

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

HEFAD

EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ISSN: 2687-6175

Ankara Hacı Bayram Veli University

The Journal of Faculty of Letters

Sayı 7 / 2022 Güz

Number 7 / 2022 Autumn

• Sahibi

Owner

AHBV Üniversitesi adına / In the name of AHBV University
Prof. Dr. Yusuf TEKİN

• Editör

Editor

Prof. Dr. Nurşen ÖZKUL FINDIK

• Editör Yardımcıları

Editorial Assistants

Doç. Dr. Atakan AKÇAY
Doç. Dr. Dinçer APAYDIN
Dr. Öğr. Üyesi Tuna YILDIZ
Arş. Gör. Kadirhan ÖZDEMİR

• İstatistik Editörü

Statistics Editor

Arş. Gör. Dr. Zeynep ASLAN

• İndeks Editörü

Index Editor

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim YILMAZ

• İngilizce Editörü

English Manuscripts Editor

Doç. Dr. Üyesi Yavuz ÇELİK

• Fransızca Editörü

Éditeur de français

Dr. Öğr. Üyesi Fatma Büşra SÜVERDEM

• Düzenleme

Technical Editors

Dr. Öğr. Görevlisi Filiz CANYURT
Arş. Gör. Ozan BÖKE
Arş. Gör. Seda KARA
Arş. Gör. Züleyha Nurgül ERTUĞRUL

• Haberleşme

Communication

ahbvedebiyatdergisi@hbv.edu.tr

• Yayın Kurulu Üyeleri

Editorial Board

Prof. Dr. Ayşegül AKYURT
(Hacettepe Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Erdal AKSOY
(AHBV Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Imre BASKI
(Eötvös Loránd Üniversitesi, Macaristan)

Prof. Dr. Jarkin SULEİMENOVA
(Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi, Kazakistan)

Prof. Dr. Klara KUZMOVA
(Trnava Üniversitesi, Slovakya)

Prof. Dr. Orhan KURTOĞLU
(AHBV Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Suna TİMUR AĞILDERE
(T.C. Paris Büyükelçiliği Eğitim Müşavirliği)

Prof. Dr. Abdullah Şevki DUYMAZ
(Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Zaynabidin ABDİRASHIDOV
(AHBV Üniversitesi, Türkiye)

Doç. Dr. Cemile KINACI
(AHBV Üniversitesi, Türkiye)

Doç. Dr. Kemal ŞAMLIOĞLU
(AHBV Üniversitesi, Türkiye)

Dr. Júlia BARTHA
(Szolnok Millî Müzesi, Macaristan)

• Alan Editörleri

Field Editors

Prof. Dr. Aslı Özlem TARAKÇIOĞLU
(Mütercim Tercümanlık Alan Editörü)

Prof. Dr. Ayla KAŞOĞLU
(Slav Dilleri ve Edebiyatları Alan Editörü)

Prof. Dr. Ayşe Fatma EROL
(Arkeoloji Alan Editörü)

Prof. Dr. Hasan ŞENER
(Türk Dili ve Edebiyatı Alan Editörü)

Prof. Dr. Esmâ REYHAN
(Tarih Alan Editörü)

Prof. Dr. Fatih KIRIŞÇIOĞLU
(Çağdaş Türk Lehçeleri Alan Editörü)

Prof. Dr. Giray Fidan
(Doğu Dilleri Alan Editörü)

Prof. Dr. Hatice DEMİRBAŞ
(Psikoloji Alan Editörü)

Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ
(Türk Halk Bilimi Alan Editörü)

Prof. Dr. Nurşen ÖZKUL FINDIK
(Sanat Tarihi Alan Editörü)

Prof. Dr. Nurten GÖKALP
(Felsefe Alan Editörü)

Prof. Dr. Okşan BAŞOĞLU
(Antropoloji Alan Editörü)

Prof. Dr. Selma ELYILDIRIM
(Batı Dilleri Alan Editörü)

Prof. Dr. Serdar SAĞLAM
(Sosyoloji Alan Editörü)

Doç. Dr. Ali Ümran KÖMÜŞÇÜ
(Coğrafya Alan Editörü)

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ

AHBV Üniversitesi, Emniyet Mah. Abant 1. Cad. Toki Blok-
ları No: 10/2D 9. Kat Yenimahalle/ANKARA

0312 546 06 00/01

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (HEFAD),
uluslararası, bilimsel ve hakemli bir dergidir. Yılda iki sayı (Haziran / Aralık) ya-
yınlanır.

Yayın Tarihi: 30 Aralık 2022

• **Danışma Kurulu Üyeleri**
Advisory Board

Prof. Dr. Abdullah SAYDAM
(Erciyes Üniversitesi)

Prof. Dr. Âbide DOĞAN
(Hacettepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞEK
(İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali DUYNAMAZ
(Balıkesir Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali TİLBE
(Namık Kemal Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali UTKU
(Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Bayram ÇETİN
(Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Cevdet KILIÇ
(AHBV Üniversitesi)

Prof. Dr. Emine DEMİREL BOGENÇ
(Yıldız Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Erhan ÖZTEPE
(Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Ertuğrul İŞLER
(Pamukkale Üniversitesi)

Prof. Dr. Füsün ATASAVEN
(Yıldız Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Haldun ÖZKAN
(Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Hüseyin KANDEMİR
(Selçuk Üniversitesi)

Prof. Dr. İbrahim ŞİRİN
(Kocaeli Üniversitesi)

Prof. Dr. İsmail COŞKUN
(İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. İsmail GÖRKEM
(Erciyes Üniversitesi)

Prof. Dr. Metin EKİCİ
(Ege Üniversitesi)

Prof. Dr. Mihaly HOPPALL
(Tartu Üniversitesi, Macaristan)

Prof. Dr. Muharrem KASIMLI
(Azerbaycan Devlet Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa ÖNER
(Ege Üniversitesi)

Prof. Dr. Müslüm AKDEMİR
(Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Naile HACIZADE
(Selçuk Üniversitesi)

Prof. Dr. Necmi KARUL
(İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Nedim KULA
(Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Nergis BIRAY
(Pamukkale Üniversitesi)

Prof. Dr. Nermin ŞAMAN DOĞAN
(Hacettepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Nevin GÜNGÖR ERGAN
(Hacettepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Ruhi ERSOY
(AHBV Üniversitesi)

Prof. Dr. Serkan ŞEN
(Ondokuz Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Vasif ŞAHOĞLU
(Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Yusuf ADIGÜZEL
(İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Zeki KAYMAZ
(Ege Üniversitesi)

Doç. Dr. Âdem POLAT
(AHBV Üniversitesi)

Doç. Dr. İbrahim SARITAŞ
(AHBV Üniversitesi)

Dr. Fatimah Binti ALİ
(Pahang Üniversitesi, Malezya)

Dr. François SCHMITT
(Matej Bel Üniversitesi, Slovakya)

Dr. Noor Raha Mohd RADZUAN
(Pahang Üniversitesi, Malezya)

• **Bu Sayının Hakemleri**
Referees

Prof. Dr. Abdullah Şevki DUYNAMAZ
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Doç. Dr. Adnan ALKAN
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Doç. Dr. Cemile KINACI BARAN
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Dilek BAYBORA
Anadolu Üniversitesi

Doç. Dr. Gazanfer İLTAR
Giresun Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÖÇAL
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Prof. Dr. Murat ÇERKEZ
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Nilüfer YILDIRIM
Fırat Üniversitesi

Prof. Dr. S. Dilek YALÇIN ÇELİK
Hacettepe Üniversitesi

Doç. Dr. Sahure YARIŞ
Dicle Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Yeşim DİLEK
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Züleyha ÜNLÜ
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi HEFAD
Uluslararası İndexler Tarafından Taranan Hakemli bir dergidir.

 EBSCOhost

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

 ADVANCED SCIENCE INDEX

ASOS
indeks

 teî türk eğitim indeksi

 SIS
Scientific Indexing Services

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Yazılar, yazarların adlarına göre alfabetik sıralanmıştır.

		Sayfa / Page
Nurşen ÖZKUL FINDIK	EDİTÖRDEN EDITORIAL	vii ix
Araştırma Makaleleri	Research Articles	
Fatma ŞENGÜL	Orta Anadolu'da Bizans Dönemi Hıristiyan Hac Yolları <i>Byzantine Christian Pilgrimage Routes in Central Anatolia</i>	11-29
Halise Betül KIRMIZI	Arif Hikmet Koyuncuoğlu'nun Ankara'daki Kamu Yapıları <i>Arif Hikmet Koyunoğlu's Public Structures in Ankara</i>	31-47
Nilab SAADEI	The Silent War: "Afghanistan and Iran Water Crisis <i>Sessiz Savaş: "Afganistan ve İran Su Krizi"</i>	49-56
Osaid ABURIDI	Uygulamalı Dil Bilim: Bilinmeyene Yolculuk <i>Applied Linguistics: A Departure to the Unknown</i>	57-63
Yerlan ZHIYENBAYEV ve Shakhida JUMABAYEVA	Kazak Yazar Tayır Jomartbayulı'nın "Qız Körelık" Romanının Yapı, Tema ve Anlatım Açısından İncelenmesi <i>Analysis of the Novel "Qız Körelık" By The Kazakh Author Tayır Jomartbayuly in Terms of Structure, Theme and Narrative</i>	65-75
Derleme Makale	Review Article	
Sadullah Hayri DURMAZ	Emeklilik Yaşının Belirlenmesi <i>Determination of Retirement Age</i>	77-93
Yayın Tanıtımı	Book Reviews	
Muhammed Yusuf ERTEK	İktidar Seçkinleri	95-101
Murat CELEP	I. Pehlevî Döneminde Türkiye-İran İlişkileri	103-106
Turgut ÇILGIN	İstanbul ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri	107-111

EDİTÖRDEN

Değerli okurlarımız,

Değerli okurlarımız,

AHBVÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi'nin (HEFAD), Aralık 2022/7. sayısıyla karşınızdayız.

Geçtiğimiz zaman diliminde EBSCO ve Index Copernicus indekslerinin dergimizi dizinlemelerinin sevincini yaşadık. Online yayınlanan bir dergi olarak hem daha görünür olmayı hem de akademik atanma kriterleri açısından da kabul edilebilir olmayı başardık. Önümüzdeki zaman diliminde ise yeni ulusal ve uluslararası indekslere başvurmayı planlamaktayız.

Dergimizin bu sayısı beş araştırma makalesi, bir derleme makale ve üç kitap tanıtımı yazısından oluşmaktadır. "Orta Anadolu'da Bizans Dönemi Hıristiyan Hac Yolları", "Arif Hikmet Koyunoğlu'nun Ankara'daki Kamu Yapıları", "The Silent War Afghanistan and Iran Water Crisis", "Uygulamalı Dil Bilim: Bilinmeyene Yolculuk", "Emeklilik Yaşının Belirlenmesi", "Kazak Yazar Tayır Jomartbayulı'nın "Qız Körelık" Romanının Yapı, Tema ve Anlatım Açısından İncelenmesi" başlıklı makaleleri dergimizin araştırma yazılarıdır. Söz konusu yazıları kaleme alan yazarlarımız Fatma ŞENGÜL, Halise Betül KIRMIZI, Nilab SAEEDI, Osaid ABURIDI, Sadullah Hayri DURMAZ, Yerlan ZHIYENBAYEV, Shakhida JUMABAYEVA'ya bundan sonraki çalışmalarında başarılar dilerim.

Bu sayıda da yine yayın tanıtımlarına yer verilmiştir. "İktidar Seçkinleri", "I. Pehlevi Döneminde İran Türkiye İlişkileri", "İstanbul ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri" başlıklı kitap tanıtımları, dergimizin bu sayısında yer alan diğer yazılar olmuştur. Yazıları kaleme alan Muhammed Yusuf ERTEK, Murat CELEP, Turgut ÇILGIN'a çalışmalarında başarılar dilerim.

Son olarak dergimize başta yazılarıyla katkı sağlayan yazarlarımız olmak üzere yayın kurulu heyetimize, kıymetli zamanlarını ayırarak yazıları inceleyen hakemlerimize, büyük bir sorumluluk ve özveri ile derginin uluslararası bir nitelik kazanmasını sağlayan yardımcı editörlerimize ve düzelti ekibinde görev alan hocalarımıza çok teşekkür ederim.

Cumhuriyetimizin 100. yılında çıkaracağımız, Nisan 2023 özel sayımızda görüşmek dileğiyle sizi yazılarımızla baş başa bırakalım.

Prof. Dr. Nurşen ÖZKUL FINDIK

Editör

EDITORIAL

Dear Readers,

We are offering the December 2022/7th issue of AHBVU Edebiyat Fakültesi Dergisi (HEFAD).

Recently, we have enjoyed the pleasure of our journals being indexed by EBSCO and Index Copernicus. We have managed both to be more visible as an online journal and acceptable in terms of the academic criteria. Prospectively we are planning to apply to new national and international indexes.

This issue of our journal consists of five research articles, a review article and three book reviews. The articles entitled “Byzantine Christian Pilgrimage Routes in Central Anatolia”, “Arif Hikmet Koyunoglu’s Public Structures in Ankara”, “The Silent War: Afghanistan and Iran Water Crisis”, “Applied Linguistics: A Journey to the Unknown”, “Determination of Retirement Age”, “Analysis of Kazakh Writer Tayır Jomartbayuli’s Novel Qız Körelük in terms of Structure, Theme and Narrative” are the research articles of this issue of our journal. We deliver our thanks and good wishes of success to the authors of these articles, Fatma ŞENGÜL, Halise Betül KIRMIZI, Nilab SAEEDI, Osaid ABURIDI, Sadullah Hayri DURMAZ, Yerlan ZHIYENBAYEV and Shakhida JUMABAYEVA, respectively.

We have given place to the book reviews in this issue as we have done so far. “Elites of the Power”, “Iranian-Turkish Relationships under Pehlevi I” and “Profiles of Class in Istanbul and Anatolia” are the titles of the books that have been reviewed by Muhammed Yusuf ERTEK, Murat CELEP and Turgut ÇILGIN, respectively. We deliver our thanks and good wishes of success to them, as well.

Last but not least, I kindly thank the authors of articles included in this issue of our journal, our board members, our referees who devoted their valuable time to the review of these articles, our vice-editors who have made a big contribution to the process whereby our journal has become an international one through their devotion, self-sacrifice and commitment, and finally our academic staff included in the revision and correction team of the journal.

Now it is the time for your meeting with our articles and studies in this journal, and we are leaving you in the hope of reunion in our special issue of the 100th year of our Republic in April 2023.

Prof. Dr. Nurşen ÖZKUL FINDIK

Editor

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fatma ŞENGÜL

Hacettepe Üni.
Sosyal Bilimler Enst.
Sanat Tarihi ABD.
Doktora Öğrencisi

fatmasengul06@gmail.com

 0000-0003-4123-9301

 10.56387/ahbvedebiyat.1122367

Gönderim Tarihi: 27.05.2022

Kabul Tarihi: 08.09.2022

Alıntı: ŞENGÜL, F. (2022). "Orta Anadolu'da Bizans Dönemi Hıristiyan Hac Yolları". *AHBVÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (7), 11-29.

ORTA ANADOLU'DA BİZANS DÖNEMİ HIRİSTİYAN HAC YOLLARI

ÖZ: Erken Hıristiyanlık tarihinde ilk hac uygulaması Bizans İmparatoru I. Konstantin'in 325 yılında Hıristiyanlığı resmi din ilan etmesinin ardından annesi Helena'yı İsa'nın doğduğu, çarmıha gerildiği ve gömüldüğü kutsal alanları ziyaret edip, kilise inşa faaliyetlerinde bulunmak üzere Kudüs'e göndermesi ile başlamıştır. İlk hacı olarak kabul edilen Helena'nın Kudüs yolculuğu sırasında İsa'nın çarmıha gerildiği haçın parçalarına ulaştığına dair inançların yayılması ile birlikte dördüncü yüzyılda Kudüs'ü ziyaret ve hac faaliyetleri önem kazanmıştır. Hacılar Kudüs'ün yanı sıra Hıristiyanlık adına şehit düşmüş aziz ve azizlere adanan yerleri de kutsal mekânlar olarak görmüş, ziyarette bulunmuşlardır. Hıristiyan hacılar, farklı medeniyetlerin ve dinlerin buluşma noktası olan ve Hıristiyan inananlar için birçok kutsal yeri barındıran Anadolu toprakları üzerinden kutsal toprakları ziyaret etmek için deniz ve kara yoluyla Kudüs'e ulaşmıştır. Bu çalışmada Erken Hıristiyanlık Dönemi'nde hac faaliyetleri ele alınmış olup, İstanbul'dan Kudüs'e uzanan Hıristiyan hac yolculuğunda Orta Anadolu'daki önemli merkezleri ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bu kapsamda Helena ve Helena'dan sonra yolculuğa çıkan hacıların kullandığı güzergâhlar, hacıların kaleme aldığı itenerariumlar ve uğradığı yerler tespit edilip, Orta Anadolu'daki hac yolları ve önemli merkezler harita çizilerek belirtilmiştir. Orta Anadolu bölgesinde kullanılan bu yollar Roma resmi/askeri yolunun geçtiği ana noktalar olup, aziz ve azizelerin öldüğü ve röliklerinin muhafaza edildiği yerler ile piskoposluk merkezleri de önem kazanan diğer yerler olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hac, Hac Yolları, Orta Anadolu, Bizans, Hıristiyanlık.

BYZANTINE CHRISTIAN PILGRIMAGE ROUTES IN CENTRAL ANATOLIA

ABSTRACT: In the history of early Christianity pilgrimage, journeys began with the Byzantine emperor Constantine's declaration of Christianity as the official religion in 325 and sending his mother Helena to Jerusalem to visit the holy sites where Jesus was born, crucified and buried, and construct churches. With the spread of beliefs that Helena, who is considered the first pilgrim, found the parts of the true cross on which Jesus was crucified during her journey to Jerusalem, visit to Jerusalem and pilgrimages gained importance in the fourth century. In addition to Jerusalem, pilgrims visited places dedicated to saints who were martyred in the name of Christianity as holy places. The Anatolian lands, which are the meeting point of different civilizations and religions, contain many holy places for Christians, and Christian pilgrims reached Jerusalem via Anatolia by sea and land to visit the holy lands. In this study, it is aimed to reveal the roads in Central Anatolia in the Christian pilgrimage journey from Istanbul to Jerusalem. In this context, Helena and the routes used by the pilgrims whose journey after Helena and the places were examined and determined pilgrimage routes the important centers, routes in Central Anatolia are indicated with the map drawn. These routes used in the Central Anatolian region are on the Roman official/military road, the places where saints died and their relics were preserved and episcopal centers were other places that gained importance.

Keywords: Pilgrimage, Pilgrimage Routes, Central Anatolia, Byzantium, Christianity.

Giriş

Batı dillerinde hac (pilgrimage) ve hacı (pilgrim) terimleri, Latince’de din dışı kullanımdaki anlamı ile yabancıyı ya da gezgini belirtmek için kullanılan “peregrinatio” ve “peregrinus” kelimelerine dayanır (Maraval, 2002: 63). İbranice ise “hag” kelimesinden gelen hac; kastetmek, yönelmek, ziyaret etmek, gönülden istemek, dönmek ve dolanmak anlamına gelir (Küçük, 2013: 27).

Tüm büyük dinlerde önemli rol oynayan hac kavramı, Hıristiyanlık dininde fiziksel dünya ile manevi dünya arasında ilişki olduğu düşüncesi ile kutsal alanlar, kutsal kabul edilen kişiler ve nesnelere vasıtasıyla kurtuluşa ulaşmayı ifade eder (Ousterhout, 2008: 47). Hıristiyan hacının temelinde Hıristiyanlığın erken dönemlerinden itibaren İsa’nın doğduğu büyüdüğü, acı çekip öldüğü yerleri ziyaret etme arzusu bulunmaktadır. Özellikle İsa’nın çarmıha gerildiği yer Kudüs’ü ziyaret etmek Hıristiyanlar için kutsal sayılmıştır (Runciman, 1969: 68). Yeni Ahit metinlerinde haccın zorunluluğu ile ilgili herhangi bir ifade bulunmamasına rağmen Kanonik İnciller’de belirtilen İsa’nın öğrencilerinden birine “ardımca gel, beni izle” sözünün Hıristiyanlara hac uygulaması için bir çağrı niteliğinde olduğu yorumlanmıştır. Hıristiyanlıkta hac ziyaretleri Bizans İmparatoru I. Konstantin’in 324 yılında tek başına iktidara gelmesi ve 325 İznik konsili sonrası Hıristiyanlığı serbest din haline getirip, 326 yılında annesi Helena’yı Kudüs’e kilise inşa faaliyetlerinde bulunması için göndermesi ile başlamıştır. Böylece Helena’nın Hz. İsa’nın doğduğu, çarmıha gerildiği ve gömüldüğü yerleri ziyaret etmesi Hıristiyan kutsal topraklarına yapılan ilk hac ziyaretidir ve Helena ilk hacı olarak anılır (Gosch ve Stearns, 2007: 42). 326 yılında Helena’nın Golgotha (Calvary) tepesinde İsa’nın çivilendiği çarmıha ait üç parçayı ve üzerinde “Yahudiler’in Kralı” yazan yazıtı ortaya çıkardığına dair efsanelerin artmasıyla Filistin’e hac ziyaretleri başlamıştır (Drijvers, 1992: 101).

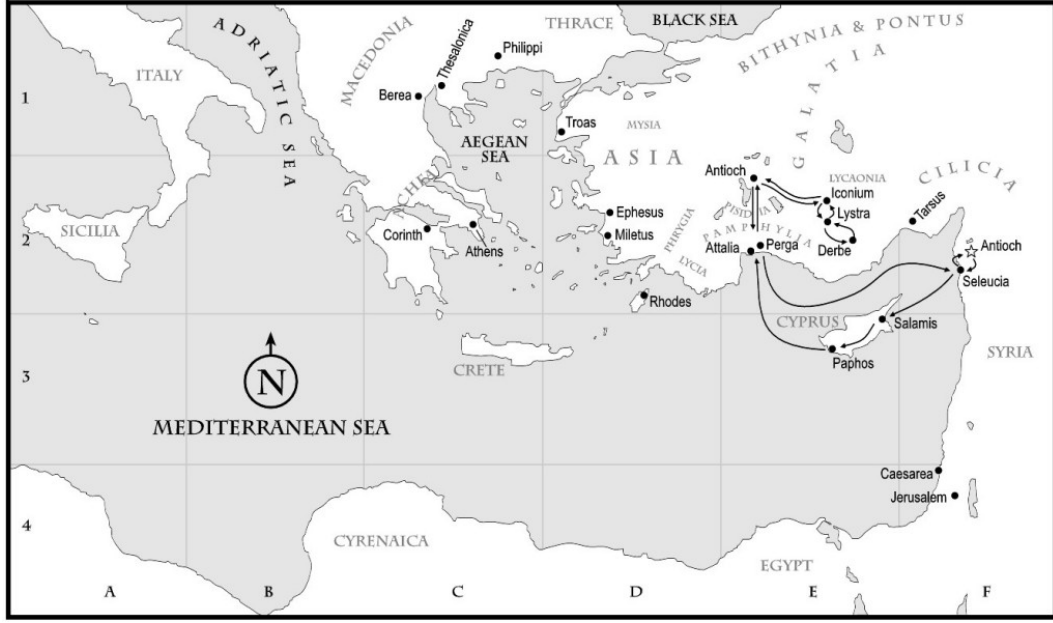
Sadece İsa’nın yaşamını sürdürdüğü ve öldüğü topraklar değil aynı zamanda şehit düşmüş aziz ve azizelere adanan yerler de kutsal mekânlar olarak görülmüştür (Koch, 2007: 96-97). Hıristiyanlar, aziz ve martirlerin dileklerini yerine getirecekleri, onları kötülüklerle karşı ko-yacakları, hastalıklarını iyileştirecekleri düşüncesiyle bedenlerinin ve rölüklerinin yer aldığı mezarlara ziyarette bulunmuşlardır.

Anadolu’da Hıristiyan hacıların kullandığı yollar üzerinde iki güzergâh bulunmaktadır. Bunlardan ilki İstanbul-Suriye arasındaki Roma askeri yolu iken, diğeri ise Karadeniz üzerinden yapılan yolculuklar olan kuzey yoludur. Anadolu’da bu rotalar üzerinde bulunan önemli merkezler ise Konstantinopolis (İstanbul), Khalkedon (Kadıköy), Nikomedia (İzmit), Nikea (İznik), Ephesos (Efes), Ankyra (Ankara), Iconium (Konya), Kaesareia (Kayseri), Euchaita (Çorum), Hieropolis (Denizli), Khonai, Psidia Antiokheia (Isparta, Yalvaç), Tarsos (Tarsus, Mersin), Seleukeia (Silifke, Mersin), Edessa(Urfa), Myra (Demre), Antiokheia (Antakya)’dır (Keskin, 2018: 896).

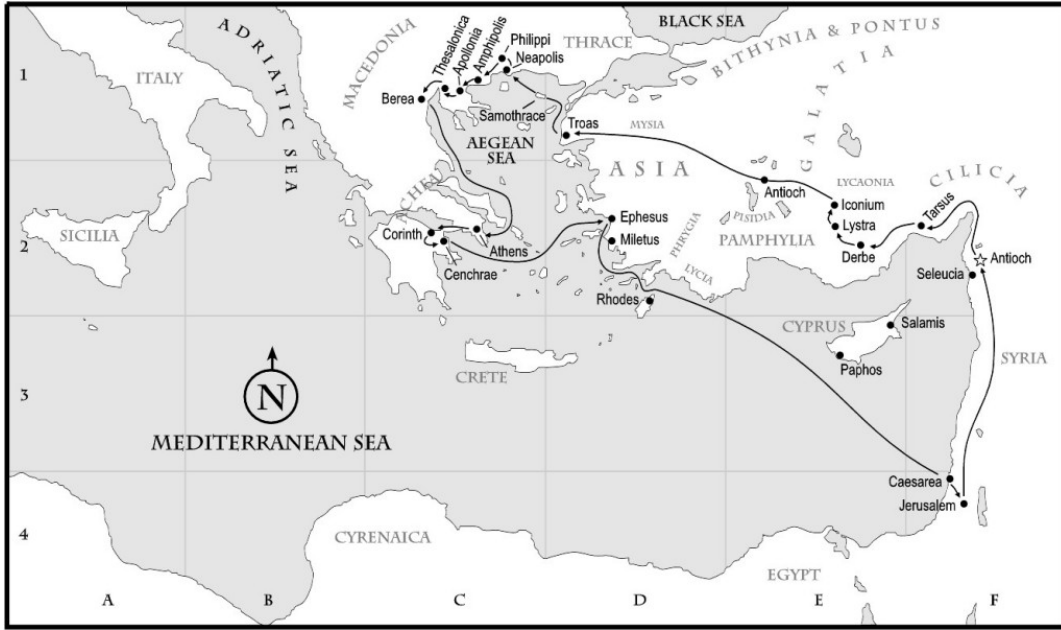
Erken Hıristiyanlıkta Hac

Hıristiyanlığın Kudüs’ten Anadolu’ya, buradan da Avrupa içlerine kadar yayılmasında Aziz Paulus’un büyük payı vardır. Kendisini “Ben Kilikya’dan Tarsuslu bir Yahudi, hiç de önem-siz olmayan bir kentin vatandaşıyım” olarak tanıtan Paulus, Barnabas ile gerçekleştirdiği mis-yonerlik faaliyetlerinde “günahların İsa aracılığıyla bağışlanacağı, Musa’nın yasası ile aklanamayacağı” mesajını bildirmiştir (Elçilerin İşleri, 21: 29; 13/38-39).

Dört kez misyon yolculuğuna çıkan Paulus, ilk misyon yolculuğunu 46-48 yılları arasında gerçekleştirmiştir (Elçilerin İşleri, 13:1;14:28). Barnabas ile çıktığı bu yolculuğa Antiokheia (Antakya)’dan başlamış, buradan Seleucia (Samandağ) liman kentine uğradıktan sonra gemiyle Kıbrıs’a gitmiş, Kıbrıs’ta bir süre konakladıktan sonra tekrar deniz yoluyla Antalya limanına geçmiştir. Buradan karayoluyla yolculuğuna devam ederek Perge (Aksu)’den Psidia Antiokheia (Yalvaç), Iconium (Konya), Karaman’da Lystra (Hatunsaray) ve Derbe (Aşiran Köyü)’ye uğra-yarak buralarda vaazlar vermiş ve birçok kişinin Hıristiyan olmasını sağlamıştır. Daha sonra aynı yolu takip ederek Attalie (Antalya)’ye dönmüş ve buradan Antiokheia (Antakya)’ya giderek yolculuğunu sonlandırmıştır (Harita 1) (Elçilerin İşleri, 13: 1-14: 28).

Harita 1: Aziz Paulus'un 1. Misyon Yolculuğu (https: bible.org)

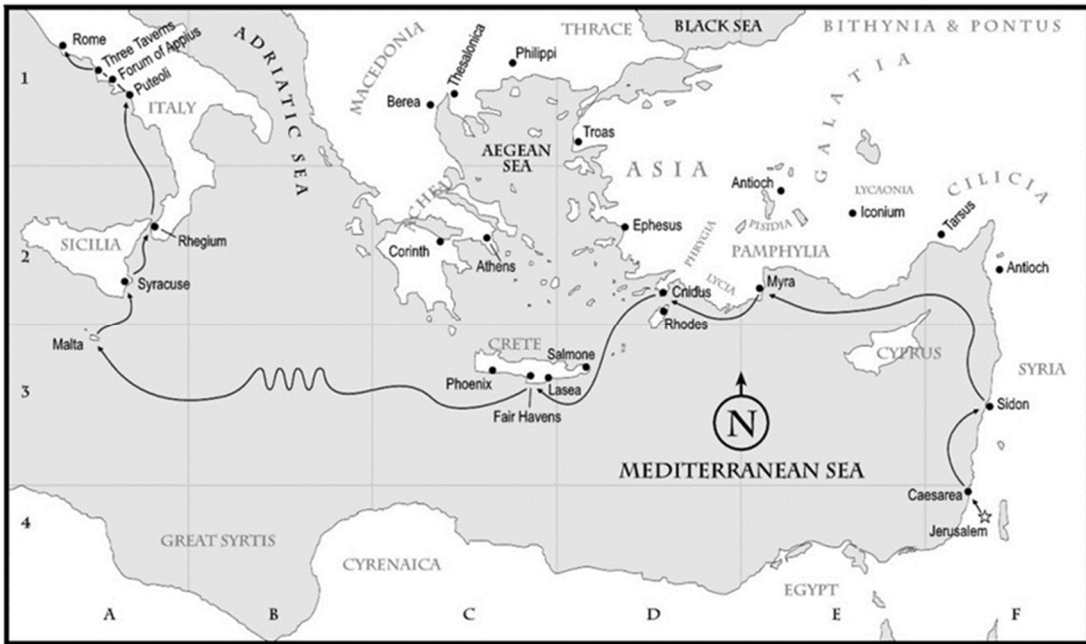

Harita 2: Aziz Paulus'un 2. Misyon Yolculuğu (https: bible.org)

İlk yolculuğundan kısa bir süre sonra Anadolu, Yunanistan ve Balkanlar'da misyon faaliyetlerinde bulunmak için 49-52 yıllarında ikinci misyon yolculuğuna çıkan Paulus, Antiocheia (Antakya)'dan başladığı yolculuğunda Karaman, Derbe, Lystra, Phrygia, Galatia, Mysia ve Troia'da faaliyetlerini sürdürmüştür. Daha sonra gördüğü bir rüya ile Makedonya'ya geçerek Makedonya ve Yunanistan'da Niapolis, Philippi, Apollonia, Selanik ve Korint şehirlerine ziyarette bulunur. Buradan deniz yolu ile Efes'e geçer ve bir süre burada kaldıktan sonra deniz yoluyla Filistin'e, buradan da Kudüs'e ulaşır. Kudüs'te kısa bir süre kaldıktan sonra Antakya'ya geri dönerek ikinci yolculuğunu tamamlamış olur (Harita 2) (Elçilerin İşleri:15: 36-18: 22). Aziz Paulus'un ikinci seyahati sırasında izlediği yolları takip ederek sırasıyla Tarsus, Silifke, Mut ilçelerinde Aziz Paulus'un doğduğu ve yaşadığı yerler ile Paulus ve Hıristiyan azizlerin anısına yapılmış erken dönem kiliselerini görmek mümkündür.

Harita 3: Aziz Paulus'un 3. Misyon Yolculuğu (https: bible.org)

Harita 4: Aziz Paulus'un 4. Misyon Yolculuğu (https: bible.org)

53-57 yıllarında Antakya'dan yola çıktığı üçüncü yolculuğu ise dört yıl sürmüştür. İlk olarak Galatia ve Phrgia bölgelerinde daha önceden oluşan cemaatlere ziyaretlerde bulunup, Efes'e geçer. Üçüncü yolculuğunun büyük bir kısmını Efes'te geçirdikten sonra Makedonya'ya oradan da Yunanistan'a geçer. Yunanistan'da üç ay kaldıktan sonra Makedonya üzerinden Troya'ya, daha sonra karayoluyla Asos'a geçerek gemiyle Milet'e ulaşır. Buradan deniz yoluyla Rodos ve Patara'ya uğradıktan sonra, Suriye'ye giderek deniz yoluyla Caesarea'ya ulaşır ve karayolu ile Kudüs'e giderek üçüncü yolculuğunu sonlandırır (Harita 3) (Elçilerin İşleri, 18: 23-21: 16).

58-64 yıllarında yargılanmak için Roma'ya Sezar'ın huzuruna götürülen Paulus, Romalı askerler eşliğinde Kudüs'ten Roma'ya gitmek üzere son misyon yolculuğuna başlar. Sidon, Kıbrıs, Myra ve Rodos güzergâhını takip ederek Malta'ya gelir. Deniz yoluyla Malta'dan Sicilia'ya buradan Puteoli'ye sonrasında da Roma'ya ulaşır (Harita 4) (Elçilerin İşleri, 27-1-28: 15).

Hıristiyanlığın ilk iki yüzyılı Filistin'e hac ziyaretleri kolay olmamış, Roma yönetimi İmparator Titus tarafından tahrip edilen Filistin'e yolculuk yapılması onaylanmamıştır. Hadrian döneminde (117-138) Kudüs yeniden inşa edilmiş, Calvary tepesinde zarar gören Venüs tapınağı onarılmıştır. Üçüncü yüzyılda Kudüs'ü ilk ziyaret edenler Caesarea- Mazaca piskoposu Firmilian ile ilerleyen yıllarda Kapadokya piskoposu Alexander olmuştur. Aynı zamanda bu dönemde Origenes Hıristiyanlık dünyasına "İsa'nın ayak izlerini takip edin" duyurusu yapmıştır (Runciman, 1969: 68-69). Kudüs'ün hac merkezi haline dönüşmesi ise İmparator Konstantin'in 324 yılında tek başına iktidara gelmesi ile birlikte 325 İznik Konsili sonrası Hıristiyanlığı serbest din haline getirip, annesi Helena'yı Kudüs'e göndermesi ile gerçekleşmiştir. Helena'nın Kudüs yolculuğu hac mekânları olacak kutsal mekânların belirlenmesinin ilk işareti olmuştur. Konstantin'in Kudüs'te Kutsal Mezar Kilisesi ve Bethlehem (Beytullahim)'de Nativity (İsa'nın Doğumu) Kilisesi'ni inşa ettirmesi ve 326 yılında Helena'nın İsa'nın gerildiği çarımha ait parçaları bulduğuna inanılması ile birlikte Filistin'e hac akınları başlamıştır (Maraval, 2002: 66-67).

Helena'nın Filistin yolculuğuna dair doğrudan bir kaynak bulunmazken yolculukla ilgili bilgilere Eusebius'un, *Konstantin'in Vitası* eserinin III. cildinde 42-47 paragraflarda yer verilmiştir. 25-41 paragraflarda Kudüs ve Bethlehem'deki kiliselerden, sonrasındaki paragrafta doğrudan Helena'nın Konstantinapolis, Nicomedia ve Mamre'de inşa ettirdiği kiliselerden bahseder. Eusebius, Helena'nın hem Konstantin hem de caesar olan torunları adına dua okumak, tanrıya olan şükranını sunmak ve tanrıya olan dini görevini yerine getirmek üzere "İsa'nın ayak izlerini takip edin" sözüne uyararak kurtarıcı İsa'nın ayağını bastığı yerlere duyduğu saygı neticesinde kutsal toprakları ziyaret ettiğinden bahseder (Eusebius, 1999: 137). Helena'nın yolculuğunda Filistin'deki kiliselerin inşası dışında alçak gönüllüğü, cömertliği ve yardımseverliği üzerine yoğunlaşan farklı amaçları bulunmaktaydı (Drijvers, 1992: 65). Doğu eyaletlerine yaptığı bu sefer sırasında faydalı işler yapmış, ona ulaşan kişilere ve bölgede gittiği kiliselere, manastırlara, hastanelere ve yetimhanelere yardımlarda bulunarak cömertliğini sergilemiştir (Norwich, 2013: 6). Askerlere, kimsesiz ve yoksullara para ve kıyafetler dağıttı. Kimilerini hapisten, yaşadıkları zor koşullar altındaki kölelikten serbest bıraktı; kimilerini haksız baskılardan kurtarıırken kimilerinin de sürgünden geri dönmelerini sağladı (Eusebius, 1999: 138).

Helena'nın ziyareti sırasında İsa'nın çivilendiği çarımha ait üç parçayı bulduğuna inanılır. Golgota tepesinde Venüs tapınağının altında bulunduğu inanılan İsa'nın çarımının üzerindeki haç parçasında yazılı olan "Yahudilerin Kralı İsa" olan yazıtı ulaşır. Helena Kudüs piskoposu Macarius'un yardımıyla hasta bir kadının gerçek haça dokunup iyileşmesi mucizesi ile gerçek haçı test eder. Sonrasında haça çakılmış olan üç çiviye ulaşır. Çivilerden birini tacına taktırır, diğer iki çiviye Konstantin'e verir. Konstantin ise çivilerden birini atının dizginlerine diğerini ise miğferi üzerine taktırır. Haçın Konstantinopolis'e ulaşmasının ardından Konstantin haçın bir parçasını annesinin şehri ziyaretinde kaldığı ve bir kiliseye dönüştürülmesini emrettiği Sessorium Sarayı'na konulması için Roma'ya göndermiştir (Norwich, 2013: 61; Drijvers, 1992: 101; Timothy, 1991: 909).

Fotoğraf 1: Gerçek Haçın Bulunuşu Nationale El yazması, Paris, 9 yy başı

Helena'nın 326'da başlayan Kudüs yolculuğu, Hıristiyan kutsal topraklarına yapılan ilk hac ziyaretidir. Yolculuğa Roma'dan başlayan imparatoriçe buradan kısa bir süre önce oğlu tarafından yeni kurulan Bizans'ın başkenti Konstantinopolis (İstanbul)'e ulaştı ve Roma askeri yolunu takip etti (Gosch ve Stearns, 2007: 42). Roma yol sisteminde İmparator Diocletianus (284-305) döneminde 292 yılında değişikliğe gidilmiş, Nikomedia'nın (İzmit) Roma İmparatorluğu'nun dört başkentinden biri olması ile bu yöne doğru giden yollar önem kazanmıştı. 330 yılında İmparator Konstantin'in imparatorluğun yeni başkenti olarak Konstantinopolis'i (İstanbul) ilan etmesi ile İmparatorluğun merkezi Roma değil Konstantinopolis (İstanbul) olmuş, artık bu yöndeki yollar önem kazanmaya başlamıştır (Ramsay, 1960: 77).

Helena'dan Sonra Hac Yolculukları

Helena'nın hac yolculuğu sonrasında dördüncü yüzyıldan itibaren Kudüs'ü ziyaret ve hac önem kazanmış; Hıristiyan hacılar, İsa'nın doğduğu ve öldüğü kutsal toprakları ziyaret etmek için deniz ve kara yoluyla Anadolu üzerinden Kudüs'e ulaşmışlardır (Vikan, 1982: 4-5).

Avrupa'dan yola çıkan hacıların kutsal topraklara ulaşmak için deniz ve karayolu olmak üzere iki seçeneği vardı. Deniz yolunun pahalı olması, Akdeniz'de karşılaşılabilecek korsan saldırıları, fırtına ve pusulaların olmaması gibi nedenlerden dolayı karayolu ile seyahat daha çok tercih edilmekteydi. Deniz yolu ile gelenler tıpkı antik dönemdeki gibi sahil yolunu takip etmiştir. Örneğin, Roma'dan yola çıkan hacı Paulus, Sicilya'nın daralmasına dek İtalya'nın kıyılarını takip ederek, Yunanistan'ın güneyine (Methane) ulaşmış, sonra Rodos'u geçerek Anadolu kıyısını Likya'ya kadar takip ederek Piskopos Epiphanius'u görmek için Kıbrıs'a uğramış ve son olarak Antakya limanına ulaşarak yolculuğuna karadan devam etmiştir. Hacı Plaisance gibi kimisi Tyr'e inerken, kimisi de Caesera, Ascalon ve Gazze'deki Maiouma'ya inmiştir. Beşinci yüzyılın başında Narbonne'den gelen bir hacı Akdeniz'in Afrika kıyılarını takip ederek Gaulic limanından Kartaca'ya ulaşmış sonra Libya sahili boyunca deniz yoluyla Mısır'daki İskenderiye'ye geçerek Filistin'e karayolu ile ulaşmıştır (Maraval, 2008: 35).

Karayolu ile seyahat eden hacılar için Anadolu'da iki farklı güzergâh bulunmaktadır. Bunlardan ilki, batıdan gelen hacılar için, İstanbul- Suriye arasında uzanan Roma resmi/askeri yoludur. Diğer yol ise kuzey yoludur. Karadeniz üzerinden yolculuk yapan hacılar, Samsun, Trabzon limanlarına gelip, oradan yolları üzerindeki önemli dinsel yerlere uğrayarak Kudüs'e doğru devam etmişlerdir (Harita 5) (Keskin, 2018: 896).

Helena'dan sonra hacıların Anadolu'da kullandığı Konstantinopolis (İstanbul)'ten Chalkedon (Üsküdar), Nicomedia (İzmit), Nicaea (İznik), Ancyra (Ankara)'ya, oradan da Tarsus, Antiochia (Antakya)'ya ve daha ileride Kudüs'e kadar uzanan yol Roma Dönemi'nde ana yol olup, Konstantinopolis (İstanbul)-Antiochia (Antakya) arası Jerusalem (Kudüs)'e gidebilmek için hacıların kullandığı başlıca karayolu olmuştur (Harita 5). Bu yolun önem kazanması ise imparatorluğun Hıristiyanlaşma etkileri ile başlamıştır. Konstantinopolis, Ancyra ve Kilikya Kapıları arasında uzanan yolun tümüne Romalılarca bir isim verilmişse de günümüze dek gelememiş ancak yolun Toros dağlarındaki kesimi Via Tauri olarak adlandırılmıştır (French, 1981: 16- 17). Batı'dan gelen hacılar Konstantinopolis (İstanbul)'e ulaştıktan sonra ilk olarak deniz yolu ile Khalkedon (Kadıköy)'a ulaşip sonra Dakibyza (Gebze), Brunca (Yarımca Körfezi)'yi geçip, Nikomedia (İzmit)- Nikaia (İznik) arasında yol güzergâhını, Nikaia'dan sonra ise; modern karayolunu takip etmişlerdir (French, 1981: 17; Stewart, 1887: 11). Nicomedia (İzmit)'dan sonra Başiskele Köprüsü ve Eribolon (İhsaniye) üzerinden Nicaea (İznik)'ya ulaşan hacı yolu, Schinae (Karadin) 'den sonra Choegia (Medetli)'ye kadar uzanır. Juliopolis (Sarılar Köprüsü) üzerinden ise Ancyra (Ankara)'ya ulaşıyordu (Harita 5) (Stewart, 1887: 11-12).

Avrupa'dan Kudüs'e seyahat eden hacıların takip ettiği yol hakkındaki bilgilere hacıların kaleme aldığı notlar olmak üzere seyahat kitapları, tarihsel metinler, azizlerin mucizevi efsaneleri ve kutsal alanlardaki mezarların varlığından ulaşılabilmektedir (Vikan, 1982: 3). 326 yılında Helena'nın hac yolculuğunu başlatması ile birlikte 333 yılında kutsal toprakları ziyaret eden ve seyahatini kaleme alan Bordeaux'lu hacının Helena'dan kısa bir süre sonra yolculuğa başlaması Helena'nın kullandığı güzergâhı takip ettiği düşüncesini doğurmaktadır (Tablo 1).

Kimliği bilinmeyen Bordeaux'lu hacının Latince olarak kaleme aldığı Itinerary en eski Hıristiyan yol rehberidir. Itinerarium Bordeaux'ta toplanan bilgiler, Bordeaux'tan Kudüs'e kadar tek bir rotanın tarifini içermektedir ve yolculuk süresince gidilen yerler, mesafeler, konaklama ve mola yerleri belirtilmiştir. Yolculuğa Fransa'dan başlayan hacı, Garonne Nehri'nin güneyine uzanan bir yol takip eder. Adriyatik kıyısından aşağı inerek karayoluyla İtalya, Milano ve Tuna üzerinden Anadolu'yu ve Suriye'yi geçerek Kudüs'e ulaşır. Hacı, Chalkedon (Kadıköy)'den 30 Mayıs'ta çıktığı yolculuktan 11 Aralık'taki dönüşünde aynı güzergâhı kullanarak Konstantinopolis'e ulaşmıştır (French, 2016: 15; Stewart, 1887: 11-14).

Bordeaux, üçüncü yüzyıla ait yol rehberi olan Antonine Itinerary ile benzer güzergâh takip etmiştir. Köy, kasaba ve şehirleri ana yol güzergâhları boyunca listeleyen orijinal Roma belgesinin bir kopyası olan Antonine Itinerary'de verilen yollar Orta ve Doğu Anadolu, Galatya ve Kapadokya eyaletlerinde yoğunlaşmıştır: Bithynia ve Kilikya'yı da içeren Antiochia'dan Chalkedon'a giden yol; Lampsacus'tan Pergamum'a doğru Laodicia'ya ve Kilikya'daki Anazarbus'tan Caesaria'ya giden yoldur (French, 2016: 11).

Yolculuğu sırasında tuttuğu günlükler ile hac yolculuğunun içeriği hakkında bilgi sahibi olduğumuz bir diğer hacı, Galyalı bir kadın olan Egeria'dır. Gerçek kimliği hakkında sınırlı bilgi olan hacı Egeria 381-384 yıllarında kutsal topraklara ayrıca Mısır ve Suriye çöllerindeki manastır ve din adamlarını ziyaret için hac yolculuğu yaptı (Drijvers, 1992: 91; Arslan, 2012: 6). Her yıl 14 Eylül'de Kutsal Kabir Kilisesi'nin önünde piskopos tarafından Hıristiyan topluluğu ve hacılara gerçek haçın kalıntısının gösterildiğine şahit olduğundan bahsetmiştir (Drijvers, 1992: 89-91). Egeria Anadolu'da Bithynia, Kapadokya, Kilikya'yı geçerek Tarsus ve Antakya üzerinden Suriye ve sahil yolu boyunca ilerleyip Filistin'e ulaşmış, dönüşte aynı güzergâhı kullanmıştır (Arslan, 2012: 7). Günlüklerin Anadolu ile ilgili bölümlerinde; Konstantinopolis (İstanbul), Antiocheia (Antakya), Edessa (Şanlıurfa), Harran, Isauria Seleucia'da (Silifke) Azize Tekla'nın Martyriumu'ndan bahsedilmektedir. Kral Abgar'ın Edessa'da geçen hikâyesi, Hz. İbrahim'in evi, Hz. Yakup'un kuyusu, Aziz Thomas'ın Martyriumu, Azize Euphemia'nın Martyriumu dikkat çekenlerdir (Arslan, 2012: 8). Egeria, Kudüs dönüşünde Antiocheia (Antakya)'ya geçer ve Antakya üzerinden Edessa (Şanlıurfa) ve Harran'ı ziyaret eder oradan tekrar Antiocheia (Antakya)'ye geri döner. Mektuplarında "kız kardeşlerime..." şeklindeki hitap üslubu ile Ephesus'a (Efes) Aziz Yuhanna'nın Martyriumu'na da bir ziyarette bulunmak istediğini dile getirmiştir ancak metnin sonraki bölümü günümüze ulaşmamıştır (Arslan, 2012: 7).

Kudüs yolculuğu dönüşünde Antiocheia (Antakya)'ya, Antakya üzerinden Edessa (Şanlıurfa) ve Harran'ı ziyaret sonrası tekrar Antiocheia (Antakya)'ye geri dönen Egeria, 384'ün baharında Antiocheia'dan Konstantinopolis (İstanbul)'e giderken Aziz Paulus'un kenti Tarsus'u ziyaret edip kıyıya doğru bir yürüyüş yolculuğu yaptı. Azize Thekla kült merkezi ve kadın papaz yardımcısı Marthana'ya bir ziyarette bulunmak için Isauria Seleukeia (Mersin)'ya ulaşmayı amaçlıyordu. Egeria, Azize Thekla'nın Seleukeia'ya yaklaşık 1.500 adımlık bir tepe üzerinde olduğunu ve manastırın birkaç kadın ve erkek keşişten oluştuğunu, martyrium içeren devasa duvarla çevrili bir kilisenin yer aldığını yazmıştır. Tepenin zirvesinden belirtilen yol muhtemelen deniz kıyısına ve Korasion'un eski limanına inmek için hac merkezi üzerinden geçmektedir. Söz konusu kilisenin altında Thekla tarafından kullanıldığına inanılan kript, hacılar ve ziyaretçiler tarafından ibadet nesnesi haline gelmiştir (Koç University Center, 2008: 173-175).

Sadece İsa'nın yaşamını sürdürdüğü ve öldüğü topraklar değil aynı zamanda şehit düşmüş azizlere adanan yerler de kutsal mekânlar olarak görülmüştür. Konstantin döneminde martirlerin mezarları kiliseler içerisinde yer almış ve inananlara ziyaret etme imkanı tanınmış, Roma St. Peter, Kudüs Kutsal Mezar Kilisesi, Beytullahim Doğu Kilisesi ve Trier Katedrali hac merkezleri olmuştur. Dördüncü yüzyılın sonu ve beşinci yüzyılda birçok martir ve aziz için yapılan kiliseler büyük boyutlu mekânlar olarak standart bir plan yerine ziyaret edilen mezar ya da nesnenin konumuna göre bir plan oluşturulmuştur (Koch, 2007: 96-97).

Hacılar ziyaret ettikleri yerlerde bulunan kutsal kalıntıları satın alarak ülkelerine götürmek ve kalıntıların yer aldığı kiliselerin kutsallığını arttırmayı amaçlıyordu. Erken Hıristiyan dönemde yaşamış olan aziz ve şehitlerin çoğunun Doğu'da yaşamasından dolayı ziyaret yoğunluğu doğuya yönelik olmuştur. Bu dönemde azizlerin mezarlarına uğrayıp dua etmenin ve azizlerden beklenti içinde olmanın doğru olmadığını savunanlar olsa da; Aziz Ambrose kalıntıların faydalı olduğuna ve diğer kalıntıların da çıkarılması gerektiğini desteklemiştir. Özellikle Kayserili Aziz Basil kalıntıların ilahi güce sahip olduğunu savunanlar arasında yer almış ve kalıntıların buldukları yerde kalmasını savunmuştur (Runciman, 1969: 69).

Anadolu'da ise çoğunluğu sadece yerel halk tarafından ziyaret edilse de bazı şehitler evrensel ün kazanmıştı. Örneğin Efes'teki Aziz Yohannes'in mezarı dördüncü yüzyılın başlarında önemli bir martyrium olarak yüceltilmiştir. Kısa bir süre sonra Justinianus (527-567) tarafından kilise olarak değiştirilen bazilika on dördüncü yüzyılda kentin Selçuklu hâkimiyetine girmesine kadar ziyaret edilmiştir. Bu şehirde efsaneleri ile ünlü olan ve yaşadıkları mağaranın beşinci yüzyılda büyük bir mezar yapısına dönüştürülen Yedi Uyurlar'ın bazilikası da şehirde diğer ünlü mabetler arasındaydı (Maraval, 2008: 31; Koch, 2007: 246). Beşinci yüzyılın başlarında Konstantinopolis'in karşısında Khalkedon (Kadıköy)'de Aziz Euphemia'nın mezarı, kemiklerinden düzenli olarak kan damladığına inanılması ile ünlüydü ve Hıristiyanları buraya çekiyordu (Maraval, 2008: 31). Ayrıca Kapadokya'da sayısız şehit bulunuyordu (Maraval, 2002: 69). Kapadokyalı martyrlar arasında şu isimler sayılabilir: Hyacinthus, Kyrillos, Markurios, Eustratios, Auxentios, rahibe Khreste ile Kalliste ve Sebasteia'nın Kırk Asker Şehidi (Ak-yürek, 1998: 232). Anadolu'nun güneyinde ise Aziz Nikolas'ın mezarı ilgi çekmekteydi (Maraval, 2008: 31).

Hıristiyan hac ziyaretleri beşinci yüzyılın ortalarında putperest filozofun kızı ve II. Theodosius'un eşi olan imparatoriçe Eudocia'nın Kudüs'e gitmesi (439) ve Aziz Lucas tarafından çizildiği düşünülen Meryem'in portresini Konstantinopolis (İstanbul)'e göndermesi ile popüler hale gelmiştir. Böylece imparatoriçenin destekleyici bu davranışı Konstantinopolis'te olduğu kadar batıdaki Hıristiyanların da ilgisini çekti (Runciman, 1969: 69). Beşinci yüzyılın başlarında Konstantinopolis "Yeni Kudüs" veya "İkinci Kudüs" unvanı kazandı ve zamanla İsa'nın çarmıha gerildiği kutsal şehre rakip hale geldi. Yeni Ahit'te belirtilen kutsal yerlere sahip olmasa da İsa'ya ait önemli emanetler, mucizevi ikonlar, azizlere ait kalıntılar kiliselerde saygı objesi olarak biriktirildi. 635 yılına kadar Gerçek haç'ın bir kısmı Konstantinopolis (İstanbul)'e getirildi (Talbot, 2008: 40).

Hac ziyaretleri yedinci yüzyılda Araplar'ın kutsal toprakları fethine kadar binlerce kişi tarafından kesintisiz olarak devam etmiştir (Baldwin, 1969: 76). Orta Çağ şartları hac için çok

elverişli değildi. Yedi- dokuzuncu yüzyıllardaki Arap işgalleri şehirlerin çöküşüne sebep olurken uzun mesafeli seyahatleri de engellemiştir (Foss, 2002: 129). Yedinci yüzyılda Kudüs'e hac ziyaretleri zorlaşınca Bizanslılar başkent Konstantinopolis, Yunanistan ve Anadolu'da kutsal ikonlara, azizlerin şifa kalıntıları ve keşişlerin yaşadığı yerlere daha kısa haclara yöneldiler (Talbot, 2008: 40). Onuncu yüzyılda ise Hz. İsa'nın yüzünü yansıtan kutsal mendil (mandylion) ve İsa'nın yüz hatlarının izini taşıyan kutsal seramik karo (keramion) Büyük Saray'ın Phokas Şapeli'ne getirildi (Talbot, 2008: 40). Onuncu yüzyılda artan büyük hac ziyaretleri döneminde Hıristiyan hacılar için Venedik ve Bari'de doğrudan Trablus veya İskenderiye'ye giden gemi ile seyahat kolaydı. Fakat hacılar büyük Kutsal Emanet koleksiyonunu ziyaret etmek amacıyla İstanbul'a uğramayı ve oradan deniz yolu ile ya da Bizans askeri yolunu kullanarak karayolu ile seyahat etmeyi tercih ediyorlardı.

On birinci yüzyılın ortalarında kutsal toprakları ziyaret etmek isteyenlerin sayısı artmış, Hıristiyan hacıların sayısı binlere ulaşmıştır (Baldwin, 1969: 76). Bu dönemde Batı Avrupa'dan dönüş zamanı belli olmayan büyük hac dalgaları yaşanmıştır. Hac için yola çıkanlar bazen küçük gruplar bazen de sayıları binleri aşan kabileler halinde yolculuğa çıkmaktaydı. 1064-1065 yıllarında Alman piskoposların liderliğindeki hac yolculuğundaki kabilede kadın-erkek 7.000 civarında hacıdan oluşan büyük bir topluluk yer almıştı. Kafilenin kontrol ve güvenliği için büyük lordların silahlı muhafızlarını getirmelerine de müsaade edilmiştir (Runciman, 1969: 76).

1149 yılında ise İsa'nın çarmıha gerildikten sonra üzerine yatırıldığı mermer Efes'ten getirilip Pantakrator Kilisesi'ne yerleştirildi. Konstantinopolis (İstanbul)'te çoğu hacı için ilk durak, mozaik ve mermerlerin ihtişamı ile ilgi gören Hagia Sophia Kilisesi idi. Burası tıpkı Rus hacıların tarafından kutsallaştırılan Golgotha Konstantin Kilisesi'nde yer alan Meryem ikonu gibi birçok ikon barındırıyordu. Mamre'den İbrahim'in taş masası, Aziz Petrus'un zincirleri, John Chrysostom patrikliğe bağlı çalışanların ve on üçüncü yüzyılda da Patrik Arsenios'un kalıntıları gibi birçok kutsal kalıntıya sahipti. Kolonlara yerleştirilen çeşitli azizlerin kalıntılarının mucizevi tedaviler sağladığına inanılıyordu. Rus hacı Antonius Novgorod, 1200 yılında Aziz Gregory'nin sütunu pirinç levhalarla kaplanmış olduğundan hem erkek hem de kadınların tedavi için bedenlerini sütuna sürdüklerinden bahsetmiştir. Paskalya haftası öncesinde kilisenin kuzey koridorunda İsa'nın çarmıha gerildiği kalıntılarının sergileniyor olması bu kiliseyi ziyaret etme sebeplerindendi. Hatta 1349 yılında Novgorod'lu Stephen isiminde hacı bu döneme denk gelip görme şansı yakalamıştır. Özellikle beşinci yüzyılda Konstantinopolis'e getirilen Meryem'in kıyafeti Blackernai Kilisesi'ni (Meryem Ana Ayazması) cazip hale getirmiş olup, ziyarette bulunan hacılar taş bir tabutta muhafaza edildiğinden bahsetmişlerdir. Fakat 1204'te Latin fethi sırasında ortadan kalkmıştır (Talbot, 2008: 40-41).

Orta Anadolu'da Hıristiyan Hac Yolları

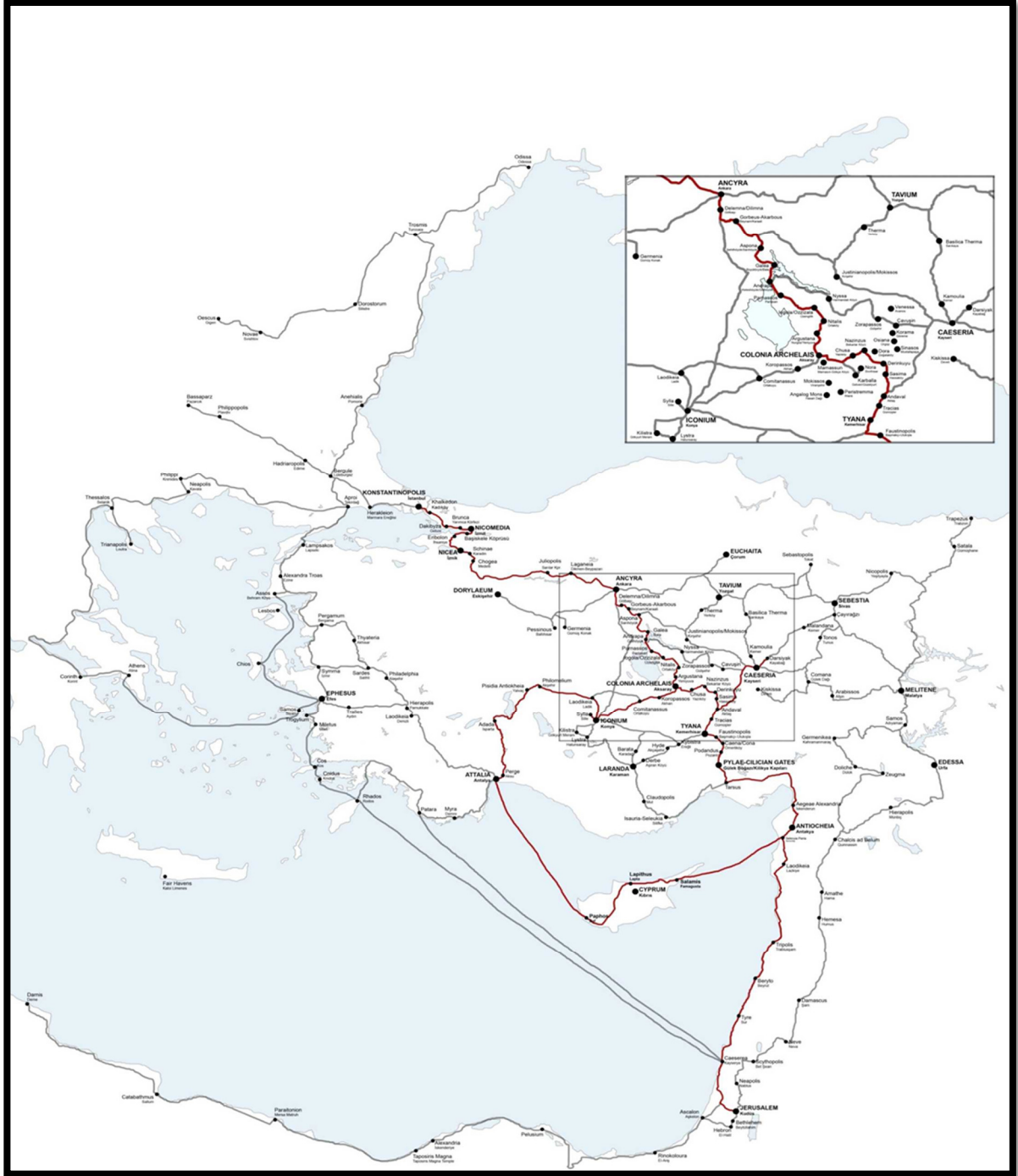
Anadolu'da hac rotası üzerinde bulunan önemli merkezler: Konstantinopolis (İstanbul), Khalkedon (Kadıköy), Nikomedia (İzmit), Nikea (İzmit), Ephesos (Efes, Selçuk), Ankyra (Ankara), Iconium (Konya), Kaesareia (Kayseri), Euchaita (Çorum), Hieropolis (Denizli), Khonai, Psidia Antiokheia (Isparta, Yalvaç), Tarsos (Tarsus, Mersin), Seleukeia (Silifke, Mersin), Edessa (Urfa), Myra (Demre), Antiokheia (Antakya). Bunlardan bir bölümü Havarilerin Hıristiyanlığı yaymak için İsa'dan görev alıp, gittikleri yerlerdir (Antiokheia, Ephesos, Psidia Antiokheia, Hieropolis, Edessa). Diğer yerler ise Hıristiyanlıkta önemli olan azizlerin ya da önemli olayların meydana geldiği ve hac rotası üzerinde olan yerlerdir (Keskin, 2018: 896).

Orta Anadolu ya da İç Anadolu olarak adlandırılan bölge Batı-Doğu doğrultusunda Eskişehir'den Sivas'a, Kuzey-Güney doğrultusunda Çankırı'dan Karaman'a uzanır ve Eskişehir, Ankara, Kırıkkale, Çankırı, Yozgat, Konya, Karaman, Kırşehir, Nevşehir, Niğde, Aksaray, Kayseri ve Sivas illerinin tamamını ya da bir kısmını kapsamaktadır. Bu bölge, Bizans döneminde Kapadokya'nın tamamını; Galatya, Lykaonia ve Phrygia'nın ise büyük bir kısmını kapsamaktaydı. Bizans tarihinin Anadolu'daki önemli kentleri arasında olan Sebasteia (Sivas), Caesarea (Kayseri), Ikonion (Konya), Dorylaion (Eskişehir), Ancyra (Ankara), Tyana (Kemerhisar), Mokissos (Viranşehir), Nazianzos (Nenezi), Nyssa (Harmandalı Köyü) gibi kentler de bugün İç Anadolu olarak adlandırdığımız coğrafi bölgenin sınırları içerisinde yer almaktaydı (Tay, 2015:

2). Helena'dan sonra kutsal yerleri ziyaret eden hacılar ve seyyahların notları Orta Anadolu'da Hıristiyanlar için hac merkezlerini belirtmek açısından önemli kaynaklardır. 333 yılında yolculuğa çıkan Bordeaux'lu hacının Galatya ve Kapadokya arası takip ettiği güzergâh, konaklama ve mola yerleri: (Stewart,1887: 12-13).

Tablo 1: Bardeaux itenerarium'da takip edilen güzergâh

<i>City of Ancyra (Ancyra)- 13 miles (20.92 km.)</i>
<i>Change at Dilimnia (Delemna)- 10 miles (16.09 km.)</i>
<i>Halt at Curvuenta (Gorbeus)- 11 miles (17.70 km.)</i>
<i>Change at Aliassus- 13 miles (20.92 km.)</i>
<i>City of Aspona- 18 miles (28.96 km.)</i>
<i>Change at Galea- 13 miles (20.92 km.)</i>
<i>Change at Andrapa- 9 miles(14.48 km.)</i>
<i>Galatya Sınırı ve Kapadokya:</i>
<i>Halt at Parnassus- 13 miles (20.92 km.)</i>
<i>Halt at logola (Ozizala)-16 miles (25.74 km.)</i>
<i>Halt at Nitalis- 18 miles (28.96 km.)</i>
<i>Change at Argustana - 13 miles(20.92 km.)</i>
<i>City of Colonia (Archlelais)-16 miles (25.74 km.)</i>
<i>Change at Momoasson (Mammasun) -12 miles (19.31 km.)</i>
<i>Halt at Anathiango (Nazianzus, Nezini) - 12 miles (19.31 km.)</i>
<i>Change at Chusa - 12 miles (19.31 km.)</i>
<i>Halt at Sasima (Hassa Keui) - 12 miles (19.31.)</i>
<i>Halt at Andavalis (Andaval) —16 miles (25.74 km.)</i>
<i>Here is the villa of Pampatus, from which come the curule horses City of Tyana —18 miles (28.96 km.)</i>
<i>He was born Appollonius the magician</i>
<i>City of Faustinopolis(Pashmakchi) -12 miles (19.31 km.)</i>
<i>Change at Caena -13 miles (20.92 km.)</i>
<i>Halt at Opadandum(Podandus) -12 miles (19.31 km.)</i>
<i>Change at Pylae (Ghulek Boghaz, Cilician Gates)-16 miles(25.74 km.)</i>

Harita 5: Hac Yolları (Şengül, 2019)

Harita 6: Orta Anadolu Hac Yolları (Şengül, 2019)

Anadolu'da Batı'dan Doğu'ya uzanan hac yolunun Thracia, Bithynia ve Galatya üzerinden geçtiği üç temel nokta bulunmaktadır (Nikomedia, Ankyra, Tarsus) (Harita 5). Bu merkezlerden Ancyra (Ankara), Anadolu'nun ortasında askeri ve ticari yolların kesiştiği bir konumunda yer almaktaydı ve yol şebekesinin düğüm noktası olarak, doğrudan doğruya bir bağlantı merkezi niteliğinde olduğu şeklinde yorumlanmıştır (French, 1981: 16). Dördüncü yüzyılda Ankara'nın Galatia eyaletinin başpiskoposluk merkezi olduğu ve burada sırasıyla 314, 358 ve 375 yıllarında üç kilise konseyinin toplandığı bilinmektedir. Hıristiyanlığın yayılmaya başlamasıyla birlikte, Ankara başta Ortodoks ve Arian uyuşmazlığı olmak üzere çeşitli teolojik tartışmaların ve ayrımcı grupların da merkezi haline gelmiştir. Bu şehri Erken Hıristiyanlık tarihi açısından önemli kılan iki şehit ise Aziz Clements ve Plato'dur (Serin, 2014: 66).

Ankara sonrasında Mogan gölü doğusundan ilerlenip; Delemna (Delemnia, Dilimnia/Gölbasi yakınları), Gorbeus-Akarbous (Beynam/Karaali), Aspona (Tuz gölü kuzeyindeki Şedithöyük yakını), Galea (Büyükbiyık yakını, Bala) Andrappa (Keles Höyük) ve Kızılırmak boyundaki Parnassos yerleşimine (Parlasan/Değirmenyolu köyü, Şereflikoçhisar) ulaşılmaktaydı (Harita 5). Parnassos (Parlasan) sonrasında, Nyssa (Nyssa\ Harmandalı köyü), Zoropassos (Gülşehir) Nevşehir (Soanda, Soandos) üzerinden Kayseri'ye ulaşıldığı gibi Andaval (Aktaş) üzerinden de ulaşılabilmekteydi (Harita 5-6).

Parnassos yerleşimleri (Parlasan/Değirmenyolu köyü) aşıldıktan sonra logola (Ozizala/Üzengilik köyü, Şereflikoçhisar), Nitalis (Ortaköy) ve Argustana (Nurgöz/Yeniyuva köyü) üzerinden Colonia Arkhelais'e (Aksaray) ulaşılmaktaydı. Aksaray sınırlarında takip edilen yol ise Momoasson'dan (Mamasun/Gökçeköy), Nazianzus (Bekarlar Köyü) Chusa (Yazıköy), Sasima (Hassaköy), Andaval (Aktaş), Tyana'ya kadar uzanıyordu (Harita 5-6).

Bordeaux Itinerary'de Colonia Archelais (Aksaray) ve Tyana (Kemerhisar) arasında yer alan Sasima mansio olarak görülmektedir. Niğde'nin 28 km kuzeyinde yer alan ve Osmanlı İmparatorluğu döneminde Hassaköy olarak adlandırılan Sasima'nın Andaval arasındaki mesafenin 16 mil (25.74 km.) olduğunu belirtmiştir (Stewart, 1887: 13) (Tablo 1). Niğde'nin 28 km kuzeyinde bulunan Sasima'da bulunan Azize Makrina kilisesi'nin Makrine manastırı olduğu

ve manastır döneminden önce ise; Eugenios, Mardarios, Auxentios, Orest, Eustratios adında beş martyr adına hastane olarak kullanıldığı ve şifa arayanların merkezi olduğu belirtilir (Rott, 1908: 143).

Kapadokya 372 yılında ikiye ayrılarak Nazianzoslu Gregorius yönetiminde Tyana'ya bağlı piskoposluk merkezi olmuştur. Ayrıca Sasima 53 yıllarında Hıristiyanlığı yaymak üzere yola çıkan Aziz Paulus'un Andaval (Aktaş), Limnai (Gölcük), Karballa (Güzelyurt), Ihlara ve Aksaray yörelerinde Hıristiyanlığın yayılması için çalıştığı yerler arasında bulunmaktadır. Aksaray'a bağlı Güzelyurt (Gelveri) ilçesinde Niğde sınırındaki Sivrihisar Köyü'nün 2 km doğusunda yer alan Kızıl Kilise duvarlarına hacılar tarafından kazınmış haç motifleri bulunmaktadır (Fotoğraf 3). Kilise'nin kuzeyinden geçen antik yol Bizans döneminde Konstantinopolis (İstanbul)'ten Antioch (Antakya)'e ulaşmak için kullanılan askeri güzergâhtır (Harita 5). 330-390 tarihlerinde yaşamış olan Kapadokya'lı üç önemli azizlerden biri olan Nazianzoslu Gregorius'un burada gömüldüğü ve ona ithaf edildiği öne sürülmektedir (Harita 5) (Rott, 1908: 276- 285). Ancak W. Ramsay ve G.L. Bell, Kızıl kilisenin bir mezar kilisesi değil, önemli bir hac yolunda yer alması nedeniyle hac kilisesi olduğunu belirtirler (Çelebioğlu, 2008: 156).

Fotoğraf 2: Kızıl Kilise (Çelebioğlu, 2008)

Fotoğraf 3: Haç Motifi, Kızıl Kilise (Çelebioğlu, 2008)

Bu güzergâh üzerinde bulunan diğer hac merkezi de Aksaray ilinde Karballa (Gelveri/Güzelyurt)'dır. Ankara'dan doğuya giden yollarda Karballa (Güzelyurt)'yı, Nazianzos içerisinde yer alan küçük bir köy olarak belirtilmiştir (Ramsay, 1960: 315). Nazianzos Bordeaux Itinerary'de Anathiango adında ve konaklama yeri olarak Tyana'ya 24 mil (38.62 km.) uzaklıkta belirtilmiştir Antonine Itinerary'de ise Nantianulus olarak belirtilmiştir (French, 1981: 10-22; Stewart, 1887: 13). Bir Hıristiyan köyü olan Nazianzos'da kayadan oyulmuş küçük kiliseler ve Aziz Gregorius'a ait olan kutsal emanetler bulunan bir kilise vardı (Ramsay, 1960: 315). Arhimandrit I. Pandelimonidilis'in 1881 tarihli el yazmasında Hagios Gregorios Kilisesi'nin inşa kitabesinde banisinin Nazianzoslu Gregorius olduğu ve 385 yılında Gregorius'un da olduğu bir toplantıda haçın bir parçasının kiliseye hediye edildiğini yazar. 1924 yılında camiye çevrilmiş olan yapının günümüzdeki adı Kilise Cami'dir (Pekak, 1994: 125) (Fotoğraf 4). Ayrıca Nazianzoslu Gregorius, 125. mektubunda Arianzos'ta Dathousa (Eylül) ayının 22. günü şehitler için bir yortu yapıldığından ve barındırdığı kutsallıktan dolayı mutlaka ziyaret edilmesi tavsiyesinde bulunur (Ramsay, 1960: 315).

Fotoğraf 4: Güzelyurt Hagios Gregorios Theologos Kilisesi

Bordeaux İtinerary'de Galatya ve Kapadokya güzergâhının listelendiği kısımda Andaval, Colonia Archelais olarak belirtilerek Aksaray sınırları içinde konaklama yeri (mansio) olarak geçmektedir ve 16 mil (25.74 km.) olarak verilmiştir (Stewart, 1887: 13) (Tablo 1). Kilise'nin bulunduğu bu yol Konstantinopolis'ten Kilikya Pylai (Gülek Boğazı)'ne giden stratejik yol üzerindedir (Hild ve Restle, 1981: 140) (Harita 5).

1837 yılında Anadolu'yu gezmeye başlayan seyyah W.J. Hamilton 1842 tarihli seyahatnamesinde Niğde'nin 8 km doğusunda yer alan Andaval (Aktaş)'da Konstantin adına yapılmış bir kilise olduğundan bahseder (Hamilton, 1842: 297). Yapının ilk planını çizen Strzygowski, kiliseyi Ajos Konstantinos olarak adlandırmıştır ve rivayete göre, Kudüs yolculuğu sırasında Helena'nın yaptırdığını söyler (Pekak, 2016: 105). Aynı zamanda N. ve M. Thierry de 326 yılında Helena'nın kutsal topaklara yaptığı ziyaret sırasında bu kiliseyi inşa ettirdiğinden bahsetmektedir (Thierry-Thierry, 1963: 29-30). Günümüzde Konstantin ve Helena kilisesi olarak bilinen ve birçok kez onarım görmüş olan kilisenin araştırmacılar tarafından 5. ve 6. yüzyıla tarihlenip Helena tarafından yaptırıldığı şüpheli görünse de; daha sonraki dönemlerde bu alanın hacılar tarafından sık ziyaret edilip, kutsal bir alana dönüştüğü kilise duvarlarına hacılar tarafından kazınmış haçlardan anlaşılmaktadır (Pekak, 2016: 105) (Fotoğraf 5). Helena'nın Andaval'a uğradığı göz önüne alındığında Helena'dan sonra bu yolu kullanan hacıların da yol rehberlerinde yer alması gidiş yolunda bu yolu kullandığını ortaya koymaktadır. Muhtemelen Helena Kudüs'e giderken Colonia Archelais (Aksaray) bağlantı yolundan Caeseria (Kayseri)'ya geçmiş olmalıdır (Harita 5).

Fotoğraf 5: Andaval Konstantin ve Helena Kilisesi kuzey çepesinde kazıma haçlar (Nalçacı, 2010)

Seyyah Texier'in belirttiğine göre, Kudüs'e gitmek için Anadolu'dan geçen Helena Caeserea (Kayseri)'da uzun süre durmuş ve Taxiarque (Taksiarhis/Darsiyak) manastırını yaptırmıştır. İlk taşını Helena'nın koyduğuna inanılan kiliseyi rivayete göre Helena rüyasında Hz.

Mikail'in o yere bir kilise yapmasını söylemesi üzerine yaptırmıştır. Kilise adını orijinal pencelerinin birinde yer alan sarı şeffaf bir taştan almıştır. Konstantinopolis (İstanbul) 'ten Suriye'ye gittiği sırada rahiplerin aktarımına göre rüyasında kilise inşa etmesi söylenen Helena lapis specularis parçası bir taşın olduğu yerde kilisenin konumunu belirlemiştir (Hamilton 1842: 264-265; Hild-Restle, 1981: 293; Texier, 2002: 41). Seyahatnamesinde benzer notları düşen Hamilton, köyün günümüzdeki adının Kayabağ olduğu; geçmişte Darsiyak/Yanartaş adını taşıyan yerde Konstantin'in annesi Helena tarafından yaptırılmış küçük bir kilise olduğu ve 1835 depremde yıkılıp yerine yenisinin yapıldığından söz eder. İmparatoriçenin Kudüs'e yaptığı bu yolculukta Anadolu'yu zorluklar içinde geçmesi ve Caesarea (Kayseri)'da durması, bu bölgenin Hıristiyanlık merkezi olmasından kaynaklanmaktadır (Texier, 2002: 42).

Helena 327 yılında Kudüs yolculuğu dönüşünde Kıbrıs'a uğrar ve Larnaka'nın 23 kilometre batısındaki Olimpos Dağı'nın zirvesinde Stavrovouni Manastırı ve Tokhni Kilisesini inşa ettirir; hatta rivayete göre İsa'nın gerildiği gerçek haçın parçalarını da kiliseye bağışlar (Hill, 1940: 246) (Fotoğraf 6). Bu bağlamda Helena Konstantinopolis (İstanbul) üzerinden Roma'ya dönüş yolunda Aziz Paulus'un yolculuğunda uğradığı Akdeniz yolunu kullanmış olmalıdır. Kudüs'ten sonra muhtemelen Antiocheia (Antakya)'ya uğramıştır (Harita 5).

Fotoğraf 6: Stavrovouni Manastırı (www.cyprusisland.net)

Antiocheia (Antakya)'da kaldığı sürece içerisinde piskopos Eusthatius, Helena'ya daha önceki düşük statüsü hakkında hakarete bulunmuş ve bu durum 327 yılında Antakya konsilinde dile getirilerek piskoposun görevden alınmış olması buraya uğradığını doğrular (Drijvers, 1992: 71). Antakya üzerinden dönüş sebebi İsa'nın ilk havarisi Aziz Petrus'un İsa'nın öğretilerini yaymak amacıyla Antakya'ya (Hatay) gelip Habibi Neccar Dağı eteğinde bir mağarada ilk vaazını vermesi ve İsa'ya inananlara ilk Hıristiyan (Hıristos) denilen yer olmasıdır (Keskin, 2018: 889). Antiocheia (Antakya) sonrasında Aziz Paulus gibi Kıbrıs'ta Salamis ve Paphos üzerinden Attalia (Antalya)'ya ulaşmış olması mümkündür. Attalia (Antalya)'dan sonra Perge, Psidia Antiocheia (Yalvaç) üzerinden Iconium (Konya)'ya uğramıştır (Harita 5).

Helena 327'de Konya'nın Sille İlçesi'ne uğramış ve kiliseleri ziyaret ederek burada bir kilise yaptırmış, kilisenin temel atma törenine bizzat katılmıştır. Günümüzde Aya Eleni olarak anılan ve 1833 yılında onarım görmüş olan kilisenin kitabesinde banisinin Helena olduğu ve 327 yılında Mikhail Arkhangelos (başmelek) adına yaptırıldığı yazmaktadır (Eyice, 1966: 158-159; Belke-Restle, 1984: 225; Konyalı, 2007: 704) (Fotoğraf 7). Aziz Paulus da Barnabas ile Yalvaç'tan ayrıldıktan sonra Ladik yolunu takip ederek doğu ticaret yolu üzerinden Konya'ya geçmiş ve halka vaazlar vererek Konya ve çevresinin Hıristiyanlık ile tanışmasını sağlamıştır (Hamilton, 1842: 210).

Fotoğraf 7: Aya Eleni Lilisesi, Sille

Helena'nın dönüş yolunda Kıbrıs ve Konya'ya uğraması gidiş yolunda Roma askeri yolunu kullandığını; dönüşte ise Aziz Paulus'un misyon yolculuğu dönüşünde geçtiği Akdeniz yolunu kullanarak daha sonra kara yolu ile devam ettiğini göstermektedir (Harita 5).

Andaval sonrası Tyana (Kemerhisar)'dan Faustinospolis (Başmakçı köyü), Caena (Cona/Ömerliköyü), Podandos (Pozantı) Kilikiai Pylae (Kilikya kapıları, Gülek boğazı), Tarsos (Tarsus), Alexandria (İskenderun), Antiocheia (Antakya) 'ya buradan da Kudüs'e ulaşılmaktaydı (Harita 5).

Andaval'dan sonra ise yolun 16 mil (25.74 km.) mesafede Tyana (Kemerhisar)'ya kadar uzandığı görülmektedir (Stewart, 1887: 13). Önce Yazıhöyüğe, buradan Gölcüğe ve sonra Yeniköy (Andaval Kilisesi'nin yeri) üzerinden Nevşehir-Niğde arasında bugün uzanan modern karayolunu takip ederek Niğde Kemerhisar'a ulaşılır. Kemerhisar'dan güneye doğru görülen hiçbir kalıntı yoktur ancak Toroslar'ın eteklerine uzanan bir yol yüzeyi hemen göze çarpar. Yol çizgisi Niğde-Tarsus karayoluna kadar modern yol çizgisi ile aynı yerde uzanır (French, 1981: 22) (Harita 5). 325 İznik (Nikaea) Konsili'ne katılan Kemerhisar (Tyana) piskoposluğu ve diyakozunun katılması bölgede yerleşik bir Hıristiyan cemaatin olduğunu gösterir (Ötügen, 1987: 13). Tyana, Hamilton'un seyahatnamesinde ve Bordeaux İtinerary'de Apollonius'un doğduğu yer olarak belirtilmiştir (Hamilton, 1842: 342; Stewart, 1887: 13) (Tablo 1). Tyana'nın bir piskoposluk merkezi olması, Anadolu'yu Gülek Boğazı ile Akdeniz'e bağlayan önemli ticaret ve Roma askeri yolu üzerinde bulunmasından dolayı hac yolunun önemli merkezleri arasında yer almıştır.

Parnassos (Parlasan) sonrasında, Nyssa (Nyssa\ Harmandalı köyü), Zoropassos (Gülşehir) Nevşehir (Soanda, Soandos) üzerinden Kayseri'ye ulaşıldığı gibi Andaval (Aktaş) üzerinden de ulaşılabilirdi. Caesarea (Kayseri) Kapadokya'nın piskoposluk merkezi olan Basilica Therma'yı içine alan Tavium ve diğer piskoposluk merkezi Sebastia (Sivas)'a bağlantı yolu sağlar (Harita 5-6).

Sasima, Kapadokya'nın 372 yılında ikiye ayrılması ile Nazianzoslu Gregorius yönetiminde Tyana'ya bağlı piskoposluk merkezi olmuştur. Ayrıca Sasima 53 yıllarında Hıristiyanlığı yaymak üzere yola çıkan Havarî Aziz Paulus'un Kapadokya bölgesinde Andaval (Aktaş), Limnai (Gölcük), Karballa (Güzelyurt), İhlara ve Aksaray yörelerinde Hıristiyanlığın yayılması için çalıştığı yerler arasında bulunmaktadır.

Hıristiyanlığı yayma sürecinde Konya'dan sonra Lystra, buradan da Karadağ'daki Derbe'ye geçen Aziz Paulus'un İsa'nın öğretilerini yaydığı bölge olan Derbe ve çevresinde dördüncü ve dokuzuncu yüzyıllara tarihlenen kiliseler, manastırlar, anıt mezarlar inşa edilmiştir. Karaman'ın 50 km kuzeyinde Karadağ'ın eteklerinde yer alan ve günümüzde Binbir Kilise olarak anılan bu bölge Hıristiyanlıkta önemli dini merkezden birisi olmuştur. Ramsay ve Bell

tarafından yirminci yüzyılın başlarında bölgede yapılan araştırmalarda Candar, Kızılhisar, Kızıldağ, Başdağ olarak adlandırılan yerlerde Binbir Kilise kalıntılarında rastlanmıştır (Ramsay-Bell, 1909: 279).

Orta Anadolu'da hac yolunu Aziz Paulus'un takip ettiği ve muhtemelen Helena'nın da geçmiş olduğu güzergâh olan Kilikya sınırında Tarsus, Mersin, Mut'da Alahan Manastırı'na kadar uzatmak mümkündür. Tyana (Kemerhisar)'dan Kudüs'e uzanan güzergâha döndüğümüzde ise Tyana (Kemerhisar), Faustinopolis (Başmakçı köyü), Caena (Cona/Ömerliköyü), Podandos (Pozanti) Kilikia Pylae (Kilikya kapıları, Gülek boğazı), Tarsos (Tarsus), Alexandria (İskenderun) rotası takip edilerek Antiocheia (Antakya)'ya, buradan da Kudüs'e ulaşılmaktaydı (Harita 5-6).

Sonuç

Hıristiyanlar, İsa'nın doğduğu ve çarmıha gerildiği kutsal kabul edilen Kudüs'e, aziz ve azizelerin öldüğü yerler ile röliklerinin muhafaza edildiği yerlere, piskoposluk merkezleri ve konsil toplantılarının geçtiği yerlere hac ziyareti gerçekleştirmiştir. Avrupa'dan yola çıkan Hıristiyan hacılar Jerusalem (Kudüs)'e gitmek için İstanbul-Suriye arasındaki Roma resmi ana yolu üzerinden Konstantinopolis (İstanbul)-Antiocheia (Antakya) arası karayolunu kullanmışlardır. Roma'dan yolculuğa çıkıp, Kudüs'e gidişte Konstantinopolis (İstanbul)'e ulaşan ilk hacı Helena da aynı yolu kullanmıştır. Hac ziyareti sırasında (326-328) Niğde Andaval Köyü içerisinde yer alan Kilisesi'nin banisi olması ve Andaval'ın Bordeaux'lu hacının İtinerariumu'nda konaklama yeri olarak geçmesi, yolculuğu sırasında Kayseri'de Darsiyak Kilisesi'ni yaptırdığı rivayetleri ve muhtemelen yolculuğunun dönüşünde Konya Sille'ye uğraması ve burada bir kilise inşa ettirmesi yine dönüşte Hıristiyanlık'taki ilk kiliseyi barındıran ve Kudüs'ten sonra ikinci önemli şehir olan Antakya'ya uğraması Orta Anadolu'da yol güzergâhındaki diğer hac merkezlerine de uğramış olabileceğini göstermektedir. Helena'nın Kudüs yolculuğundan çok kısa bir süre sonra 333 yılında Bordeaux'lu kimliği bilinmeyen bir hacinin kaleme aldığı İtinerarium, muhtemelen Anadolu'da Helena'nın izlediği rotayı takip eder. Helena'nın Kıbrıs ve Konya'da kilise inşa ettirmesi ve Antakya'ya uğraması dönüşte Aziz Paulus'un misyon yolculukları sırasında kullandığı Akdeniz yolunu kullandığını ortaya koyar (Harita 5).

Anadolu'da batı'dan doğu'ya uzanan hac yolunun, Thracia, Bithynia ve Galatya üzerinden geçtiği üç temel nokta bulunmaktadır (Nikomedia, Ancyra, Tarsus). Hıristiyan hacıların Anadolu'da kullandığı Konstantinopolis (İstanbul)'ten Chalkedon (Üsküdar), Nicomedia (İzmit), Nicaea (İzmit), Ancyra (Ankara)'ya, oradan Tarsus, Antiochia (Antakya)'ya ve daha ileride Kudüs'e kadar uzanan yol Roma Dönemi'nde ana yol olup, Konstantinopolis (İstanbul)-Antiochia (Antakya) arası Jerusalem (Kudüs)'e gidebilmek için hacıların kullandığı başlıca karayolu olmuştur (Harita 5). Helena'dan sonra yolculuğa çıkan hacıların notları ve yol haritalarında yer alan güzergâh ve Roma dönemi askeri yolları, Aziz Paulus'un yoculuğu ve Helena'nın ziyaret edip, kilise inşa ettirdiği yerler üzerinden yola çıkarak Orta Anadolu'daki hac merkezleri Ankara, Mokissos (Viranşehir), Nazianzos (Nenezi), Nyssa (Harmandalı Köyü), Sivrihisar, Güzel-yurt, Niğde Andaval (Aktaş), Sasima (Hassaköy), Tyana (Kemerhisar), Göreme, Avcılar, Ihlara, Kayseri, Konya, Sille, Derbe, Karaman, Barata, Karadağ, (Yozgat), Sivas'ı kapsamaktadır. Bu merkezleri içine alan güzergâhı Kilikya sınırına kadar uzatıp, Aziz Paulus'un takip ettiği ve muhtemelen Helena'nın da geçmiş olduğu güzergâh olan Kilikya sınırında Tarsus, Mersin, Mut'da Alahan Manastırı'na kadar uzatmak mümkündür. Andaval sonrası Tyana (Kemerhisar)'dan Faustinopolis (Başmakçı köyü), Caena (Cona/Ömerliköyü), Podandos (Pozanti) Kilikia Pylae (Kilikya kapıları, Gülek boğazı), Tarsos (Tarsus), Alexandria (İskenderun), Antiocheia (Antakya) 'ya buradan da Kudüs'e ulaşılmaktaydı (Harita 5).

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FINANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKLAR

- ARSLAN, A. (2012). *Egeria'nın Hac Yolculuğu*. Ankara: Alter Yayıncılık.
- AKYÜREK, E. (1998). "M.S. IV.-XI. yüzyıllar: Kapadokya'daki Bizans", Kapadokya, İstanbul: Ayhan Şahenk Vakfı, 226-395.
- BALDWIN, W.M. (1969). (Editör), *A History of the Crusades: The First Hundred Years*, Volume I, London: The University of Wisconsin Press, 280-307.
- BELKE, K., RESTLE, M. (1984). *Galatien und Lykaonien (Tabula Imperii Byzantini 4)*, Wien.
- ÇELEBİOĞLU, B. AĞIRYILMAZ, İ. (2008). "Kapadokya'da Kızıl Kilise". Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi, (3/2), 155-161.
- DRIJVERS, W. J. (1992). *Helena Augusta The Mother of Constantine the Great and the Legend of Her Finding of the True Cross*, New York, Köln, E.J. Brill: Leiden.
- EUSEBIUS (1999). *Life of Constantine* (çev. Averil Cameron ve Stuart G.Hall), Oxford: Clarendon Press.
- EYİCE, S. (1966). "Konya ile Sille Arasında Akmanastır". Şarkiyat Mecmuası, 6: 135-160.
- FRENCH, D. H. (1981). *Roman Roads and Milestones of Asia Minor, Volume 1 (The Pilgrim's Road, Roma Çağında Küçük Asya'daki Yollar ve Miltaşları, Fasikül 1 (Hacı Yolu)*, Ankara: British Institute of Archeology.
- FRENCH, D., H. (2016). *Roman Roads & Milestones of Asia Minor*, Ankara: British Institute.
- FOSS, C. (2002). "Pilgrimage in Medieval Asia Minor". Dumberton Oaks Papers, 56, 121-151.
- GOSCH, S., STEARNS, P. (2007). *Premodern Travel in World History*. New York: Roudledge.
- HAMILTON, W.J. (1842). *Researches in Asia Minor Pontus and Armenia; With Some Account of Their Antiquities and Geology*, Volume 2, London.
- HILD, F., RESTLE, M. (1981). *Kappadokien (Kappadokia, Charsianon, Sebastia und Lykandos) Tabula Impreii Byzantini I, II*, Wien.
- HILL, G. (1940). *A History of Cyprus*, Vol I, Cambridge University Press
- KESKİN, E. (2018). "Doğu İmparatorluğu Dönemi'nde Anadolu'dan Kudüs'e Uzanan İnanç Yolculuğu", Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13/8, 883-900.
- KOCH, G. (2007). *Erken Hıristiyan Sanatı*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- KOÇ UNIVERSITY RESEARCH CENTER (2008). *Egeria: Mediterranean Medieval places of pilgrimage: network for the documentation, preservation and enhancement of monuments in the Euromediterranean area*, Hellenic Ministry of Culture, Directorate of Byzantine and Post-byzantine Antiquities, Athens.
- KONYALI, İ. H. (2007). *Konya Tarihi*, Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Konya.
- KÜÇÜK, M. A. (2013). *İnanç Turizmi Açısından Türkiye'de Dini Mekânlar: Yahudilik- Hıristiyanlık Örneği*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- MARAVAL, P. (2002). "The Earliest Phase of Christian Pilgrimage in the Near East (before the 7th Century)". Dumbarton Oaks Papers, Vol. 56, 63-74.
- MARAVAL, P. (2008). "The Development of Holy Sites in the Byzantine Orient Between the 4th and the 7th Century", *Egeria: Mediterranean Medieval places of pilgrimage: network for the documentation, preservation and enhancement of monuments in the Euromediterranean area*, Hellenic Ministry of Culture, Directorate of Byzantine and Post-byzantine Antiquities, Athens.
- NALÇACI, F. (2010). Niğde, Aktaş (Andaval) köyündeki Konstantinos ve Helena Kilisesi duvar resimleri, *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara.
- NESBITT, J. W. (2003). *Byzantine Authors: Literary Activities And Preoccupations*, Brill, Leiden.
- NORWICH, J. J. (2013). *Bizans I-II-III*, Çeviren: Koyukan H., Riegel Selen, I. Baskı, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- OUSTERHOUT, R. (2008). "Pilgrimage Architecture", *Egeria*, Directorate of Byzantine & Postbyzantine Monuments Antiquities.
- ÖTÜKEN, Y. (1987). *Göreme*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- PEKAK, S. (1994). "Güzelyurt'ta (Gelveri) Bulunan Bizans/Post Bizans dönemi Kiliseleri 2", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 11/1-2, 177-216.
- PEKAK, S. (2016). "Niğde-Andaval (Aktaş)'daki Konstantin- Helena Kilisesi". *Sanat Tarihi Dergisi*, 9 (9), 103.

- RAMSAY, W.M. (1960). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*. (çev. Mihri Pektaş), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- RAMSAY, W.M., BELL G., (1909), *The Thousand and one Churches*, London.
- ROTT, H. (1908). *Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien Kappadokien und Lykien*, Leipzig.
- RUNCIMAN, S. (1969). "The Pilgrimages to Palestine before 1095". A History of Crusades: The First Crusade and the Kingdom of Jerusalem (Ed.Baldwin, M.W.). Volume 1, Penguin Books, England, 68-78.
- SERİN, U. (2014). "Bizans Ankarası ve Kaybolan Bir Kültür Mirası: St. Clement Kilisesi", Department of Architecture, METU, (31/2), 65-92.
- STEWART, A. (1887). *Itinerary Bordeaux to Jerusalem 'The Bordeaux Pilgrim 333 A.D.*, London: Adelphy.
- TALBOT, A. M. (2008). "Pilgrimage In The Eastern Mediterranean Between The 7th and 15th Centuries", *Egeria*, Directorate of Byzantine & Postbyzantine Monuments Antiquitie.
- TEXIER, C. (2002). *Küçük Asya (Asie Mineure)*, (çev. Ali Suat, Kazım Kopruman ve Musa Yıldız), Cilt II-III, Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmet Vakfı.
- THIERRY, N., THIERRY, M. (1963). *Nouvelles Eglises Rupestres de Cappadoce. Région du Hasan Dağı*. Paris.
- TIMOTHY, E. G. (1991). "Helena". The Oxford Dictionary of Byzantium, Volume II, 909.
- TAY (TÜRKİYE ARKEOLOJİK YERLEŞMELERİ POJESİ). (2015). *Bizans, İç Anadolu*, 8, Ankara: Matis Matbaa.
- VİKAN, G. (1982). *Byzantine Pilgrimage Art*, Dumbarton Oaks, Washington: Trustees for Harvard University.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Arş. Gör.
Halise Betül KIRMIZI

Ankara Hacı Bayram Veli Üni.
Edebiyat Fak.
Sanat Tarihi Böl.

halise.kirmizi@hbv.edu.tr

 : 0000-0002-3742-9850

 10.56387/ahbvedebiyat.1185196

Gönderim Tarihi: 06.10.2022
Kabul Tarihi: 28.11.2022

Alıntı: KIRMIZI, H. B.(2022). "Arif Hikmet Koyuncuoğlu'nun Ankara'daki Kamu Yapıları". *AHBVÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (7), 31-47.

ARİF HİKMET KOYUNOĞLU'NUN ANKARA'DAKİ KAMU YAPILARI

Bu makale, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı'nda, Prof. Dr. Murat Kocaaslan ve Öğr. Gör. Dr. Çiler Buket Tosun danışmanlığında hazırlanan "Arif Hikmet Koyunoğlu: Eserleri ve Mimari Yaklaşımı" adlı yüksek lisans tezi kapsamında yapılan araştırmalar ile elde edilen bilgiler doğrultusunda hazırlanmıştır.

ÖZ: Kamu yapılarının inşası, Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı ile başlayan yenileşme süreci sonunda imar faaliyetleri arasına girmiştir. Tanzimat ile değişmeye başlayan bu yeni düzen, Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan süreçte tam anlamıyla kendini göstermiş ve devletin değişen yönetim sistemi sonucunda ihtiyaçtan doğan bir yapılaşma başlamıştır. Bu yapıların inşa edilmesi için, Cumhuriyet'in temel düşüncesiyle bağlantılı olarak yerli ve milli mimarlara ihtiyacın artmasıyla da Arif Hikmet Koyunoğlu Ankara'ya gelmiştir. Koyunoğlu, 1921-1930 yılları arası Ankara'da geçirdiği kısa sürede en çok tercih edilen mimarlardan biri hâline gelerek, beş büyük çaplı kamu yapısı projesine imza atmıştır. Bu projeler: Etnografya Müzesi, Eski Adliye Sarayı, Çocuk Esirgeme Kurumu, Hariciye Vekâleti ve Eski Türk Ocağı Merkez Binası'dır. Çalışmada, kamu yapılarının ortaya çıkışı ve tipleri incelenmiştir. Cumhuriyet'le birlikte benimsenen Birinci Ulusal Mimarlık dönemi içerisinde ön plana çıkmış mimarların yapıları doğrultusunda, kamu yapılarının önemi ve özelliklerine değinilmiştir. Koyunoğlu'nun tasarladığı beş kamu yapısı, mimari plan şemaları ve mimari cephe düzenlemeleri açısından, var olan arşiv belgeleri ve saha çalışmasıyla fotoğraflanarak değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamındaki yapıların plan ve cephe tasarımları, seçilen dönem yapılarıyla arasındaki mimari benzerlikler ve farklılıkların karşılaştırılmasıyla ortaya konulmuştur. Tüm bu değerlendirmeler sonucunda Cumhuriyet'in en önemli simgelerinden olan kamu yapılarının mimari açıdan incelenmesi amaçlanmıştır. Kamu yapıları, mimari faaliyetten çok, devletin gücünü ve otoritesini simgelemeleri bakımından ayrı bir önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hikmet Koyunoğlu, Cumhuriyet Dönemi, Birinci Ulusal Mimarlık, Ankara, Kamu Yapıları.

ARİF HİKMET KOYUNOĞLU'S PUBLIC STRUCTURES IN ANKARA

ABSTRACT: The construction of public buildings became one of the zoning activities at the end of the renovation process that started with the Tanzimat Edict in the Ottoman Empire. This new order, which started to change with the Tanzimat, made a full display of itself in the process that started with the proclamation of the Republic, and the changing management system of the state culminated in a structuring model caused by necessity. With the increased need for local and national architects in connection with the basic idea of the Republic, Arif Hikmet Koyunoğlu came to Ankara in order to construct these buildings. Koyunoğlu became one of the most preferred architects in the short time he spent in Ankara between 1921 and 1930, thereby undertaking five large-scale public building projects. These projects are: Ethnography Museum, Old Courthouse, Society for the Protection of Children, Ministry of Foreign Affairs and Old Turkish Hearth Central Building. In the study, the emergence and types of public buildings have been examined, and the importance and characteristics of public buildings have been mentioned in line with the structures of the architects who came to the forefront during the First National Architecture period adopted with the Republic. Five public buildings designed by Koyunoğlu were photographed and evaluated in terms of their architectural plan schemes and architectural facade arrangements together with the existing archive documents and fieldwork. The plan and facade designs of the buildings within the scope of the study have been presented through the comparison of the architectural similarities and differences between them and the selected period's buildings. All these evaluations have been intended to examine the public buildings, which are among the most important symbols of the Republic, from an architectural point of view. Public buildings have a special importance in terms of symbolizing the power and authority of the state rather than architectural activities.

Keywords: Arif Hikmet Koyunoğlu, Republic Period, First National Architecture, Ankara, Public Structures.

Giriş

1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle birlikte Osmanlı Devleti'nin siyasal ve toplumsal yaşamında köklü değişimler gerçekleşmiştir. Bu değişimler, aynı yıllarda Batılı devletlerde etkin olmaya başlamış, millet ve ulus kavramlarının Osmanlı'ya gelmesi sonucu yaşanmış; mimarlık da bu değişimden etkilenen başlıca alanlardan biri olmuştur. Sonraki yıllarda Birinci Ulusal Mimarlık dönemi üslubu olarak adlandırılacak olan dönemin kurallarını Vedat Tek ve Kemalettin Bey belirlemiş, aynı yıllarda ülkede etkin olan Giulio Mongeri ile onun öğrencisi Arif Hikmet Koyunoğlu da bu üslubun başlıca uygulayıcıları olmuştur. Diğer dönem mimarları da bu üslupta eserler vermiş; ancak Koyunoğlu Ankara'nın kent silüetini belirleyen mimarlardan biri olarak ön plana çıkmıştır.

1893 yılında İstanbul'da doğan Koyunoğlu, 1910 yılında girdiği Sanayi-i Nefise Mektebi'nde mimarlık eğitimi almış ve mimarlık faaliyetlerinde ilk olarak Birinci Ulusal Mimarlık dönemi üslubunu benimseyerek, bu dönemin ikinci kuşak mimarlarından biri haline gelmiştir. 1920'li yılların başında Ankara'ya gelerek Atatürk'ün desteğiyle geniş bir siyasi çevre edinmesiyle tanınırlığını arttıran Koyunoğlu, Ankara'nın imarında etkin olmuştur.

1923 yılında Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle yönetim sistemimiz değişmiş, bunun sonucunda yeni kurum ve kuruluşlar ortaya çıkmıştır. Bu yeni kurumların bir çalışma merkezi olması ihtiyacı doğması mimarlık faaliyetlerine yeni yapı tiplerinin girmesini zorunlu kılmıştır. Bu yeni yapı tipleri arasında: bakanlıklar, sosyal hizmet kurumları, müze, otel, sergi alanları, halkevleri, hastaneler gösterilebilir. Koyunoğlu, yeni yapı tiplerinin içinde yer alan Etnografya Müzesi, Eski Adliye Sarayı, Çocuk Esirgeme Kurumu, Hariciye Vekâleti ve Eski Türk Ocağı Merkez Binası'nı tasarlayarak Cumhuriyet döneminin Ankara'daki temsilcilerinden biri olmuştur.

Çalışma kapsamında Cumhuriyet'le birlikte imar faaliyetlerinde genişçe yer verilen kamu yapılarının ne zaman ve hangi sebeplerle ortaya çıktığı, kamu yapıları başlığı altında hangi yapı tiplerinin değerlendirileceği, erken dönem kamu yapılarının işlevsel ve mimari özellikleri hakkında kısa bir bilgi verilecektir. Koyunoğlu'nun kamu yapılarını tasarladığı dönem olan Birinci Ulusal Mimarlık dönemi hakkında bilgi verildikten sonra, bu dönemin öncü mimarları ve onların kamu yapılarından bahsedilecektir. Bu bölümde Vedat Tek, Kemalettin Bey, Giulio Mongeri'nin İstanbul ve Ankara'daki büyük boyutlu kamu yapıları ele alınarak, dönemin siyasal söylemlerinin kamu yapılarının şekillenmesindeki rolü ve etkilerinin gösterilmesi amaçlanmıştır.

Koyunoğlu'nun Ankara'daki kamu yapılarının tasarımında; öncü mimarların yapılarının ne derece etkin olduğu ortaya konulması amacıyla, bahsi geçen mimarların tasarım özellikleriyle kendine özgü bir üslup ortaya koyan yapıları tercih edilmiştir. Koyunoğlu'nun Ankara'daki beş kamu yapısı ayrı başlıklar halinde tarihçesi verilerek, plan şemaları ve cephe düzenlemeleri bakımından incelenmiştir. Çalışmanın değerlendirme ve sonuç bölümünde ise Arif Hikmet Koyunoğlu'nun Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde tasarladığı kamu yapılarının, dönem yapılarıyla mimari açıdan benzerlikleri ve farklılıkları ortaya konularak, Birinci Ulusal Mimarlık dönemi içerisinde inşa edilen kamu yapılarının mimari özelliklerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

1.Kamu Yapıları

Osmanlı Devleti'nin 1299'da kuruluşundan itibaren, devlet tarafından yoğun bir imar faaliyeti başlamıştır. Bu imar faaliyetleri hem yeni fethedilmiş topraklara hızlıca yayılıp bölgeyi sahiplenmek hem de fetihle birlikte bölgeye yerleşecek halkın yararına kamusal mekânlar yaratmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. İbadet yapıları, konaklama amacıyla inşa edilen han ve kervansaraylar, eğitim için okullar, ulaşımı sağlayan köprüler, ihtiyacı olanlar için imarethane ve aşevleri halkın yararı adına inşa edilen kamu yapılarıdır.

Osmanlı kamu yapıları, yüzyıllar boyunca değişime uğramadan benzer tipler halinde inşa edilmiş; yeni yapı tiplerinin ortaya çıkması ise 19. yüzyılda Batılı reformların imparatorluğa girmesiyle başlamıştır. Osmanlı Devleti, II. Mahmud ile başladığı yenileşme sürecinin en somut

adımını 3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilen Tanzimat Fermanı ile atmasıyla reformlar gerçekleştirilmiştir (Berkes, 2012: 213-215). Bu ferman, devlet yönetiminde birtakım yenilikleri de beraberinde getirmiştir. Osmanlı Devleti'nin birkaç sancağın bir araya getirilerek oluşturulan eyaletlere bölünerek yönetilmesi söz konusu yeniliklerden biridir. Zamanla devlet sınırlarının genişlemesi ve nüfusun artmasıyla eyalet sistemi yetersiz kalmış; eyaletler ve altındaki birimlerden sorumlu yöneticiler de farklı unvanlarla çeşitlenmiştir (Çadircı, 1991: 10-22).

Tanzimat öncesi dönemde, devletin idari birimlerinin başında gelen sancakların yönetiminden sorumlu kişiler için tahsis edilmiş ayrı bir çalışma mekânı bulunmamakta, yöneticiler oturdukları evi aynı zamanda çalışma ofisi olarak kullanmaktalardı. Günümüzde en yaygın kamu yapılarından olan bakanlık binaları, adliye binaları, hükümet konakları, tapu daireleri gibi yapılar da Tanzimat öncesi dönemde henüz mimarlık faaliyetleri içerisine dâhil olmamıştı. Devletin yönetim merkezi olan Topkapı Sarayı bile hem devlet işlerinin yürütüldüğü hem de padişahın konakladığı bir mekân olarak kullanılıyordu (Ortaylı, 1984: 3).

Tanzimat'la birlikte devlet memuru kavramı resmileşmeye başlamış ve memurların işlerini yürütmeleri için devlet dairelerinin yapımı gündeme gelmiştir (Ortaylı, 1984: 4). Bu dönemde imar faaliyetleri içerisinde ihtiyaçtan doğan kamu binalarının inşası öncelikli tutulmuş; ancak ekonomik sebeplerden ve devletin yönetsel bir dönüşüm içerisinde olmasından ötürü hızlı bir şekilde yapılaşma gerçekleşmemiştir. Başlangıçta kamu binası işleviyle kullanılmak üzere büyük boyutlu yapılar kiralanmış ya da mevcut yapılar boşaltılarak bu işler için kullanılmıştır (Yazıcı, 2008: 946; Yazıcı, 2019: 31-32).

Bu dönemde mevcut yapıların değerlendirilmesi dışında, mimarlık faaliyetleri arasına giren yeni yapı türleri arasında: eğitim yapıları, hükümet konağı, karakol, hapisane ve nezaret gibi askeri binalar, belediye binaları, bakanlıklar, saat kuleleri, tren istasyonları, hastaneler, postaneler, müzeler, vapur iskeleleri, otel ve kulüpler gösterilebilir. Söz konusu yapıların büyük bir kısmı Osmanlı Devleti'nin mimarlık faaliyetleri içerisinde ilk defa denedikleri yapı tipleridir. Bu yapıları inşa eden mimarlar ya gayrimüslimlerden seçilmiş ya da doğrudan Avrupa'dan yabancı mimarlar tercih edilmiştir. 19. yüzyılda inşa edilen bu yapılarda kullanılan tasarım ve mimari üslup, devlet yönetiminde olduğu gibi, Avrupa'dan alınmış; yapılar Neo-Klasik üslupta inşa edilmiştir. Yüzyıl boyunca seçmeci anlayışıyla inşa edilen bu yapılardaki mimari üslup ancak yüzyıl sonunda yine siyasal gelişmelerin neticesinde değişmeye başlamıştır (Kuban, 2007: 661-672).

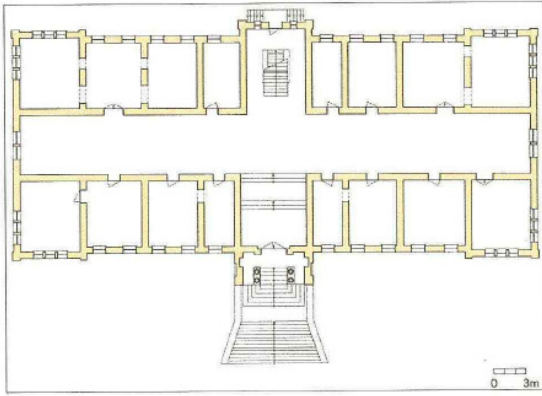
Kamu binaları işlevsel yönüyle ön plana çıkıyor gibi görünmekle birlikte aslında imparatorluğun gücünü ve dışarıya karşı imajını temsil etmesi bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren imparatorluk şehirlerinin silüetini belirleyen yapı tipleri dini yapılar olmuşken; 19. yüzyıl sonrası ve özellikle 20. yüzyılda şehirlerin silüetini büyük boyutlu kamu yapılarının belirlemesi imparatorluğun yeni temsilcileri olduklarının göstergesidir.

1.1. Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi Kamu Yapıları

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle başlayan dönemde mimarlık faaliyetleri içerisinde kamu yapılarına da yer verilmiş; ancak yoğun inşa faaliyetleri Birinci Ulusal Mimarlık döneminde gerçekleşmiştir. Birinci Ulusal Mimarlık dönemi, II. Meşrutiyetin 'in ilanı ile (1908) başlayan siyasi dönemin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Toplumun her alanını etkisini altına alan yenileşme hareketleri mimariyi de etkilemiş; Birinci Dünya Savaşıyla düşünce hayatına giren millet ve ulus kavramları tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Bu kavramları ülkemize sokan ve yayılmasını sağlayan kişi Ziya Gökalp olmuştur (Sözen, 1984: 27-30). Edebiyattan felsefeye kadar tüm alanları etkileyen ulusalcılık söylemleri mimariye doğrudan girerek Birinci Ulusal Mimarlık dönemi üslubunu oluşturmuştur. Birinci Ulusal Mimarlık dönemi üslubunda ilk eserler 1900'lerin başından itibaren verilmeye başlamış, Cumhuriyet'in 1923 yılında ilan edilmesiyle devlet tarafından adeta resmi mimarlık üslubu kabul edilerek, 1930'lu yılların başına kadar uygulanmaya devam edilmiştir (Bozdoğan, 2012: 29-60; Aslanoğlu, 2010: 30-34).

Birinci Ulusal Mimarlık dönemi, Osmanlı döneminde inşa programının birincil yapı türü olan dini yapılar yerine, kamu yapılarının inşa edildiği bir dönem olmuştur. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte yönetim anlayışı radikal bir şekilde değişikliğe uğramış, devleti temsil eden birçok yeni birim ortaya çıkmıştır. İlk bakanlıklar, halka hizmet vermek üzere oluşturulan devlet daireleri ve bankalar, sosyal devlet anlayışından hareketle ortaya çıkan müze, sergileme mekânları ve halkevleri Cumhuriyetle birlikte ortaya çıkan kurumlardır.

Bu dönemde ortaya çıkan yapı tiplerini inşa etme işi, Sanayi-i Nefise Mektebinde hocalık yapmış mimarlara verilmiştir. Dönemin kurallarını belirleyen isimler: Vedat Tek ve Kemalettin Bey'dir. 1873 doğumlu Vedat Tek, aristokrat bir ailenin en küçük çocuğudur ve üniversite eğitimini Ecole des Beaux Arts'da tamamlamıştır. Ailesinin saraya olan yakınlığı sebebiyle çok genç yaşta büyük boyutlu kamu yapılarının inşası kendisine verilmiştir (Batur, 2003: 49-61). 1901 yılında açılışı yapılan Kastamonu Hükümet Konağı binası yükseltilmiş bir bodrum üzerine iki katlıdır. Koridor etrafına sıralanmış mekânları ve dikdörtgen kütleleriyle yapı, Birinci Ulusal Mimarlık dönemi kamu yapılarının erken tarihli örneklerinden biridir. Burada tercih edilen plan düzenlemesi 1930'lu yıllara kadar inşa edilecek olan tüm kamu yapılarının planında kendini gösterecektir (Şekil 1). İki köşe ve ortadaki öne taşkın bölümler, cephelerindeki sivri kemerli üçlü pencere açıklıkları, orta eksenden simetrik verilen giriş açıklığının anıtsal vurgusu ve geniş saçaklı kırma çatı ilerleyen yıllarda kamu yapılarında benimsenecek özelliklerdir (Fot. 1) (Batur, 2003: 69).

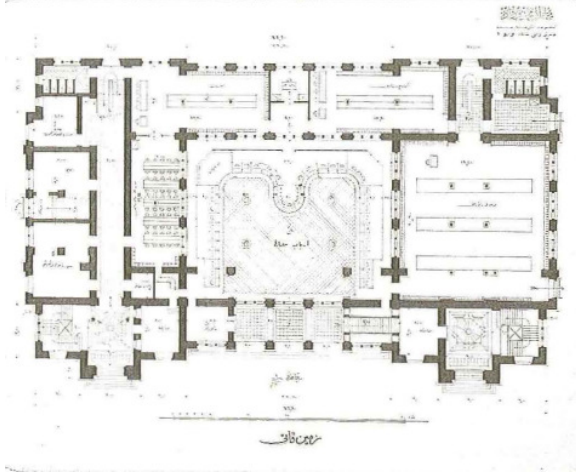

Şekil 1. Kastamonu Hükümet Konağı Planı (Batur, 2003: 327)

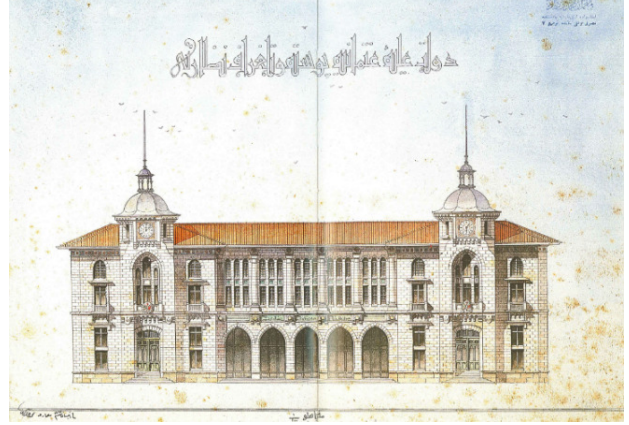

Fot. 1. Kastamonu Hükümet Konağı (Sözen, 1984: 64)

Tanzimat dönemiyle birlikte yönetimde yeniden yapılanma sonucu ortaya çıkan kurumlardan biri Posta Nezareti'dir. II. Abdülhamid'in isteğiyle bu kurumun ilk inşa işi Vedat Tek'e verilmiş; yapının 1903'te temeli atılarak beş yılda tamamlanmıştır (Batur, 2003: 75-80). Ailesinin saraya olan yakınlığı büyük boyutlu projelerin Vedat Tek'e verilmesinde şüphesiz etkili olmuştur; ancak yeni değişen düzenle birlikte yerli ve milli olanın ön plana çıkarılmasını gerektiren motivasyon, mimarların da yerli olması isteğini güçlendirmiştir. İstanbul Sirkeci'de bugün Büyük Postane adıyla anılan Posta ve Telgraf Nezareti Binası, iç mekânda üç kat boyunca yükselen orta holün metal strüktür üzerine renkli camla örtülmesi, merkezi ısıtma ve havalandırma sistemi gibi dönemine göre ileri yapım teknikleriyle inşa edilmesine rağmen; tüm mekânların ortadan geçen koridora açıldığı dikdörtgen plan şemasına sahip olmasıyla dönem özelliğini sürdürmektedir (Şekil 2). Ön cephede tercih edilen üstleri kubbeli iki köşe kulesinden verilen giriş açıklıkları, kulelere eklenen yeni düzenin simgesi saatler ile orta eksendeki beş sivri kemerli açıklığıyla dikkat çeken bir tasarıma sahiptir (Şekil 3).

Şekil 2. Postane ve Telgraf Nezareti Binası
Zemin Kat Planı (Batur, 2003: 86)

Şekil 3. Postane ve Telgraf Nezareti Binası
(Batur, 2003: 76-77)

İstanbul Sultanahmet Meydanı'nda, bugünkü adıyla Tapu ve Kadastro Dairesi olan, Defter-i Hakani Binası, 1907-1908 yılları arasında Vedat Tek' in tasarladığı erken tarihli bir kamu yapısıdır. Ön cephe iki köşe ve ortadaki giriş bölümü dışa taşkın tasarlanırken, orta bölümün kendi içerisinde üç bölümlü düzenlenmesiyle yedi bölümlü bir cephe düzenlemesi elde edilmiştir. Yapı, her katta farklı kemer çeşidinin kullanılması ve konsolların taşıdığı geniş saçaklar ile dönem özelliklerini göstermektedir. Ayrıca yapının Tanzimat'ın başlattığı hareketin bir devamı niteliğinde olan, II. Meşrutiyet'in arifesinde tamamlanması da onu tam bir değişim öncesi yapısı haline getirmektedir (Fot. 2).

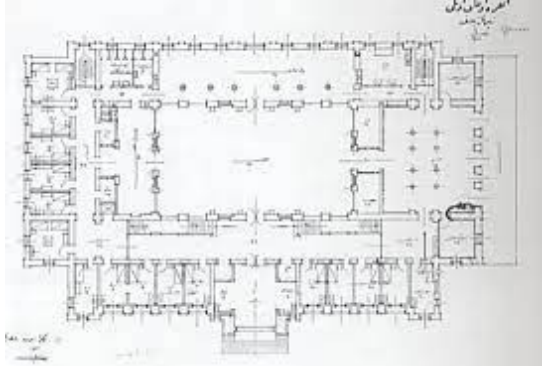

Fot. 2. Defter-i Hakani Binası
(Batur, 2003: 102)

Birinci Ulusal Mimarlık dönemi üslubunun kurallarını belirleyen mimarlardan bir diğeri Kemalettin Bey'dir. 1870 yılında orta sınıf bir ailenin çocuğu olarak İstanbul'da doğan Kemalettin Bey, daha çok İstanbul'da inşa ettiği iş hanlarıyla ön plana çıkmıştır. Kemalettin Bey'in tasarladığı en erken tarihli kamu yapıları okullardır. Reşadiye Mektebi, İbrahim Paşa Mekteb-i İdadisi, Sultan Üçüncü Mustafa Mekteb-i İbtidaisi, Göztepe Mekteb-i İbtidaisi, Fethiye Medresesi, Sultan Abdülhamid-i Evvel Medresesi ve Medreset-ül Kuzat yapıları 1910-1919 yılları arasında İstanbul'da inşa ettiği okul yapılarıdır (Yavuz, 2009: 213-241). Kemalettin Bey, Birinci Ulusal Mimarlık dönemi üslubunu, Ankara'da ilk olarak Ankara Vakıf Otel (Ankara Palas) yapısında uyguladığı görülmektedir. 1924 yılında Vedat Tek'in tasarımına göre inşasına başlanan yapı; 1925 yılında Kemalettin Bey'e devredilmiş ve onun yeni tasarımına göre değiştirilerek 1927 yılında açılışı gerçekleştirilmiştir.

Otelin zemin kat planı, ortada büyük bir balo salonu etrafına konuk odalarının yerleştirilmesiyle oluşturulmuş; dönemin kamu yapılarındaki koridor etrafına mekânların sıralanmasıyla elde edilen plan şemasının bir benzeri uygulanmıştır (Şekil 4). Dış cephe düzenlemesinde iki

köşe ve ortadaki bölüm dışa taşırılmış; ancak burada farklı olarak dışa taşkın bölümler beden duvarından yüksek tutularak kule görünümü verilmiştir. Ortadaki giriş bölümünün üzerine eklenen kurşun kaplı, ahşap malzemeden yalancı kubbe, yüzeyi bitkisel bezemeli tepeliğiyle taç kapı görünümü veren giriş kısmı anıtsal olarak tasarlanmıştır (Fot. 3) (Yavuz, 2009: 337). Otel, Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte değişen sosyal ve kültürel yaşantı sonucunda toplum yaşantısına giren etkinliklerin merkezi olması bakımından ayrı bir önem taşımaktadır.

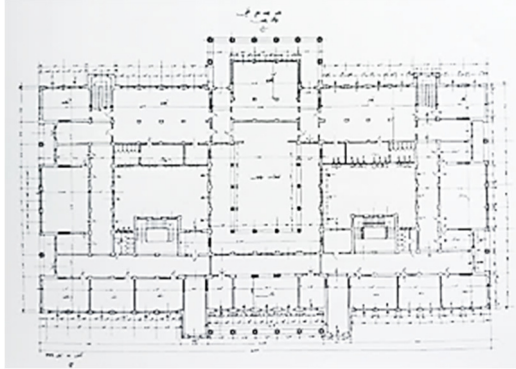

Şekil 4. Ankara Vakıf Otelinin Zemin Kat Planı (Yavuz, 2009: 338)

Fot. 3. Ankara Vakıf Otelinin Dış Görünümü
(<https://libdigitalcollections.ku.edu.tr/digital/collection/AEFA/id/124/rec/2>)
Erişim Tarihi: 14.11.2022)

Kemalettin Bey'in vefatından kısa bir süre önce tasarladığı ve Birinci Ulusal Mimarlık döneminin son yapıları olarak kabul edilen Gazi Eğitim Enstitüsü, 1927 yılında tamamlanarak 1930 yılında eğitime açılmıştır. Yapının planlamasında temelde yine koridora açılan mekânların oluşturduğu bir düzen tercih edilmiş (Şekil 5); dış cephede ise beş açıklıklı giriş revakı, basık sütunları birleştiren sivri kemerlerle oluşturulmuştur. Giriş revakının iki yanında kule şeklinde dışa taşkın bölümler oluşturulmuş ve devamı düz cephe duvarı olarak bırakılmıştır (Fot. 4).

Şekil 5. Gazi Eğitim Enstitüsü Zemin Kat Planı (Yavuz, 2009: 249)

Fot. 4. Gazi Eğitim Enstitüsü Dış Görünümü
(<https://libdigitalcollections.ku.edu.tr/digital/collection/FKA/id/3122/rec/5>)
Erişim Tarihi: 14.11.2022)

Birinci Ulusal Mimarlık dönemi üslubunun Ankara'daki ilk uygulayıcılarından ve Arif Hikmet Koyunoğlu'nun hocası olan İtalyan asıllı mimar Giulio Mongeri'nin (1875-1953) kamu yapıları arasında; Osmanlı Bankası Merkez Şubesi (1926), Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü (1926-1929), Tekel Başmüdürlüğü Binası (1928), Türkiye İş Bankası (1929) gösterilebilir. Bahsi geçen yapılardan üç tanesi banka yapısıdır ve Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte bağımsızlaşan ekonomik gücümüzü temsil eden yapıların inşasına verilen önemi göstermektedir. Mongeri'nin Ankara'daki kamu yapılarından Osmanlı Bankası Merkez Şubesi (Fot. 6), Tekel Başmüdürlüğü Binası (Fot. 7) ve Türkiye İş Bankası (Fot. 8) yuvarlatılmış tek bir köşesiyle

dikkat çekmektedir. Osmanlı Bankası, söz konusu dört yapının içinde en sade görünümüne sahip, Tekel Başmüdürlüğü Binası girişin üzerine yerleştiren kubbesiyle, Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü Binası (Fot. 9) ise köşe kuleleriyle ön plana çıkmaktadır. Mongeri, Ankara'daki banka yapılarında zemin katın ortasında yer alan holün üzerini cam tavanla örterek renkli vitraylarla süslemiştir. Yapıların iç mekânları hem bu renkli vitraylarla hem de çinileriyle diğer dönem yapılarının sadece dış cepheyi önemseyen anlayışından farklılaşmaktadır (Çinici, 2015: 27-29).

Fot. 6. Osmanlı Bankası Merkez Şubesi
(<https://libdigitalcollections.ku.edu.tr/digital/collection/FKA/id/1076/rec/3>)
Erişim Tarihi: 14.11.2022)

Fot. 7. Tekel Başmüdürlüğü
(<https://libdigitalcollections.ku.edu.tr/digital/collection/FKA/id/2068/rec/3>)
Erişim Tarihi: 14.11.2022)

Fot 8. Türkiye İş Bankası
(<https://libdigitalcollections.ku.edu.tr/digital/collection/FKA/id/1995/rec/5>)
Erişim Tarihi: 14.11.2022)

Fot. 9. Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü
(<https://libdigitalcollections.ku.edu.tr/digital/collection/FKA/id/4078/rec/25>)
Erişim Tarihi: 14.11.2022)

Birinci Ulusal Mimarlık döneminin ilk kuşak temsilcilerinden Vedat Tek, Kemalettin Bey ve Giulio Mongeri dönemin kurallarını belirleyerek büyük boyutlu kamu yapıları inşa etmişlerdir. Vedat Tek ve Kemalettin Bey daha çok İstanbul'da etkin olup eserler verirken, Mongeri'nin Ankara'da inşa ettiği yapılarla ön plana çıktığı görülmektedir. Üç mimar da Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında etkin olmaya başlayan yenileşme söylemleriyle ortaya çıkan yapı tiplerini, Cumhuriyet döneminde tasarlamışlardır.

2. Arif Hikmet Koyunoğlu'nun Ankara'daki Kamu Yapıları

Birinci Ulusal Mimarlık dönemi ikinci kuşak mimarlarından Arif Hikmet Koyunoğlu, 1893 yılında İstanbul'da doğmuş; ilkökul yıllarından itibaren özel hocalar eşliğinde aldığı eğitimini 1910 yılında Sanayi-i Nefise Mektebi'nin açtığı mimarlık bölümü giriş sınavını birincilikle kazanarak taçlandırmıştır. Üniversite yıllarında aldığı Türk ve Osmanlı mimarisi ağırlıklı eğitimini 1914 yılında tamamlayarak, 1919 yılında başladığı mimarlık faaliyetlerinde Birinci Ulusal Mimarlık dönemi üslubunu uygulamıştır (Kuruyazıcı, 2008: 88-90; Birkan-Pehlivanlı, 1977: 9).

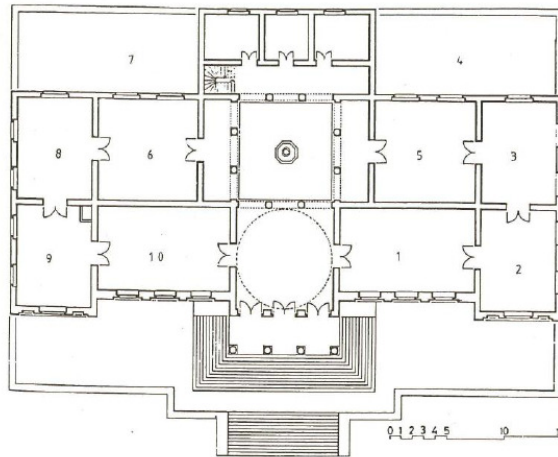
Koyunoğlu'nun mimarlık faaliyetlerinde en aktif olduğu dönem, 1921-1930 yılları arasında Ankara'da geçirdiği dönemdir. Burada Atatürk'e olan yakınlığı sayesinde siyasi isimlerin etkin olduğu bir çevreye girmiş ve Cumhuriyet'le birlikte yeniden kurulan Ankara'nın resmi mimarlarından biri haline gelmiştir. İhtiyaçtan doğan yeni yapı türlerinin millet ve ulus söylemleriyle şekillendirildiği bir ortamda Koyunoğlu da kaçınılmaz olarak bu doğrultuda eserler vermiştir (Birkan-Pehlivanlı, 1977: 8-16).

1920'lerin başında Ankara'ya gelen Koyunoğlu, "Türk İnşaat Evi" adıyla dönemin tek bağımsız mimarlık ofisini açarak burada mimarlık ve müteahhitlik işleri almaya başlamıştır. Bu ofis onun tanınırlığını arttırarak, yeni kurumların yerleşeceği binaların inşası kendisine verilmiştir. Ankara'da devlet tarafından, 1925 yılında kendisine verilen ilk büyük boyutlu projesi Etnografya Müzesi olmuş, aynı yılda Eski Adliye Sarayı ve Çocuk Esirgeme Kurumu yapılarının da inşasına başlayarak yoğun bir döneme giriş yapmıştır. Bahsi geçen üç projeye başlamasının ardından 1926'da Hariciye Vekâleti'nin inşasına başlamış ve 1927 yılında Ankara'daki döneminin kapanmasına neden olan Eski Türk Ocağı Merkez Binası projesini alarak 1930 yılında tamamlamıştır. Koyunoğlu, Ankara'da 1925-1930 yılları arasında devlet kurumları için tasarladığı kamu yapılarıyla çağdaşları arasında ön plana çıkmaktadır (Kuruyazıcı, 2008: 31-41).

2.1. Etnografya Müzesi

Ankara'nın Namazgah tepesi olarak bilinen şehre hâkim bir noktada konumlanan Etnografya Müzesi, 1925-1926 yılları arasında, dönemin Maarif Vekaleti tarafından yaptırılmıştır. Müze, Cumhuriyet'le birlikte kültür sanata verilen önemin artmasıyla etnografik eserlerin tek bir yerde sergilenmesi amacıyla inşa edilmiştir. Ülkedeki ilk devlet müzesi olması ve Atatürk'ün ölümünden sonra, Anıtkabir inşa edilene kadar naaşına ev sahipliği yapmasıyla ayrı bir öneme sahiptir (Fırat, 1998: 21-26).

Simetrik plan kurgusuna sahip kütle, özgün halinde ters T planlı olarak tasarlanmış ancak yapının arka cephe iki köşesine, 1953 sonrası yapılan restorasyonda iki eş büyüklükte dikdörtgen sergi mekânı (Plan üzerinde 4 ve 7 numaralı mekânlar) yerleştirilerek (Fırat, 1998: 58) dikdörtgen bir kütleye dönüştürülmüştür. Yapı, yüksek bir kot üzerine tek katlı olarak inşa edilmiştir. Plana hâkim orta eksen; üç yönlü geniş bir merdivenle ulaşılan üzeri büyük çaplı işlevsel bir kubbeyle örtülü kare giriş mekânı, kare planlı sekiz sütunun çevirdiği üzeri açık iç avlu ve ardından gelen iki katlı idari kısımdan oluşmaktadır. Zemin kat orta eksenindeki iç avlu özgün planda uygulanmış; ancak günümüzde ortasındaki fıskiye havuz kaldırılarak müzenin arka bahçesine taşınmış, mekânın üzeri çapraz tonozlu bir örtüyle kapatılmıştır. Orta eksenin iki yanına yerleştirilen sergi salonlarının aralarından verilen geçitlerle tek bir dolaşım hattı üzerinde tüm mekânlara ulaşım sağlanması planın işlevselliğinin göstergesidir (Şekil 6).

Şekil 6. Etnografya Müzesi Planı (Sözen, 1984: 85)

Etnografya Müzesi; iki köşede dışa taşkın bölümleri, yüzeyi bitkisel bezemeli tepelikleri, mukarnas başlıklı sütunları olan üç açıklıklı girişin sivri kemerlerle bağlanarak anıtsal bir vurguyla tasarlanması, palmet motifli çatı kornişleri ile Birinci Ulusal Mimarlık dönemindeki ön cephelerin önemsenmesi ilkesine tamamen uymaktadır. Tek katlı olmasına rağmen yüksek bir kot üzerine inşa edilen yapı oldukça gösterişlidir. Bu gösterişi çok basamaklı mermerle ulaşılan giriş revakı desteklemektedir. Ön cephede merdivenler, sütun ve başlıkları ile cephe duvarının yüzeyinde yoğun şekilde kullanılan beyaz mermer; o dönemde mermer malzemeyi çıkarmanın zorluğu ve pahalılığı göz önüne alındığında yapıyı oldukça özel kılan diğer bir unsurdur (Fot. 10).

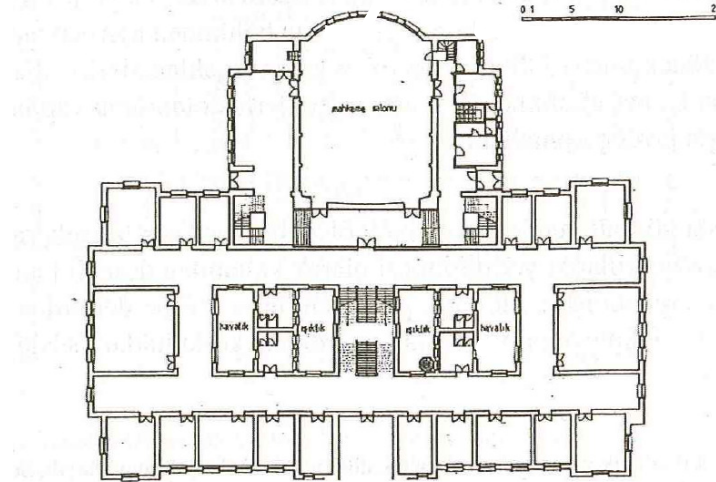

Fot. 10. Etnografya Müzesi (2021)

2.2. Eski Adliye Sarayı

Eski Adliye Sarayı, Birinci Ulusal Mimarlık dönemi yapılarının yoğun olarak inşa edildiği bir konum olan Anafartalar Caddesinde, 1925-1926 yılları arasında inşa edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk adliye vekâleti olması bakımından ayrı bir öneme sahip yapı, günümüzde Ankara İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü ile Sinema Genel Müdürlüğü tarafından ortak kullanılmaktadır.

Zemin üzerine iki katlı düzenlenen yapı, iki bloktan oluşmaktadır. Yapının ön cepheye bakan bloğu simetrik kurguya sahip dikdörtgen bir kütleyle, arkasına dikey olarak yerleştirilmiş blok ile Ters T şeklini almıştır. Zemin kat ana mekânına yerleştirilmiş dikdörtgen biçimli karşılama salonu, iki yanında üst kata geçit veren merdivenleriyle bu kata hâkimdir. Salonun etrafında dolaşan koridora cephe duvarları boyunca yerleştirilmiş çeşitli boyut ve işlevlerdeki mekânlar açılmaktadır (Şekil 7).

Şekil 7. Eski Adliye Sarayı Zemin Kat Planı
(Aslanoğlu, 2001: 138)

Eski Adliye Sarayı'nın ön cephe tasarımında dönem kurallarına uygun olarak iki köşe ve orta bölüm dışı hafif taşkın düzenlenmiştir. Ortadaki bölümün kendi içerisinde üçlü düzenlenmesiyle cephede yedi bölümlü bir düzenleme elde edilmiştir. Sivri ve basık kemerli pencereler bir arada tercih edilirken, yapıya girişi sağlayan kapı geniş basık kemerlidir. Yapının özgün halinde ortadaki giriş bölümünün üzeri bir kubbeyle vurgulanmış, günümüzde bu kubbe kaldırılmıştır (Fot. 11). Ön cephede üçüncü kat pencerelerinin kemer köşeleri turkuaz renkli çini plakalarla bezenmiştir. Orta bölümdeki üçlü pencere düzenlemesinin üzerinde yer alan sivri kemerin içi beyaz zemin üzerine lacivert ve yeşil renkli bitkisel desenli çinilerle bezenmiştir (Fot 12).

Fot. 11. Eski Adliye Sarayı Özgün Hali

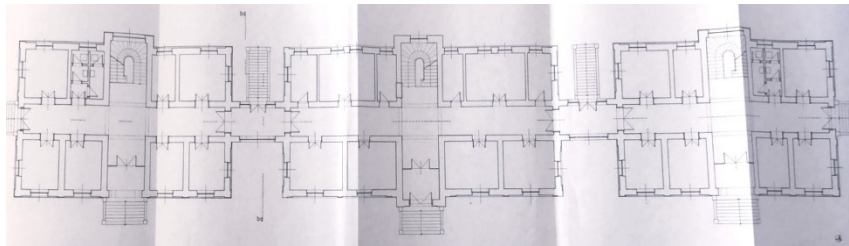
(<https://libdigitalcollections.ku.edu.tr/digital/collection/AEFA/id/375/rec/1>_Erişim Tarihi:_14.11.2022)

Fot. 12. Eski Adliye Sarayı Günümüzdeki Hali (2021)

2.3. Çocuk Esirgeme Kurumu

Çocuk Esirgeme Kurumu binası, Himaye-i Etfal Cemiyeti (Çocuk Esirgeme Kurumu) tarafından, 1925-1927 yılları arasında Anafartalar Caddesi'nde inşa ettirilmiştir. İki katlı yapı, üç ayrı bloktan oluşmakta ve bloklar arası geçiş dış cepheden görülebilen bir koridorla sağlanmaktadır. Blokları birbirine bağlayan koridor, her bir bloğun içinden kesintisiz olarak geçmekte ve duvar cephelerine yakın mekânlar bu koridorlara açılmaktadır (Şekil 8).

Şekil 8. Çocuk Esirgeme Kurumu Binası Zemin Kat Planı (Çuha, 200?)

Çocuk Esirgeme Kurumu binasında blokların koridorlarla bağlanmasıyla oluşturulmuş plan düzenlemesi sayesinde dış cephede hareketli bir görünüm elde edilmiş (Fot. 13); ancak daha sonraki yıllarda planda değişiklik yapılarak koridorların dışarıdan görünen kısımları duvar örülerek kapatılmasıyla elde edilen mekânlar dükkânlarla çevrilmiştir (Fot. 14) (Şay, 2018: 40-47). Basık ve sivri kemerlerin bir arada kullanıldığı yapı, dış cephe görünüşüyle dönemindeki süsleme anlayışından uzak olarak tasarlanmıştır. Dikkat çeken tek süsleme öğesi özgün halinde olup günümüzde kaldırılmış olan çatı parapetidir.

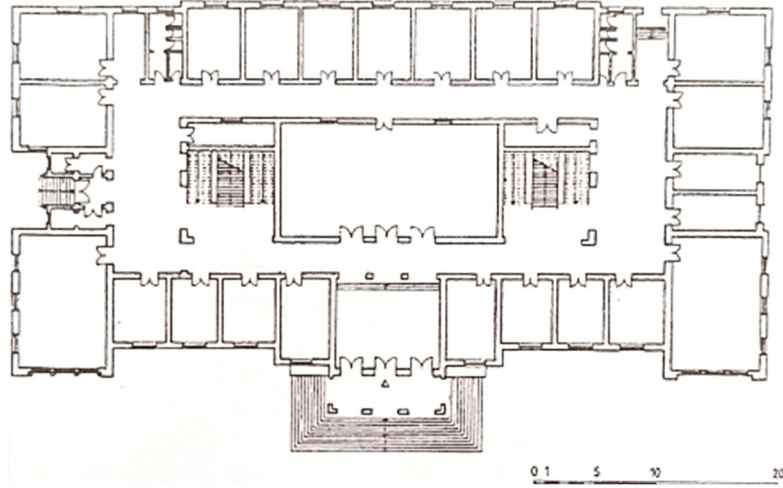
Fot. 13. Çocuk Esirgeme Kurumu Özgün Hali
(<https://libdigitalcollections.ku.edu.tr/digital/collection/FKA/id/1020/rec/20>
Erişim Tarihi: 14.11.2022)

Fot. 14. Çocuk Esirgeme Kurumu Günümüzdeki Hali (2021)

2.4. Hariciye Vekâleti

Hariciye Vekâleti, 1926-1927 yılları arasında, işlek bir konum olan Atatürk Bulvarı üzerinde, dönemin Maarif Vekâleti (Millî Eğitim Bakanlığı) tarafından inşa ettirilmiştir. Maarif Vekâleti kendisi için bu yapıyı inşa ettirmiş; ancak o dönemde tüm vekâletlerin yer sıkıntısı olması sebebiyle, yapı ülkemizi dış ilişkilerde temsil etmesi bakımından durumu öncelikli olan Hariciye Vekâletine devredilmiştir (Kuruyazıcı, 2008: 38). Günümüzde ise Kültür ve Turizm Bakanlığı binası olarak kullanılmaktadır. İki katlı yapı, dönem özelliklerine uygun olarak simetrik plan kurgusuna sahip dikdörtgen bir kütle şeklinde tasarlanmıştır. Zemin kat ortasına yerleştirilmiş ana salonun etrafını bir koridor çevrelemekte ve cephe duvarları boyunca yerleştirilmiş mekânlar bu koridora açılmaktadır (Şekil 9).

Şekil 9. Hariciye Vekâleti Zemin Kat Planı (Çuha, 1989)

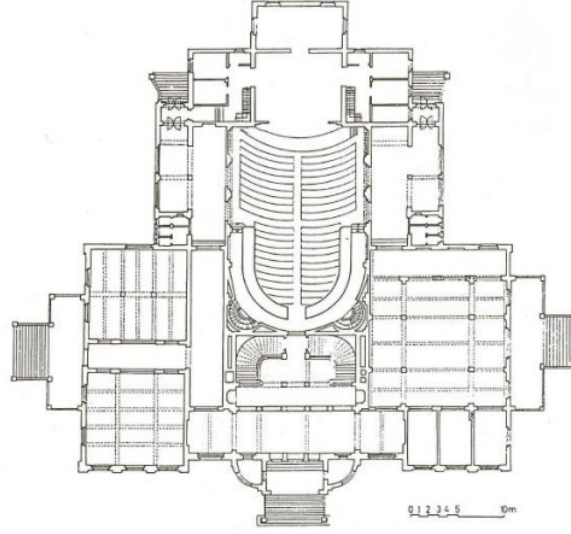
Hariciye Vekâleti yapısında ön cephe, iki köşe ve ortadaki bölümün dışa taşırılması ve ortadaki bölümün kendi içerisinde üç bölümlü düzenlenmesiyle yedi bölümlü olarak tasarlanmıştır. Yapı, dışa taşkın bölümlerin üzerini taçlandıran tepelikler, her katta farklı kemer biçimlerinin tercih edilmesi, revaklı giriş bölümü ve mermer kullanımıyla Birinci Ulusal Mimarlık döneminde inşa edilmiş kamu yapısı görünümünü karşılamaktadır (Fot. 15).

Fot. 15. Hariciye Vekâleti (2021)

2.5. Eski Türk Ocağı Merkez Binası

Eski Türk Ocağı Merkez Binası, Maarif Vekâleti tarafından açılan bir yarışma sonucu Koyunoğlu'nun projesi birinci seçilerek, Namazgâh Tepesi'nde 1927-1930 yılları arasında inşa edilmiştir. İki katlı yapının zemin kat ana mekânına yerleştirilmiş tiyatro salonu plana hâkimdir. Yapının ön kısmında uzunlamasına yerleştirilmiş şeref holünün iki ucundan kare biçimli sergi salonlarına ulaşılmaktadır. Holün ortasından verilen girişle arka kısımdaki tiyatro salonuna giriş yapılırken, tiyatronun iki yanından üst ve alt kata geçiş veren merdivenler de plan üzerinde görülmektedir. Yapının arka cephesine doğru yerleştirilmiş tiyatro bölümünün, öndeki şeref holü ve sergi mekânlarının olduğu bölüme dikey olarak yerleştirilmesi planda ters T planını oluşturmaktadır (Şekil 10).

Şekil 10. Eski Türk Ocağı Merkez Binası (Sözen, 1984)

Eski Türk Ocağı Merkez Binası, ön cephe iki köşe ve ortada öne taşkın bölümleriyle beş bölümlü bir cephe düzenlemesine sahiptir. Ortadaki öne taşkın bölümün beden duvarlarından yüksek tutulmasıyla, diğer bölümlerden farklı olarak üç katlı düzenlenmiştir. Yapı, mermer merdivenleri, geniş basık kemerli açılan mekânı ve üzerine yerleştirilmiş balkonuyla dikkat çekmektedir. Ön cephe kemer köşelerinin içlerindeki bitkisel desenli bezemeler ve iç mekâna geçişi sağlayan pirinç malzemedeki özel döküm kapılar yapının süslemesinde özenli davranıldığına bir göstergesidir (Fot. 16). Süsleme öğeleri açısından yapıda asıl dikkat çeken bölüm iç mekânda Atatürk'ün özel isteğiyle meydana getirilmiş Türk Salonu'dur. Salonun tavanında kullanılan bitkisel ve geometrik desenli kalem işi süslemeler, özel yaptırılmış bezemeli şöminesi, renkli vitray camları ile eşsizdir. Koyunoğlu, bu salondaki süslemeleri Ankara Kalesi'ndeki geleneksel Anadolu konutlarını gezerek çizmiş ve bizzat boyamıştır (Fırat, 1998: 70).

Eski Türk Ocağı Merkez Binası, mimari cephe tasarımı ve süslemeleriyle döneminin en dikkat çeken yapılarından. Koyunoğlu'nun üç yılda bu yapıyı tamamlaması halk arasında bazı söylentilere sebep olmuş ve inşaatın son zamanlarına doğru siyasi anlaşmazlıkların içinde kalması sebebiyle inşaatı tamamlayarak Ankara dönemini kapatmıştır. Yapının Ankara'nın Cumhuriyet döneminde kültür sanat etkinliklerine ev sahipliği yapması, ilk opera ve tiyatroların gerçekleştirilmesi amacıyla kullanılması ona ayrı bir önem atfetmektedir.

Fot. 16. Eski Türk Ocağı Merkez Binası (2021)

Değerlendirme ve Sonuç

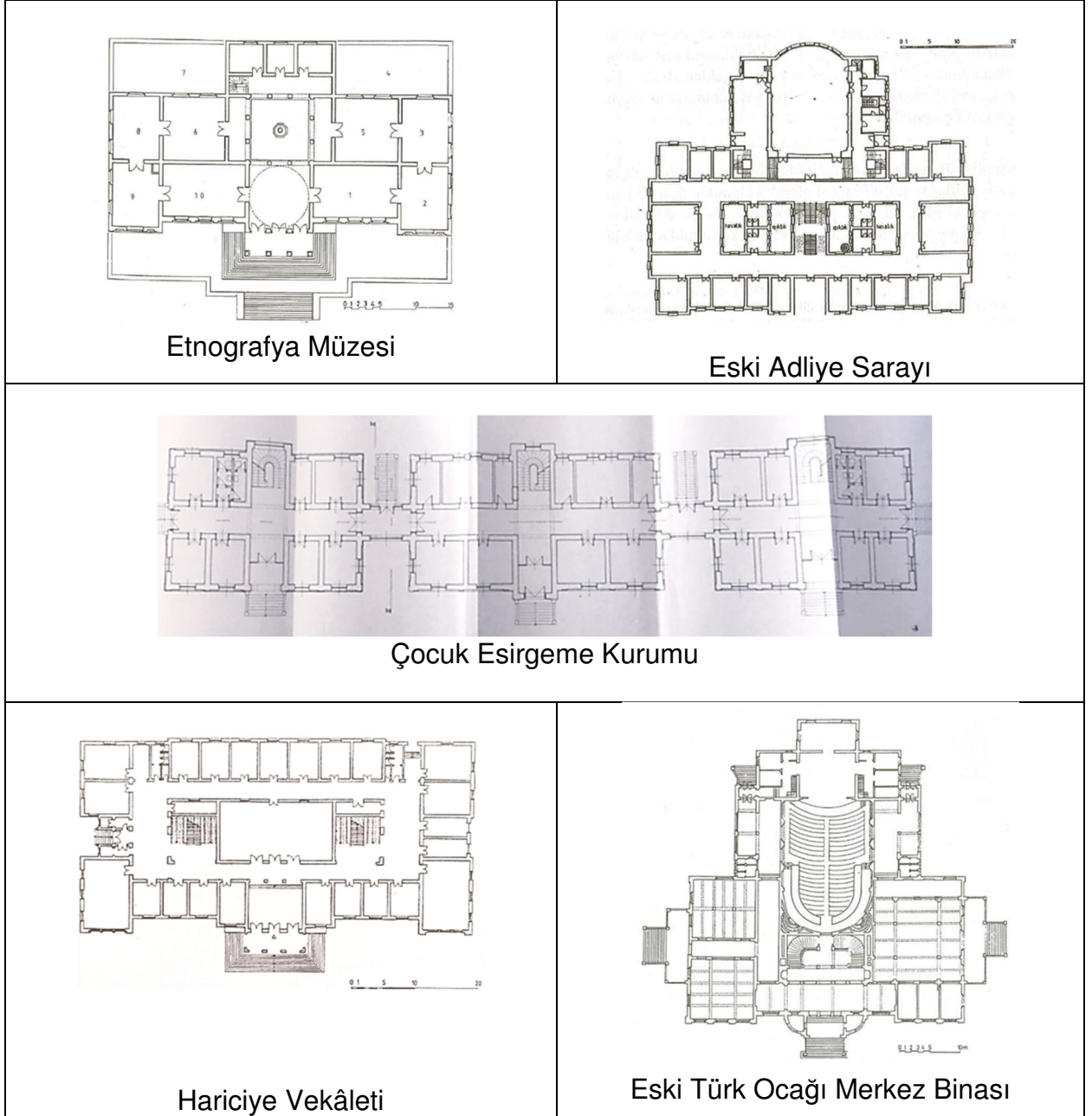
Arif Hikmet Koyunoğlu'nun eserlerini verdiği dönem olan Birinci Ulusal Mimarlık döneminde inşa edilen kamu yapılarına bakıldığında hem plan kurgusu hem de mimari cephe düzenlemesi bakımından bir üslup birliğine varıldığı görülmektedir. Koyunoğlu'nun Ankara'da tasarladığı beş kamu yapısı plan kurgusu açısından incelendiğinde; Hariciye Vekâleti, Eski Adliye Sarayı, Çocuk Esirgeme Kurumu binaları temelde bir koridor etrafına sıralanmış mekânlardan oluşmaktadır. Bu düzenleme diğer dönem yapıları Kastamonu Hükümet Konağı, Postane Nezareti Binası ve Ankara Vakıf Oteli'nde de karşımıza çıkmaktadır. Kamu yapıları planında zemin katın ana mekânına hâkim bir salon ve etrafını kesintisiz dolaşan koridor ise Koyunoğlu'nun Hariciye Vekâleti ve Eski Adliye Sarayı yapılarında karşımıza çıkarken, bu düzenlemenin benzer bir örneği Ankara Vakıf Oteli'nde görülmektedir.

Koyunoğlu'nun yapılarında plan kurgusu açısından dönem yapılarından farklı düzenlemelere gittiği anlaşılmaktadır. Örneğin: Etnografya Müzesi planında tek bir hat üzerinde, mekânların aralarından verilen geçişler sayesinde, tüm mekânların dolaşımına izin veren işlevsel sistemin uygulanması dönemi içerisinde oldukça ileri görüşlü bir düşüncedir. Yine dönem yapılarından farklı olarak oluşturduğu plan düzeni, Etnografya Müzesi, Eski Adliye Sarayı ve Eski Türk Ocağı Merkez Binası'nda görülen ters T planıdır. Etnografya Müzesi'nde bu benzerlik arkadaki dışa taşkın idari kısım ile sağlanırken, Eski Adliye Sarayı'nda ön bloğa dikey olarak yerleştirilen bir blokla, Eski Türk Ocağı Merkez Binası'nda ise arka cepheye yakın dikey yerleştirilmiş tiyatro bölümüyle sağlanmıştır (Şekil 11).

Koyunoğlu'nun kamu yapılarında ön cephelerin düzenlenmesinde de yine dönem üslubuna paralel bir tutum söz konusudur. Köşe ve ortadaki dışa taşkın bölümler sayesinde cephelerin beş ya da yedi bölümlü olarak düzenlenmeleri oldukça yaygındır. Koyunoğlu'nun Etnografya Müzesi, Eski Türk Ocağı Merkez Binası yapıları beş bölümlü cephe düzenlemeleri; Eski Adliye Sarayı ve Hariciye Vekâleti yapıları ise yedi bölümlü cephe düzenlemeleriyle karşımıza çıkmaktadır. Çok bölümlü cephe düzenlemeleri bakımından benzerlik taşıyan dönem yapıları ise beş bölümlü cephesiyle Kastamonu Hükümet Konağı ve yedi bölümlü cephesiyle Defter-i Hakanî Binası'dır.

Etnografya Müzesi ve Hariciye Vekâleti yapılarında mukarnas başlıklı sütunların birleştirdiği üç sivri kemerle oluşturulan giriş revaklarıyla yapının orta bölümünde elde edilen anıtsal vurgu, Eski Türk Ocağı Merkez Binası'nda kendini üzeri balkon şeklinde düzenlenmiş geniş basık kemerli tek bir açıklığa bırakmıştır. Bu anıtsal girişler çok basamaklı geniş merdivenlerle desteklenmiştir. Özellikle kamu yapılarında kubbe kullanımı Birinci Ulusal Mimarlık dönemi için ayrı bir öneme sahiptir. Dönem mimarları yapıların giriş üzerlerinde tek, köşelerinde ise çift kubbe kullanırken; Koyunoğlu'nun kubbeyi sadece Etnografya Müzesi ve Eski Adliye Sarayı yapılarında girişi üzerini vurgulamak amacıyla tercih ettiği anlaşılmaktadır. Ankara Vakıf Oteli ve Tekel Başmüdürlüğü Binası'nda da aynı amaçla giriş üstünü vurgulamak amacıyla kubbe kullanıldığı görülmektedir (Şekil 12).

Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle imar faaliyetlerine giren yeni yapı tipleri Cumhuriyet ideolojisiyle şekillendirilmiştir. Yapılarda bahsi geçen tüm plan ve cephe özellikleri Cumhuriyet'in ilk döneminde devletin resmi mimarlık üslubu haline gelen Birinci Ulusal Mimarlık döneminde inşa edilen kamu yapılarında ilk defa görülürken, kamu yapıları hem işlevsel hem de simgesel yönüyle devletin yeni temsilcileri olmuştur.

Şekil 11. Arif Hikmet Koyunoğlu'nun Ankara'daki Kamu Yapılarının Plan Şemaları

Etnografya Müzesi

Eski Adliye Sarayı

Çocuk Esirgeme Kurumu

Hariciye Vekâleti

Eski Türk Ocağı Merkez Binası

Şekil 12. Arif Hikmet Koyunoğlu'nun Ankara'daki Kamu Yapılarının Cephe Düzenlemeleri

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKLAR

- ASLANOĞLU, İ. (2001). Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı 1923-1938. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- BATUR, A. (2003). M. Vedat Tek Kimliğinin İzinde Bir Mimar. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- BERKES, N. (2012). Türkiye'de Çağdaşlaşma. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- BİRKAN, G., PEHLİVANLI, S. (1977). "Mimar Arif Hikmet Koyunoğlu ile Bir Söyleşi". Mimarlık, (1), 8-16.
- BOZDOĞAN, S. (2002). Modernizm ve Ulusun İnşası, İstanbul: Metis Yayınları.
- ÇADIRCI, M. (1991). Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ÇİNİCİ, D. (2015). "Başkent Ankara'nın İnşasında Etkin Bir Mimar: Giulio Mongeri ve Yaşam Öyküsü". Ankara Araştırmaları Dergisi, 3 (1), 13-41.
- ÇUHA, N. (1989). A Restitutive Approach To The Architect A. H. Koyunoğlu's Public Buildings İn Ankara. Yayınlanmamış doktora tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- ÇUHA, N. (200?). T.C Başbakanlık Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü ve Etnografya Müzesi Binalarında Restitüf Bir Yaklaşım.
- FIRAT, N. İ. (1990). "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Geleneksel Türk Mimarisine İmzasını Atan Devlet Sanatçısı Arif Hikmet Koyunoğlu". Türkiye İş Bankası Kültür ve Sanat Dergisi, 2 (8), 44-48.
- GÜNDÜZ, Ö. (1982). "Arif Hikmet Koyunoğlu ve Yaşamı". Mimarlık, 82 (7), 5-7.
- KUBAN, D. (2007). Osmanlı Mimarisi. İstanbul: Yem Yayın.
- KIRDAR, S. (1980). Hikmet Koyunoğlu ile Görüşme. Milliyet Sanat Dergisi, (4), 53-55.
- KOYUNOĞLU, H. (1981). En Dinç Mimarlardan Genç Mimarlara. Mimarlık, 81 (1), 2-3.
- KURUYAZICI, H. (2008). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Mimar Arif Hikmet Koyunoğlu. İstanbul: Yapı Kredi.
- ORTAYLI, İ. (1984). "Osmanlı'dan Bugüne Hükümet Konakları". Mimarlık, (5), 1-15.
- SÖZEN, M. (1984). Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları. ŞAY, S. (2018). Çocuk Esirgeme Kurumu: Mimar Arif Hikmet Koyunoğlu ve Ressam Namık İsmail'in İşbirliği. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YAVUZ, Y. (2009). İmparatorluktan Cumhuriyete Mimar Kemalettin 1870-1927. Ankara: Fayton.
- YAZICI, N. (2008). "Trabzon Örneğinde Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Hükümet Konağı Binaları". Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, (1/5), 943-959.
- YAZICI, N. (2019). Devlet Kapısı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Hükümet Konaklarının İnşa Süreci ve Mimarisi. İstanbul: Kitabevi Yayıncılık.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Nilab SAEEDI

İbn-i Haldun Üni.
Tarih Böl.

nilab.saeedi@gmail.com

0000-0001-7729-9563

10.56387/ahbvedebiyat.1211531

Gönderim Tarihi: 29.11.2022
Kabul Tarihi: 21.12.2022

Alıntı: SAEEDI, N. (2022). "The Silent War 'Afghanistan and Iran Water Crisis". *AHBVÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (7), 49-56.

THE SILENT WAR "AFGHANISTAN AND IRAN WATER CRISIS"

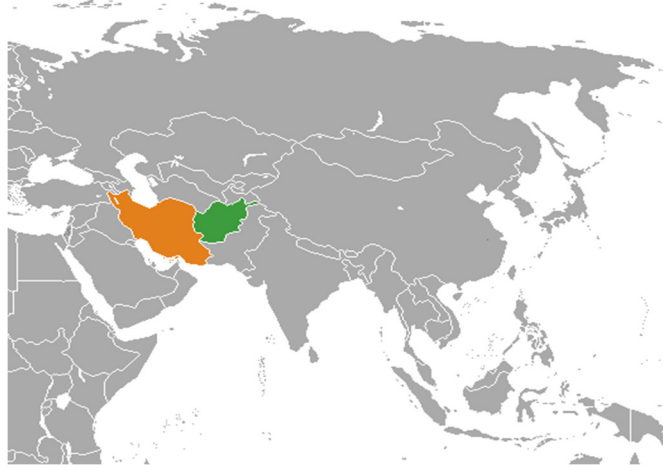
ABSTRACT: Just as the fox's skin is the enemy of his life, so the abundant waters and seas of Afghanistan are also the enemy of the life of this land. The life of many parts of Iran and even Pakistan depends on the flowing waters of Afghanistan. The history of the water problems between these two countries is as old as the historical history of both countries. The same water problems between the two countries could have become more obvious and problematic when Iran was not ready to recognize the independence of Afghanistan. In order to take water from Afghanistan due to the repeated pressure and threats, Iran had to reluctantly recognize the independence of Afghanistan at the Paris Conference. Despite all these different views, fortunately there has been no direct war or conflict due to this rivalry between Iran and Afghanistan for the centuries-old water problem. However, indirectly disruptive actions from Iran have been realized and observed many times. Afghanistan until 2018 believed that by controlling its outgoing waters towards Iran, it was able to control the behavior and political decisions of Iran in the field of selling cheap oil and accepting immigrants.

Keywords: Afghanistan; Iran; Water Dispute; Rivers, Helmand.

SESSİZ SAVAŞ "AFGANİSTAN VE İRAN SU KRİZİ"

ÖZ: Tilkinin derisi nasıl can düşmanı ise Afganistan'ın bereketli suları ve denizleri de bu toprakların can düşmanıdır. İran'ın ve hatta Pakistan'ın birçok bölgesinin yaşamı Afganistan'ın akan sularına bağlıdır. Bu iki ülke arasındaki su sorunlarının tarihi, her iki ülkenin tarihi kadar eskidir. İki ülke arasındaki aynı su sorunları, İran Afganistan'ın bağımsızlığını tanımaya hazır olmadığına daha belirgin ve sorunlu hâle gelebilirdi. Tekrar tekrar yaşanan baskı ve tehditlerden ötürü Afganistan'dan su almak için, İran Paris Konferansı'nda Afganistan'ın bağımsızlığını isteksizce tanımak zorunda kaldı. Tüm bu farklı görüşlere rağmen, İran ve Afganistan arasında su sorunu nedeniyle yüzyıllardır süren bu rekabet nedeniyle doğrudan bir savaş ve çatışma yaşanmamış, ancak İran'dan dolayı olarak yıkıcı hareketler birçok kez gerçekleştirilmiş ve gözlemlenmiştir. 2018'e kadar Afganistan, İran'a giden sularını kontrol ederek, İran'ın ucuz petrol satma ve göçmen kabul etme alanındaki davranışlarını ve siyasi kararlarını kontrol edebileceğine inanıyordu.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, İran, Su Anlaşmazlığı, Nehirler, Helmand.

Water is an essential component of our economies and is at the center of economic and social development. It is vital to maintain health, grow food, manage the environment and create jobs. Managing water is an important way of achieving efficient and equitable economic growth of the economy. As UNICEF reports from 2000 to 2017 indicate that globally 663 million people live without easy access to clean water and many of these people have to walk long distances to and from their homes to access clean water. UNICEF Report on access to clean water from 2000 to 2017 (<https://www.unicef.org/reports/progress-on-drinking-water-sanitation-and-hygiene-2019>, Accessed date: 27.10.2021). Access to clean water is an essential matter for all the countries around the world most importantly to the countries facing this issue more than the rest.

Countries like Afghanistan and Iran have always had the water crisis among them. Afghanistan with 63% of its people having access to drinking water and Iran with 70% shows that both countries are in the midst of a full-blown water crisis. Disagreements between Afghanistan and Iran over the sharing of the Helmand River have been brewing since the 'Great Game' of the 19th century. Back then the problem was considered dual – that of border delineation and the respective shares of the two countries in the waters of the Helmand. (Abid,1977: 358-367) Today the problem of transboundary water management fasters beneath the otherwise cordial relationship between Afghanistan and Iran. The points of friction now also encompass the other shared water resource, the Harirod-Murghab basin. At stake are the livelihood of the inhabitants of both basins, the environmental integrity of the region, especially the volatile Sistan wetlands, and the development of hydroelectric power from these shared rivers. The border between Persia (Iran) and Afghanistan was formalized in the period 1872-1935 by a series of third-party arbitrations, stemming from the Treaty of Paris (1857) in which Persia and Afghanistan agreed to refer any dispute between them to Britain for arbitration (at this time Britain controlled large parts of India, including what is now Pakistan). (<http://iranica-online.org> Encyclopedia Iranica – Boundaries of Afghanistan, retrieved 16 September 2018).

A series of skirmishes between Afghanistan and Persia in the 1860s prompted Persian king Naser al-Din Shah Qajar to request that the British formalize the Afghan-Persia boundary. A rough delimitation was proposed in 1872 by a committee headed by Sir Frederic John Goldsmith following a line from Banda to Kuh-i-Malik Siah (a hill at the modern Afghanistan-Iran-Pakistan tripoint) via the Helmand River. Both parties eventually accepted this proposal however it was not implemented further at that time (International Boundary Study No. 6 – Afghanistan-Iran Boundary, 20 June 1961).

The Goldsmith boundary proved to be inadequate, especially given the shifting of the course of the Helmand, and thus a more precise boundary was drawn up in three sections over the following decades. The northern section by General C.S. MacLean, British consul general for Khorasan and Sīstān, in 1888-91, the southern section by Colonel Sir Henry McMahon in 1903-05, and finally the middle section by Turkey's General Fahrettin Altay in 1934-35.

After each demarcation boundary pillars were erected, leading to a total of 172 pillars being erected in the non-riverine sections of the border. Iran knew from the beginning the importance of Helmand water it was the fear of losing the Helmand Water that prevented Iran from recognizing Afghanistan's independence in 1919. The boundary itself was not disputed after 1935. However, it all took a new turn when Afghanistan decided to build the dam of Kamal Khan on the river in 1936. Kamal Khan Dam is one of the major water management projects in Afghanistan located in the Nimroz province above the Helmand River. The dam project started but because of the 1973 coup in Afghanistan which brought down the monarchy, caused the stoppage of the project. The reason why Iran was always against the building of dams on the Helmand River because eastern parts of Iran, which are fed by Afghanistan water, also face water shortages, and the Iranian government has repeatedly opposed the construction of any dam on the Helmand River, saying that Afghanistan should allow sufficient water to enter Iran. However, in 1939 the Iranian government of Reza Shah Pahlavi and Mohammad Zahir Shah's Afghanistan government signed a treaty on sharing the river's waters, but the Afghans failed to ratify it.

In 1948, another attempt to resolve the dispute began in Washington. Based on an American suggestion, a three-person commission was selected by Iran and Afghanistan to investigate the issue and recommend a settlement. On February 28, 1951, the Helmand River Delta Commission presented its report, recommending that Iran's share of the Helmand waters amount to twenty-two cubic meters per second. However, Iran rejected this report asking for a larger share of water. (Office of the Historian, Bureau of Public Affairs, "Foreign Relations of the United States, 1950, The Near East, South Asia, Africa," Vol. V, Department of State, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1950v05/d824>, retrieved 16 September 2021)

Helmand River

Figure 1: Helmand River on Map

The Helmand River basin is home to more than seven million people. (Dehqan, Palmer and Moloney, 2009: 2)

It is one the longest river in Afghanistan it stretches for 1150 kilometer. It rises in the Hindu Kush mountains about 80 km west of Kabul, passing north of the Unai Pass, in the eastern proximities of Hazarajat, in Behsud, Maidan Wardak, flows west to Daykundi and Uruzgan. It crosses south-west through the desert of Dashti Margo, to the Seistan marshes and the Hamun-i-Helmand lake region around Zabol at the Afghan-Iranian border it is also a primary

source of water in a vast arid region of southwestern Afghanistan and eastern Iran and supports the agricultural economy of the relatively fertile and the western part of the delta is in Iranian territory. Helmand River basin constitutes some 45% of Afghanistan's surface area but the river contributes only around 10% of the country's total water resources (United Nations Environment Programme (UNEP). 2008. "Afghanistan's Environment 2008", UN Environment Programme:11).

Of that contribution, some 97% is used in the agricultural sector on the Afghan side of the border and around 80% on the Iranian side. (Deh Yet the amount of irrigated land in the Helmand River Basin is limited by a lack of sufficient dams and reservoirs to control the water flow during dry and wet years. Some farmers have claimed that insufficient water supply encourages them to plant poppy, a hardy crop (Dehqan, Palmer veMoloney, 2009: 4).

After the rejection of the report by Iran in 1951, a long period of renegotiation ensued. Asadullah Allam, the shah's minister of court, wrote in his diaries in 1969 that Afghanistan had offered to provide more water, if Iran would give Afghanistan improved access to the Iranian ports at Chabahar and Bandar Abbas, as well as development assistance (Alikhani, 1991: 23).

Four years later, in 1973, Iranian Prime Minister Amir Abbas Hoveida and Afghan Prime Minister Mohammad Musa Shafiq signed an accord that accepted the flow of water into Iran at twenty-two cubic meters per second (The Afghan-Iranian Helmand River Water Treaty, http://internationalwaterlaw.org/documents/regionaldocs/1973_Helmand_River_Water_Treaty-Afghanistan-Iran.pdf., retrieved 16 September 2021).

In return, Iran agreed to allow the ports of Bandar Abbas and Chabahar to be available to Afghanistan without preconditions. However, this agreement was neither ratified nor fully implemented due to the political development in both countries including a 1973 coup in Afghanistan, and the 1979 Islamic revolution in Iran, the Soviet occupation of Afghanistan that same year, and finally the first rise of the Taliban in 1995.

Afghan governments have sought to bolster agriculture by constructing irrigation canals and dams in the Helmand valley. Germany and Japan each worked to reconstruct ancient canals for Afghanistan in the 1930s, but their work ended in the aftermath of their defeat in World War II. The Afghan government brought in, the US based firm Morrison-Knudsen in 1946 to build irrigation systems and roads in the southern Helmand-Arghandab valleys. The project was financed with US aid. Half-way through rehabilitating old canals, Morrison-Knudsen suggested that to make the best use of water, a storage dam and reservoir should be built. In an effort to keep costs down, the work was done without first conducting surveys, which turned out to be a "fatal weakness" of the project according to a subsequent study by the US Agency for international Development (A.I.D. Evaluation Special Study No. 18, the Helmand Valley Project in Afghanistan, US Agency for International Development, December 1983. http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/Pnaal028.pdf).

Arghandab Dam

Figure 2: Arghandab Dam, Helmand, Afghanistan

The 44.2-meter (145 feet) Arghandab Dam, 18 miles northeast of Kandahar, was completed in 1952 with a storage capacity of 388,000 acre-feet of water.

Kajaki Dam

Figure 3: Kajaki Dam, Helmand, Afghanistan

A few months later, in April 1953, the Kajaki Dam, seventy-two miles upstream from Lashkar Gah, was also finished. It created the most important water reservoir in Afghanistan and was built with the objective of providing electricity, water for irrigation, and flood control. As with the Arghandab Dam, appropriate soil and topography studies were not conducted, even though a 1950 United Nations report had cast doubt on the economic soundness of the project and predicted negative environmental effects in the lower valley, including water logging and salinization downstream from the dam. (Whitney, 2006: 23-27) The Impact of the Kajaki Dam has been mixed, since it increased water flow to Iran during the dry season but reduced the flood waters on which pastoralists depend for fertilization (Weinthal, Troell ve Nakayama, 2014). Nevertheless, it is obvious that without the 1973 agreement, the situation would have been much more complicated.

Afghanistan's water supply is derived from rain and melting glaciers. Three out of five of the country's major rivers flow into neighboring countries. The Helmand River is one of two

rivers that flow into Iran; the other river is the Harirod River. Two-thirds of Afghanistan's water capacity of seventy-five billion cubic meters is surface water and the country has the capability to use only 25 to 30% of its river water flow. An essential mitigating feature of the problem over water was that it was not permanent but exacerbated in times of water scarcity and also by lack of political understanding and coordination (Abid,1977: 360).

The dispute between the two countries has attracted some international attention in recent years because the Chabahar port on the Oman Sea is being redeveloped as a base for the transportation of goods to Afghanistan via Iran's Zabol region (Suzuki and Hitoshi, 2006: 8-9).

Afghanistan's water policy towards Iran: water against migrants

Since the beginning of the 20th century, the political leaders of Afghanistan have considered the use of Hirmand water as the "exclusive right" of Afghanistan, while according to Goldsmith's ruling (1872/1285), the borders of the Hirmand delta were on the main branch of the river. Apart from this, Smith's decision is described as cruel, because Colonel McMahon also assigned only one-third of the Hirmand River to the Iranian side. Despite this, Afghanistan has refused to give the same small title during its "political stability" periods.

Colonel McMahon's note of September 25, 1904 indicated that the Afghan government does not accept that there is a dispute over the issue of water sharing; Because he believes that the geographical location makes them the only owners of "All of Hirmand". This approach closes the door to any kind of negotiation regarding water sharing. Former president Ashraf Ghani Ahmadzai's statements in Tehran are indicative of a part of Afghanistan's new geopolitical policy towards Iran through multiple blue levers. So that it can be called "water against immigrants" policy. In 2015, he said at the Afghan embassy:

"Kabul is not in a weak position in facing the neighboring countries. Neighboring countries also need Afghanistan. We have not begged Tehran to solve the problem of immigrants. There is no need to beg" (<https://www.dw.com>, retrieved 25 September 2021).

In these few sentences, Ashraf Ghani has explained a large part of Afghanistan's geopolitical intentions regarding Iran. In simpler words, it seems that Afghanistan is trying to create many challenges in different water areas by building various dams. While Iran's main displeasure is over Hirmand's claim, Ghani has actually used an important geopolitical code and sent a clear threatening message to Iran by challenging the claim of Harirud Water Basin, which supplies water to Khorasan. This code can be interpreted in two ways. First of all: the fate of Hirmand is finished in the eyes of the Afghans, and from now on we will negotiate about Harirud, and if we do not give concessions, we will repeat the experience of Hirmand in Khorasan! And secondly, in addition to Hirmand, a new front has opened in Harirud!

Referring to the "Harirud ", Ghani said:

"If the Iranian government does not take action to solve the problem of immigrants, Kabul does not see the need to give effect to Iran's demands regarding Iran's "Haqaba". If Iran continues to deport Afghan immigrants, Afghanistan will cut off all its commercial relations with this country" (<https://www.dw.com>, retrieved 25 September 2021).

According to the information of the Iranian Statistics Center, 1.98% of Iran's population consists of Afghan immigrants, which has been increasing since 2005. But this amount only represents foreigners who are allowed to stay in Iran. According to the statements of the Minister of Interior in 2015, the number of Afghans living in Iran is 2.5 million, of which only 1 million have temporary residence permits. This amount is more than 4.5% of the total population of the country. In addition, Iran has returned 5 million illegal immigrants to Afghanistan in the last ten years (<afghanistan.pdf> unfccc.int, retrieved 7 November 2021).

Afghanistan believes that by controlling its outgoing waters towards Iran, it is able to control the behavior and political decisions of Iran in the field of selling cheap oil and accepting

immigrants. Afghanistan's "dam construction policy" has benefited rival countries to a large extent. Countries like Turkey, by signing lucrative contracts with Afghanistan, have undertaken the task of building the dam, and most of the foreign aid to Afghanistan is spent on the construction of the dam on the Hirmand and Harirud roads (aswf.pdf (cawater-info.net, retrieved 17 May 2021).

Afghanistan's water policy (despite its unstable dominance over its political sphere) is influenced by the country's geopolitics. All the rulers of Afghanistan, of all orientations, know that they will be able to control their neighbors through water control.

Afghanistan is a country that is in a geographical bottleneck. The landlockedness of this country and the lack of access to open waters have disrupted its trade relations and made this country geographically dependent on Pakistan and Iran. On the other hand, the dominance of the Pashtuns over the political structure of this country has increased the capacity to fight with Iran.

Conclusion

Every country gets its water from different sources, one of which is flowing rivers. These rivers do not always originate from within a country. These sources of life sometimes travel thousands of kilometers and pass through two or more countries. For this reason, there have been water conflicts between countries for a long time. In a region like the Middle East, which is dry by nature and has become even drier due to climate change, water means prosperity, and no country is willing to give water easily to another.

The geographical location of Iran is such that 26 small and large rivers make up 22% of Iran's borders, but the 5 large rivers Hirmand, Hari River, Arvand River, Etrak and Aras play a vital role for Iran. In the meantime, the conflicts related to Harirud and Hirmand rivers have attracted the attention of international experts more than others. These two rivers flow in the east of Iran and in the neighborhood of Afghanistan and Turkmenistan. All 3 of these countries also have a dry climate and these 2 rivers are of great value to them. Currently, Afghanistan has 70 billion cubic meters of fresh water annually, more than 80% of which flows to neighboring countries. On the other hand, colonial agreements, dry weather, and political tensions within Afghanistan, as well as between our country and Iran, have led to water disputes.

For this reason, these disputes continue to this day. According to international agreements, the water of common rivers must be divided equally between countries, but this division is not always possible. On this basis, the water war between Afghanistan and Iran is one of the reasons that has affected the relationship between the two countries. To solve this problem in the 19th and early 20th centuries, England arbitrated between Iran and Afghanistan, and in the 1950s, America tried to intervene for geopolitical reasons. However, no agreement was reached in this regard and the problem remained technical.

During the next 2 decades, both countries gave little importance to this dispute, because water was not vital for them at that time, but in 1972 this dispute intensified and in 1973 the Hirmand River Treaty was concluded. In this treaty, Iran prioritized international relations over water, and for this reason, it entered the door of reconciliation. But at that time, the Afghan coup happened, however, Kabul officials believe that although this coup prevented the approval of the Hirmand water contract between Iran and Afghanistan, Iran has used its share of 26 cubic meters per second from Hirmand. However, the validity period of this contract has also expired and if Iran wants the water of Hirmand to flow, it must conclude a new contract with the Afghan government and pay the water fee. It is on this basis that the water flow from Hirmand to Hamon Lake has been cut off. In 2010, the "East-West" research institute, by publishing a report on Afghanistan's water resources, emphasized: cooperation between neighbors on water resources is not an option or choice, but the only available way. According to this report, the lack of bilateral or regional agreements in this field poses a serious threat to sustainable development and security in the region.

To conclude our paper, we can argue that Afghanistan has more rivers and water reservoirs but due to the political issues between both countries as Iran claims that Helmand and Harirod rivers should be recognized as shared rivers but on the contrary Afghanistan insists that Helmand and Harirod rivers are inland rivers of Afghanistan. However, Afghanistan has less capability in managing and using these rivers water flows. This indicates that Afghanistan can expect future problems to continue arising with regularity of drought if there is a lack of political will and bilateral coordination to address these underlying issues.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FINANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKLAR

- ABID, A.H.H. "Iran-Afghan Dispute over the Helmand Waters", 1977.
- ALIKHANI, A. The Shah and I (London: I. B. Tauris & Co. Ltd., 1991).
- DEHGAN, A. PALMER-MOLONEY, J. and MIRZAEI, M. "Water Security: Potential Destabilization in Western Afghanistan", 2009.
- HITOSHI, S. "The Nature of the State in Afghanistan and Its Relations with Neighboring Countries" Institute of Development Economies, 2006.
- W. WHITNEY, J. "Geology, Water, and Wind in the Lower Helmand Basin, Southern Afghanistan, Scientific Investigations Report". US Geological Survey, US Department of the interior, 2006. http://pubs.usgs.gov/sir/2006/5182/pdf/SIR06-5182_508.pdf.
- WEINTHAL, E. TROELL, J. and NAKAYAMA, M. "Water and Post-Conflict Peace building", 2014, <http://environmentalpeacebuilding.org/publications/books/water-and-post-conflict-peace-building/>.
- A.I.D. Evaluation Special Study No. 18, the Helmand Valley Project in Afghanistan, US Agency for International Development, December 1983. http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/Pnaal028.pdf.
- ENCYCLOPEDIA IRANIC, "Boundaries of Afghanistan", 2018.
- GOVERNMENT OF THE ISLAMIC REPUBLIC OF AFGHANISTAN (GIRoA). "Appendix to the Transboundary Water Policy of Afghanistan: Transboundary water issues", 2007.
- INTERNATIONAL BOUNDARY STUDY. "Afghanistan-Iran Boundary", 1961.
- OFFICE OF THE HISTORIAN, BUREAU OF PUBLIC AFFAIRS. "Foreign Relations of the United States, 1950, The Near East, South Asia, Africa," Vol. V, Department of State, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1950v05/d824>
- THE AFGHAN-IRANIAN HELMAND RIVER WATER TREATY, http://internationalwaterlaw.org/documents/regionaldocs/1973_Helmand_River_Water_Treaty-Afghanistan-Iran.pdf.
- UNICEF Report on access to clean Water from 2000 to 2017, <https://www.unicef.org/reports/progress-on-drinking-water-sanitation-and-hygiene-2019>
- UNITED NATIONS ENVIRONMENT PROGRAMME (UNEP). "Afghanistan's Environment 2008", UN Environment Programme, 2008.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Öğr. Gör. Dr.
Osaid ABURIDI

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üni.
Yabancı Diller Böl.

ojmaburidi@fsm.edu.tr

0000-0003-4112-3704

10.56387/ahbvedebiyat.1104728

Gönderim Tarihi: 17.04.2022

Kabul Tarihi: 30.11.2022

Alıntı: ABURIDI, O (2022).
"Uygulamalı Dil Bilim: Bilinmeyene
Yolculuk". *AHBVÜ Edebiyat
Fakültesi Dergisi*, (7), 57-63.

UYGULAMALI DİL BİLİM: BİLİNMEYENE YOLCULUK

ÖZ: Dil alanındaki araştırmalar binlerce yıl öncesine dayanmaktadır. Ancak İngilizcenin modern anlamda "Uygulamalı Dil Bilim" üzerindeki etkisi, bu alanın ortaya çıkmasında ve gelişiminde katkı sağlayan en büyük faktördür. Bununla birlikte, uygulamalı dil bilimin ne zaman ayrı bir bilim hâline geldiğini tam olarak belirlemek zordur. 1950'lerden beri uygulamalı dil bilimin, genel dil bilimden ayrılmaz bir parça olduğu veya teorik dil bilim olarak adlandırıldığı bilinmektedir. O dönemlerde, bu alandakilerin çalışmaları esas olarak sadece dil öğrenme, dil öğretme ve test etme alanlarıyla sınırlı kalmıştır. Bunun dışındakiler uygulamalı dil bilim olarak görülmemiş, kapsadığı konularda ise büyük ilerleme kaydedilmiştir. Belki de alanının gereği olarak bu alanda çalışanların geçmişte yalnızca eğitim konularına odaklanmaları doğal karşılanmıştır. Fakat zamanla onlar da dil öğretmekten veya araştırmaktan daha fazlasını yapmaları gerektiğini düşünmüşlerdir. Bu nedenle, uygulamalı dil bilim artık dil bilim alanının bir alt kümesi olarak kabul edilemez hâle gelmiştir. Aksine uygulamalı dil bilim – teorik dil bilim de dâhil – dil, toplum ve sorunlarını anlamak için birçok disiplinden elde edilen bilgiyi uygulayan multidisipliner bir alandır. Daha sonra sosyal dil bilim, psiko dil bilim, sınır dil bilim ve hesaplamalı dil bilim gibi bu alanda ortaya çıkan birçok bilim dalı görülmeye başlanmıştır. Bu önemli gelişmelere rağmen, uygulamalı dil bilimciler hâlâ insan toplumlarında gelişime yol açabilecek birçok alanda yer almak konusunda isteksiz kalmışlardır. Bu araştırmamanın amacı, nispeten modern sayılan bu alanın en önemli inceliklerini ortaya çıkarmak, kavramını, oluşumunu ve gelecekte nereye varabileceğini açıklığa kavuşturmadır.

Anahtar Kelimeler: Uygulamalı Dil Bilim, Dil Bilim, Dil Öğretimi, Teorik Dil Bilim, Dil.

APPLIED LINGUISTICS: A DEPARTURE TO THE UNKNOWN

ABSTRACT: Research in the field of language dates back to the thousands years ago, but the influence of the English language on "Applied Linguistics" in its modern sense is the biggest factor in its development and inception. However, it is difficult to define precisely when applied linguistics became an autonomous science. In the 1950s, it is known that applied linguistics has been an indispensable part of general linguistics, or it has been named as theoretical linguistics since the 1950s. During that period, applied linguists efforts were mainly confined to the fields of language learning, teaching, and testing. Nothing else seemed to be the applied linguistics. However, much progress was made in the subjects covered by it. Probably as part of their field, it was considered normal for applied linguists to focus on education issues in the past. Applied linguists, however, began to believe in the course of time that they should do more than teaching languages or doing research. Therefore, applied linguistics has come to a level at which it can no more be accepted as a sub-branch of linguistics. Rather, applied linguistics, including theoretical linguistics, is a multidisciplinary field applying the information obtained from a number of disciplines in an attempt to understand the language, society and their problems. Thereafter, a number of new branches of science appeared in this field, including sociolinguistics, psycholinguistics, neurolinguistics, and computational linguistics. Despite this great development in applied linguistics, applied linguists are still reluctant to enter into many fields that can achieve a development in human societies. The purpose of this research is to explore the most important delicacies of this relatively modern field and to clarify its concept, its origin and the stations where it could reach in the future.

Keywords: Applied Linguistics, Linguistics, Language Education, Theoretical Linguistics, Language

Giriş

Uygulamalı dil bilim teriminin ya da bizzat bu bilimin yalnızca 70 yaşında olduğunu söyleyebiliriz. Bu terim, ilk olarak 1948'de üç ayda bir yayımlanan Uygulamalı Dil Bilim dergisinde (A Quarterly Journal of Applied Linguistics) kullanılmıştır. Ortaya çıkış tarihi ne olursa olsun, uygulamalı dil bilim terimi 1950'lerin ortalarında Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'de ortak kabul görmüştür (Markee, 1990: 123). Dil bilimciler arasında bu alanın belirli özelliklerini gösteren bir tanım üzerinde kapsamlı bir fikir birliği bulunmamaktadır. Her halükârda, uygulamalı dil bilimin tanımını bir satırda özetleyebilir, bir makale olarak sunabilir, tüm bir dönem boyunca tanıtabilir veya bir kitapta anlatabiliriz. Bu bilimin anlaşılabilmesi için, öncelikle tanımı üzerinde durmamız gerekmektedir. Uygulamalı dil bilimiyle ilgili bazı tanımlar şöyle sıralanabilir:

Brumfit'in (Brumfit, 1997: 93) tanımı: *Uygulamalı dil bilim, dilin birincil konu olduğu gerçek dünya sorunlarının teorik ve deneysel bir incelemesidir.*

Bu tanımda, dilin ana unsur olduğu gerçek problemler için araştırma yönüne (teorik ve deneysel) odaklanıldığını görüyoruz.

• Schmitt (Schmitt, 2010: 1), uygulamalı dil bilimin, dil hakkında bildiklerimizi, nasıl öğrenildiğini ve gerçek dünyadaki problemleri çözmek için bazı hedeflere ulaşmada nasıl kullanıldığını tanımlamıştır.

Tanım, insanın gerçek dünyada karşılaştığı sorunları aşmak amacıyla, dilin eğitim ve nörolojik yönüne (dil beyinde nasıl oluştuğu), sosyal ve müzakereci yönüne ve nasıl kullanılacağına vurgu yapmaktadır.

• Wilkins (Wilkins, 1999: 7; Alusaymi, 2019: 23'ten), uygulamalı dil bilimi, ihtiyacın herhangi bir sınıf, işyeri, mahkeme veya laboratuvarından kaynaklanıp kaynaklanmadığına bakılmaksızın, bize gerekli bilgiyi sağlamak ve dil ile ilgili kararlar almada sorumlu olanlar için, insan ilişkilerinde dilin rolünün gittikçe daha fazla anlaşıldığını dile getiren bir tanımla öne çıkmıştır.

Wilkins'in tanımından uygulamalı dil bilimin, yetkililere dil ile ilgili kararlar vermede yardımcı olduğunu anlamaktayız.

• Grabe'in (Grabe, 2002: 9; Daves-Elder, 2004: 2'den) tanımı ise şöyledir: *Uygulamalı dil bilim, öğrenciler, öğretmenler, denetçiler, akademisyenler, avukatlar, hizmet sağlayıcılar, sosyal hizmet uzmanları, laboratuvar uzmanları, politika geliştirenler, sözlük bilimciler, çevirmenler, kısacası birçok alandaki insanın gerçek dünyada karşılaştıkları dil sorunlarını çözmeye odaklanmaktadır.*

Grabe'in tanımında uygulamalı dil bilimin, dilin araştırıldığı alanları bir araya getirdiğini görmekteyiz. Tanımda belirtilen alanlar: eğitim alanı, hukuk alanı, siyasi alan, hizmet alanı, sözcük alanı, çeviri alanı, finans ve işletme alanıdır.

• Uluslararası Uygulamalı Dil Bilim Birliği'nin (International Association of Applied Linguistics) tanımı şudur: *Uygulamalı dil bilim, dil bilimin mevcut teorilerini, yaklaşımlarını ve sonuçlarını uygulayarak veya dil biliminde yeni teorik ve metodolojik düşünce çerçeveleri geliştirerek tanımlanabilen, analiz edilebilen ve çözülebilen, dil ve iletişimin gerçek problemlerini ele alan disiplinler arası bir araştırma ve uygulama alanıdır* (Li, 2014: 2).

Bütün bu tanımların özeti olarak şunları söyleyebiliriz:

• Uygulamalı dil bilim dile odaklanmaktadır, dil araştırmanın yörüngesidir. Dil üzerinde durulmadığı sürece uygulamalı dil bilimden söz edilemez. Bu nedenle uygulamalı dil bilimciler, çoğunlukla teorik dil bilimcilerdir.

• Uygulamalı dil bilim, kuramlaştırmaya değil, uygulamaya ve denemeye dayalı olması bakımından gerçekçi problemleri çözmeye odaklanmaktadır.

- Birçok alanı kapsayan uygulamalı dil bilim, sınırı olmayan geniş bir alandır.

Uygulamalı dil bilim ve alanlarına en belirgin iki örnek olarak, dil eğitimi ve dil edinimini verebiliriz. Bunlar söz konusu alana dair canlı birer örnektirler. Çünkü dil eğitimi, dil becerilerini işlevsel bir biçimde kazanmak ve kullanmak için öğrencinin yeteneklerini geliştirmenin prosedürel bir aracıdır. İnsanın konuşmadaki gerçek performansı, onun entelektüel, psikolojik, nörolojik ve sosyal yönleriyle doğrudan ilişkili olup, bunun ortaya çıkarılması bilimsel deneyimlerin ve uzmanlığın sürekli kullanılmasını gerektirmektedir (Hassani, 2009: 1).

Dil eğitimi alanı, uygulamalı dil bilimciler arasında önemli bir yer tutmuş olsa da uygulamalı dil bilim bunun çok daha ötesine geçtiğini ve uygulamalı dil bilimcilerin dil eğitimi bölümünde hatta araştırmalarında ve farklı bilimsel alanlarda hâlâ yetersiz olduklarını söyleyebiliriz. Bunlara, sinir dil bilim, psiko dil bilim, sözlük dil bilim, adli dil bilim, toplum dil bilim, politik dil bilim ve daha pek çok şey dâhildir.

Ayırım ve Sınıflandırma

Dil bilim araştırmacıları, dil bilimin teorik dil bilim ve uygulamalı dil bilim olmak üzere ikiye ayrılması konusunda hemfikirdir. Teorik dil bilimin odağı, dilin yapısına dayalı olan dilin biçimsel yönüdür ve fonetik kısım, morfolojik kısım, gramer ve semantik kısımlarından oluşmaktadır. Ancak, uygulamalı dil bilim, teorik dil bilim ile aynı yöne dayanmamaktadır. Araştırmacılar uygulamalı dil bilim ve teorik dil bilim arasındaki ilişkiyi, uzun zamandır sık sık, derinlemesine tartışmışlardır. Bu konu literatürde büyük bir ilgi görmüştür. Uygulamalı dil bilim, teorik dil bilimin içeriğinden doğan bir bilim dalıdır. Örnek olarak Shuy, uygulamalı dil bilimin uzun bir süreyi aşkındır teorik dil bilimin bir dalı olarak kabul gördüğünü belirtmiştir (Shuy, 2015: 434). Bu görüş, uygulamalı dil bilimin sınırlarının geniş olduğunu ve teorik dil bilimden türetilmeyeceğini belirten birçok kişi tarafından reddedilmektedir. Widdowson ise farklı bir bakış açısıyla, teorik dil bilimini, uygulamalı dil bilimin bir dalı olarak gördüğünü öne sürmektedir (Widdowson, 2015: 3-25). Her halükârda, ikisi arasındaki ayırım, tasavvur edilemez hâle gelmiştir.

Dell Hymes'ten belki de üzerinde durabileceğimiz en iyi öneri şu olmuştur: Teori ve uygulama arasındaki ilişki genellikle teoriden uygulamaya tek yönlü bir model değildir. Bu iki bilim dalı farkında olmadan birbirlerini beslerler. Teori uygulamaya yol açar, daha sonra uygulama, teoriyi geliştirmeye yardımcı olarak onu besler (Shuy, 2015: 437).

Uygulamalı Dil Biliminin Başlangıcı

Bu bilimin ilk defa ortaya çıkışının 1948'de üç aylık süreli yayımlanan Uygulamalı Dil Bilim dergisi ile (A Quarterly Journal of Applied Linguistics) olduğunu belirtmiştik. Dil araştırmalarının kökleri binlerce yıl öncesine dayanmaktadır. Uygulamalı dil bilimin bazı alanlarının Yunanlılardan beri var olduğu görülmektedir. Ancak İngiliz dilinin modern anlamda uygulamalı dil bilim üzerindeki etkisi, en etkili olanıdır (Alusaymi, 2019: 46). İngilizcenin uygulamalı dil bilim üzerindeki bu büyük etkisinin sonucu, ikinci dil eğitimi ile uygulamalı dil bilim arasında bir ilişki ve korelasyonun ortaya çıkarması olmuştur. Öyle ki birçok araştırmacı, uygulamalı dil bilimi ifade ederken ikinci dilin öğretilmesini planlamaktadır. Bu nedenle İngilizcenin gelişmesi, aynı zamanda uygulamalı dil biliminde gelişmeye yol açmaktadır. Bunun en büyük göstergesi ise "Dil öğrenimi: Uygulamalı Dil Bilim" (Language Learning a Journal of Applied Linguistics) dergisinin kurulması olmuştur. Derginin adı 1993 yılında "Dil Öğrenimi: Dil Bilim Araştırmaları Dergisi" (Language Learning a Journal of Research in Language Studies) olarak değiştirilmiştir (Alusaymi, 2019: 29).

1924'te Amerikan Dil Bilim Derneği'nin kurulması ve 1925'te Dil dergisinin yayımlanmaya başlaması bu alanın öncüsü olan çalışmalardır. Ancak 1950'li yıllarda tanımlanan "uygulamalı dil bilim" terimine değinmeden ve bu kavramı belirtmeden bu faaliyetler yapıyordu. Bu nedenle Elaine Tarone, bu tarihin (1925) uygulamalı dil biliminin geçmişi olarak görülebileceğini ileri sürer (Tarone, 2015: 444). Uygulamalı dil bilim teriminin gerçek ortaya çıkışı ise 1950'li yıllarda olmuştur. O zamanlar ikinci dil eğitimine yönelik araştırmalar, merkezi bir yer tutuyordu

ve uygulamalı dil bilimcilerin çalışmaları esas olarak dil öğrenme, öğretme ve test etme alanlarıydı (Shuy, 2015: 434). Shuy'un bahsettiği yenilik, geçen yüzyılın 1950'li yıllar ile 1980'li yılları arasında yaşanan gelişmelerle ilgilidir. Oysa ikinci dili öğretmeye ve edinmeye olan ilginin 1920'li yıllardan beri sağlam bir şekilde devam ettiğini görmekteyiz. Bu bilim için yeni bir terim ortaya çıkmasına rağmen, uygulamalı dil bilim dil öğretimi çemberinden çıkamamıştır.

Uygulamalı dil bilimcilerin eğitim konularına odaklanması belki de doğaldır. Çünkü o zamanlar dil eğitimi büyük bir sıkıntı içerisindeydi ve bu konular uygulamalı dil bilimciler tarafından seçilmeye, derlenip üzerinde çalışılmaya hazır hâlde bekliyorlardı (Shuy, 2015: 437). Zamanla uygulamalı dil bilimden bahsetmek, ikinci dili öğretmek anlamıyla örtüşür hale gelmiştir. Oysa başlangıçta uygulamalı dil bilim, dil bilimin bulgularını uygulayıcılara, özellikle de dil öğreticilerine aktarmakla ilgileniyordu (Cook, 2015: 426). Bu durum, Henry Widdowson 1980'lerin başında gelene kadar devam etmiştir. İlham verici bir şekilde, uygulamalı dil bilimin tek yönlü bir kanal olmak yerine, kendi kimliğini üstlenmesi gerektiğini önermiştir. Sadece dil bilimden pedagojiye geçmek yerine, bu alanın, ikisinin kombinasyonundan daha fazlası hâline getirilmesi gerektiğini savunmuştur (Widdowson, 1980: 165 -170). Uygulamalı dil bilimin yeni bir karakterine dayanan ve Henry Widdowson tarafından önerilen bu değişikliği kabul edenler için kaçınılmaz sonuç olarak daha sonraki gelişme ve genişlemeler gerçekleşmiştir. Çünkü uygulamalı dil bilim, genel dil bilimde kullanılan fikirler etrafında dolaşmak yerine, dilde kendi iç görülerine sahip özgün bir yapıya kavuşabilirdi. Ayrıca, yalnızca dil öğretimi ve öğrenimi alanlarıyla sınırlı kalmayıp bunun dışında dil kullanım alanlarını da kuşatarak bunları kuramlaştırabilir ve araştırabilirdi (Cook, 2015: 426). Geçen yüzyılın doksanlı yıllarına geldiğimizde, bu modern bilimin, içinde gerçekleşmeye başlayan genişlemenin kapsamını, sınırları ve uzmanlıkları nasıl aşmaya başladığını onun yeni tanımlarında da görmeye başladık. 2000'li yılların başlamasıyla birlikte bu modern bilimin sınırlarını tam olarak tespit etmek oldukça güç bir hâle gelmiştir.

Uygulamalı Dil Bilimin Yeniden Doğuşu

Uygulamalı dil bilim, uzun yıllar eğitim alanı ile sınırlı kaldıktan sonra adeta yeniden doğmuş ve 1990'larla birlikte bu bilim diğer disiplinlere açılmaya başlamıştır. 2015 yılında yayımlanan "*Uygulamalı Dil Bilim Dergisi*"ne (*Journal of Applied Linguistics*) bakacak olursak, bu dirilişi bilimsel makalelerde yer alışından anlamaktayız. Bunlardan biri de "*Kuşların Dinozorlardan Çıkışı: Uygulamalı Dil Bilimin Ölümü ve Yaşamı*" (*The Exodus of Birds from Dinosaurs: The Death and Life of Applied Linguistics*) başlıklı makaledir. Brumfit'in (Brumfit, 1997: 93), tanımına baktığımızda, uygulamalı dil bilimde sınırsız geniş bir alan görmekteyiz. O, bunu şöyle tanımlamıştır: *Uygulamalı dil bilim, dilin birincil konu olduğu gerçek dünyaya ait sorunların teorik ve deneysel bir incelemesidir.* Dil ile ilgili gerçek dünyanın sorunları, öğretim, konuşma analizi, test, iki dillilik, dil edinimi, çok dillilik, sağır dili, akıl hastalığı dili, medya dili, turizm dili ve çok daha fazlası ile ifade edilebilir. İşte bu yüzden bugün uygulamalı dil bilimden hareketle ortaya çıkmış birçok bilim dalı olduğunu görmekteyiz. Bunlardan bazıları: birinci ve ikinci dil edinimi, ikinci dil öğrenimi, toplum dil bilim, psiko dil bilim, nöro dil bilim, bilgisayar dil bilim, karşıt dil bilim, sözlük dil bilim, çeviri sanatı ve daha fazlası olarak karşımıza çıkmaktadır.

Uygulamalı dil bilim, 1950'li yıllardan itibaren günümüze değin muazzam bir şekilde gelişmiş, daha karmaşık ve multidisipliner hâle gelmiştir. Günümüze kadar dil öğreniminin dışında yeni konular ortaya çıkmış, seminerler, konferanslar ve araştırmalar yapılmıştır. Burada, bu bilimin alanlarındaki gelişimin kapsamına dair İngiliz Uygulamalı Dil bilim Derneği'nin (Baal British Association Applied Linguistics) yayımlanmış olduğu iki örneği sunacağız. Şubat 2018 yılında uygulamalı dil bilim alanındaki araştırmacıların aşağıdaki iki konu üzerinde çalışmaları istenmiştir. Dil bilim alanındaki araştırmacıların üzerinde çalışmaları istenen iki konu şudur:

Birincisi: İngiltere'nin Avrupa Birliği'nden ayrılması (ayrılık mektubu)

İkincisi: Erken çocukluk dönemlerinde iki dilliliğin beyin yapısı ve işlevleri üzerindeki etkileri. Bu alanda araştırma yapan araştırmacılara, nöro-dil bilim alanında doktora derecesi verilmiştir.

Bu bilim dalındaki açıklığa rağmen, dil öğretimi ve dil edinimi gibi hususların onu baskılaması sebebiyle, günümüzde bile hâlâ dil öğretimi lehine bu bilim dalının imajının zayıflatıldığını görüyoruz. Uygulamalı dil bilim adına çalışan kuruluş ve dergilerin çoğunda, tıpkı geçmişte olduğu gibi bugün de ikinci dili öğretme ve öğrenme hâkimdir (Cook, 2015: 427). Uygulamalı dil bilim dergisinin (special issue definitions for applied linguistics) Ocak 2021'de yayınlanan son sayısına baktığımızda, yayımlanan bilimsel makalelerin üçte birinin dil öğrenme ve öğretme alanında olduğunu görüyoruz. Bu bilimde yeni alanlara ve çeşitli uygulamalara girme konusundaki mevcut ilgiyi gösteren şey, uygulamalı dil bilimin geleceğini ve çevremizdeki dünyaya katkısını tartışmak için bir alan açmayı amaçlayan özellikle Amerika ve Avrupa'da düzenlenen birçok uluslararası konferans görmekteyiz. Bu konferanslar sayesinde, farklı disiplinlerin birbirine bağlanması hedeflenmektedir. Konferansların kapsadığı konular; dil öğrenimi ve öğretimi, adli dil bilimi, dil politikası, öğretmen gelişimi, bilişsel dil bilimi, dil ve göçmenlik vb. konular gibi çeşitlilik arz etmektedir.

Günümüzün uygulamalı dil bilimcilerine gelince, onların eğitim sorunlarıyla başlamalarının asıl nedeni sorgulanamaz. Ancak bunu, vizyonlarını ve faaliyetlerini genişletecek diğer fırsatlar pahasına yaptıkları kabul edilmelidir (Shuy, 2015: 435). Günümüzde akademik alandaki uygulamalı dil bilimin teorik dil bilim ve bilişsel alan çalışmalarından daha az ilgi görmesi çok talihsiz bir durumdur.

Beklenen Gelecekte Uygulamalı Dil Bilim

Uygulamalı dil bilim nereye varabilir? Uygulamalı dil bilimcilerin farklı disiplinlere giriş yaptığını görebilecek miyiz? Dil eğitiminde ayırım gözetmeksizin çeşitli alanlara odaklanılabilir mi?

Tarone (Tarone, 2015: 444), uygulamalı dil bilimin ele aldığı yaşam problemlerinin, uygulamalı dil bilimin geleceğinin öngörülemezliğinin bir sebebi olduğunu, özellikle de son doksan yılda bu bilimin son derece karmaşık ve çok alanlı bir şekilde büyüdüğünü, geliştiğini ve araştırma alanlarını çeşitlendirdiğini belirtmiştir. Ancak, bu gelişmeye rağmen, uygulamalı dil bilimin birçok alt dalı, uygulayıcı uzmanlarını beklemeye devam etmektedir ki bu da söz konusu alanların gereken ilgiyi henüz bulamadığını göstermektedir. Bu konuda Shuy (Shuy, 2015: 441), der ki: *Eğer uygulamalı dil bilimciler dikkatlerini yoğunlaştırırlarsa, fırsatları her yerde görebilirler.* Uygulamalı dil bilim alanını genişletmek, alan imajını geliştirmek için kesinlikle önemli bir adımdır. Görüntüler sadece alanın içinde değil dışında da yeniden oluşturulabilir. Uygulamalı dil bilimciler bu konuda teorik dil bilimciler karşısında açık bir avantaja sahiptirler. Arapça sesli harflerin (illet harflerinin) uzatılması veya ses bilimdeki farklı piramidal hiyerarşiler hakkında bir gazetede veya dergide kaleme alınmış bir makale ne zaman görülmüştür? Genel dil bilim gibi uzmanlık isteyen böyle alanlarda yazılmış makaleler, her ne kadar uzmanlık alanı olan akademik dergilerde ve kendi uzmanlık alanlarında önemseniyor olsa da genellikle toplumun ilgisini çekmemektedir. Oysa bir uygulamalı dil bilimcinin, mesela bir siyasetçinin konuşması sırasında birinci tekil şahıs zamirini kullanmasını anlatan bir uygulamalı dil bilim makalesi, günlük haberlere konu olabilmekte, hukuk dünyasındaki çalışmalara uzanabilmekte ve popüler dergilerde yer alabilmektedir (Shuy, 2015: 441)

Uygulamalı dil bilimciler olarak yapmamız gereken şey, politik, ekonomik, sosyal, kültürel, bilimsel ve pratik yaşamımızda karşılaştığımız sorunları düşünmek ve daha sonra analiz etmek için çalışmak üzere uygulamalı dil deneyimimizle donanmış bu problemlere girmektir. Bu sorunları anlamak, Ortadoğu'nun çeşitli alanlarda yaşadığı sorunlar çerçevesinde uygulamalı dil bilimcilerin büyük işler üretmeleri için verimli bir zemin oluşturmaktadır. Son yıllarda uygulamalı dil biliminde gerçekleşen gelişme, sadece dil eğitimine uygulamak yerine yeni deneyimler edinmeye yardımcı olan gerekli araçları ve teorileri sağlamıştır. Örneğin, Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin'in Ukrayna ile gerçekleştirdiği savaşta kullandığı retorik, uygulamalı dil bilimcilerin bu söylemi anlamaları ve analiz etmeleri, motif, fikir ve hedefleri tanımlamaları için bir üretim alanı oluşturmaktadır. Aynı zamanda Orta Doğu'da yaşanan buna benzer olaylar, uygulamalı dil bilimciler tarafından ihmal edilmemelidir. Özellikle

uygulamalı dil bilimin amacı gerçek dünyadaki sorunları tanımlamaktır. Kongre baskını sırasında eski ABD Başkanı'nın (Donald Trump) attığı tweetleri okumamız ve bu tweetler üzerinden Trump'ın Senato'nun emirlerine itaat etmeyi neden reddettiğini anlamamız için uygulamalı dil bilimsel bir bakış açısına ihtiyaç vardır, dolayısıyla dil bilimsel bir zeminden hareket ederek uygulamalı bir yaklaşımla bu söylemleri incelememiz gerekmektedir.

Uygulamalı dil bilimciler olarak bizde, gerçek olgularla yüzleşmek zorundayız. Bu konuda birçok fırsatımız bulunmaktadır. Yine örnek verecek olursak: Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanı'nın (Fahrettin Koca) tweetleri de böyle bir inceleme fırsatı olarak önümüzde bulunmaktadır. Bu gibi tweet'leri analiz etmek, ülkenin acil tıbbi olaylarla nasıl başa çıktığını anlamamızı sağlar. Buna benzer çalışmalar üniversiteler tarafından büyük bir özveriyle yürütülmelidir. Bunun sağlıklı bir şekilde yürütülmesi, hükümetle halk arasındaki sorunların giderilmesinde uygulamalı dil bilim sayesinde bize pratik teorilere dayanan birtakım gerçekçi çözümler sunacaktır. Uygulamalı dil bilim bunun da ötesine geçmektedir. Peki ya uygulamalı dil bilimciler olarak sahip olduğumuz araçlarla araştırma yaparak bir eşcinsellik örneğinin dilini takip edersek ne olur? Aynı zamanda İstanbul'daki grafitileri incelemek, bir grup insanın kültürünü anlamak ve bu grubun yaşadığı entelektüel değişim ve dönüşümlere vakıf olmak için uygulamalı dil bilim zengin bir materyal sunmaktadır. Ayrıca siyasi liderlerin partiye katılma ve partiden ayrılma aşamaları arasındaki konuşmaları da gözden geçirilebilir.

Sonuç olarak, uygulamalı dil bilimciler insanların hayatını değiştirmeye etki edecek kadar geniş bir alana sahiptir. Bu öneriler yalnızca uygulamalı araştırmacıların üzerinde çalışabileceği dinamik bir modeldir. Shuy (Shuy, 2015: 436), "*Günümüzde uygulamalı dil bilimin revaçta olması için çok daha büyük bir alan sunulmalıdır.*" diyerek uygulamalı dil bilimin çok önemli ve ilgilenilmesi gereken bir alan olduğunu vurgulamıştır.

Sonuç

Uygulamalı dil bilim, dil ile ilgili yaşam konuları arasındaki bağlantıya dayanan bir bilimdir. Bu bilimin amacı, insanın hayatında karşılaştığı problemlere çözüm bulmaktır. Dolayısıyla bu bilimin bize sunduğu veriler insan hayatında büyük bir değer taşımaktadır. Bu bilim, ikinci bir dil edinmek ve öğretmekle sınırlı, zayıf bir başlangıçla başlamıştır. Uygulamalı dil bilimdeki bu büyük hıza ayak uydurabilmemiz için bir uygulamalı dil bilim odası oluşturup, disiplinleri bir araya getirmemiz gerekmektedir.

Bu bilimin geleceğini, sınırlarını veya ulaşabileceği noktaları tahmin edememekteyiz. Çünkü uygulamalı dil bilimin odak noktası, gerçek hayat problemlerine çözüm getirmektir. İnsanın karşılaştığı problemlerin önceden kestirilemeyeceği ve sınırlarının bilinmemesinden dolayı bu bilim, yaşam boyunca ortaya çıkacak tüm problemlere ayak uyduracak şekilde modernleşecek ve kendini geliştirecektir. Buna rağmen, dil bilimcilerin uygulamalı dil bilimin hareket ettiği güç ve hız doğrultusunda çalışmamaları sebebiyle büyük bir eksiklik olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla araştırmacıların araştırma ufuklarını genişletmeleri, çeşitli yaşam problemlerini anlamak ve çözebilmek için daha fazla çalışmaları gerekmektedir.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKLAR

ALUSAYMI, S. (2019). *el- Lisaniyat et-Tatbikiyye Kadaya ve Meyadin ve Tatbikat*, Ürdün, Daru Künuz el-Ma'rife.

BRUMFIT, C. (1997). "How applied linguistics is the same as any other science", *International Journal of Applied Linguistics*, C.7, (1), 86-94.

COOK, G. (2015). "Birds out of Dinosaurs: The Death and Life of Applied Linguistics", *The Journal Applied Linguistics*, C.36, (4), 425-433.

- DAVES, A. – ELDER, C. (2004). *The Handbook of Applied Linguistic - Applied Linguistics: Subject to Discipline*, United Kingdom, Blackwell Publishing.
- HASSANİ, A. (2009). *Dirasat fi el-Lisaniyat et-Tatbikiyye Haklu Talimiyeti'l-Lüğat*, 2. bs., Cezair, Di-
vanü'l-Matbuati'l-Camiyye.
- LI, W. (2014). *Applied Linguistics*, 1. ed., United Kingdom, Wiley Blackwell.
- MARKEE, N. (1990). "Applied linguistics: What's That", *System*, C.18, (3), 315-323.
- SCHMITT, N. (2010). *An Introduction to Applied Linguistics*, 2. ed., London, Hodder Education.
- SHUY, R. (2015). "Applied Linguistics Past and Future", *The journal Applied Linguistics*, C.36, (4), 434-443.
- TARONE, E. (2015). "Second Language Acquisition in Applied Linguistics: 1925–2015 and beyond", *The journal Applied Linguistics*, C.36, (4), 444-453.
- WIDDOWSON, H. (1980). "Models and Fictions", *The journal Applied Linguistics*, C.1, (2), 165-170.
- WIDDOWSON, H. (2015). "On the Limitations of Linguistics Applied", *The journal Applied Linguistics*, C.21, (1), 3-25.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

1) Dr.

Yerlan ZHIYENBAYEV

Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası
Türk-Kazak Üni.
Türk Filolojisi Böl.

yerlan.zhiyenbayev@ayu.edu.kz

0000-0001-9234-4780

2) **Shakhida JUMABAYEVA**

Ankara Hacı Bayram Veli Üni.
Lisansüstü Eğitim Enst.
Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı
Doktora Öğrencisi

shakhida.jumabayeva@hbv.edu.tr

0000-0001-5997-5847

10.56387/ahbvedebiyat.1153359

Gönderim Tarihi: 02.08.2022

Kabul Tarihi: 13.12.2022

Alıntı: ZHIYENBAYEV Y,
JUMABAYEVA, S. (2022). "Kazak
Yazar Tayır Jomartbayuli'nin 'Qız
Körelük' Romanının Yapı, Tema ve
Anlatım Açısından İncelenmesi".
*AHBVÜ Edebiyat Fakültesi
Dergisi*, (7), 65-75.

KAZAK YAZAR TAYIR JOMARTBAYULI'NIN "QIZ KÖRELİK" ROMANININ YAPI, TEMA VE ANLATIM AÇISINDAN İNCELENMESİ

ÖZ: İslamiyet'in kabulünden sonra Doğu edebiyatı etkisinde kalan şifahi Kazak edebiyatı, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı edebiyatına yönelik gelişmiştir. Yeni açılan matbaalarda folklor ürünleriyle birlikte edebî eserler de yayımlanmaya başlamıştır. 1910 yılından sonra dönemin zihniyetini yansıtmakla birlikte realist ve sosyal eleştiri tarzında yazılan anlatma esasına bağlı metinlerin sayısı artmıştır. Bu süreçte Tayır Jomartbayuli'nin Qız Körelük romanının önemi ayrıdır. Bu romanda toplumsal gerçekçiliğin hâkim olduğu belirgindir. Çocukluk yıllarından itibaren yaşamın zorluklarına maruz kalan yazar, kendi gördüklerini ve yaşadıklarını eserlerinde estetik ifadelerle betimlemektedir. Bunun yanı sıra bu romanda dönemin zihniyeti tarihin derinliklerine inilmeden, çağın ideolojisi ile değişimleri ima edilerek, derin duygularla belirtilmektedir. Yazarın romandaki bu betimlemeleriyle toplumdaki meselelere dikkatleri çekmek istediği ortadadır. Zira romanda millî romantizm açısından yerel halkın geleneği, toplumsal aksaklıklar ve eksiklikler eleştirilmekte; alt ve orta sınıfların yaşamı mizahi bir şekilde anlatılmaktadır. Olay örgüsünde masal ve destanlara has olağanüstü anlatımların da kullanıldığı görülmektedir. Bu çalışmada, Türk edebiyatında yaygın bilinen çağdaş metin çözümleme yöntemlerinden biri kullanılmıştır. Bu bağlamda Tayır Jomartbayuli'nin Qız Körelük romanı yapı, tema ve anlatım bakımından incelenerek, metnin edebî değeri dikkatlere sunulmuştur. Metnin tahlili sırasında Kazak halkının yirminci yüzyılın başlarındaki siyasi ve kültürel yaşamı, metnin yapısı, kişi, zaman ve mekân kavramları üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte metnin dil ve anlatım özellikleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çağdaş Kazak Edebiyatı, Nesir, Toplumcu-Gerçekçi Yaklaşım, Mizah, Metin Tahlili.

ANALYSIS OF THE NOVEL "QIZ KÖRELİK" BY THE KAZAKH AUTHOR TAYIR JOMARTBAYULY IN TERMS OF STRUCTURE, THEME AND NARRATIVE

ABSTRACT: Verbal Kazakh literature, which remained under the influence of Eastern literature after the adoption of Islam, developed towards Western literature from the second half of the 19th century. Literary works began to be published along with folklore products in newly-opened printing houses. While reflecting the mentality of the period from 1910 on, the number of narrative texts written in the style of realist and social criticism increased. In this process, Tayır Jomartbayuli's novel Qız Körelük has a peculiar importance and place. It is evident that social realism dominates this novel. The author, who has been exposed to the difficulties of life since his childhood, describes with aesthetic expressions in his works what he has already seen and experienced. In addition, the mentality of the period is expressed in this novel with deep feelings, implying its changes with the ideology of the age but without delving into the depths of history. It is obvious that the author wants to draw attention to the issues in society with these descriptions in the novel. This is because he humorously describes in the novel the life of the lower and middle classes by criticizing the tradition of the local people, social disruptions and deficiencies in terms of national romanticism. It also seems that extraordinary narrations specific to fairy tales and epics are also used in the plot. In this study, a well-known textual analysis method in Turkish literature has been used. In this context, Tayır Jomartbayuli's novel Qız Körelük has been examined in terms of structure, theme and narrative, and the literary value of the text has been presented and indicated. In the analysis of the text, the political and cultural life of the Kazakh people at the beginning of the twentieth century, the structure of the text, the concepts of person, time and space have also been emphasized. In addition, the language and expression features of the text have been discussed.

Keywords: Modern Kazakh Literature, Prose, Socialist-Realist Approach, Humour, Textual Analysis.

Giriş

Kazak edebiyatı, nazım türünde olduğu gibi anlatma esasına bağlı eserler bakımından da çok zengindir. Doğu edebiyatının etkisinde 20. yüzyılın başına kadar daha ziyade şifahi olarak devam eden Kazak halk edebiyatı ürünlerinin çoğu ne yazık ki günümüze ulaşmamıştır. 1910 yılından sonra basın yayın faaliyetlerinin canlanması Çağdaş Kazak edebiyatının gelişmesine yol açmıştır. Doğu ve Batı edebiyatlarından yapılan tercüme eserlerle birlikte, telif eserler de yayımlanmaya başlamıştır. Bu bağlamda, roman türünde de ilk örnekler verilmiştir.

İlk Kazak romanı olarak bilinen Mirjakıp Dulutov'un *Bakıtsız Camal* (1910) adlı eserinden sonra realist ve sosyal eleştiri tarzında yazılan anlatma esasına bağlı metinlerin sayısı artmıştır. Bu bağlamda çalışma konumuzun başlığını teşkil eden Tayır Jomartbayulı'nın *Qız Körelik / Kız Görelim (Қыз көрелік)* adlı eseri Kazak edebiyatının ikinci romanı olarak bilinmektedir (Ismagulov, 2009: 32). İlk baskısı Kazan'da (1912) yapılmış bu romanda yazar, kendi hayatından kesitler sunmakla birlikte eğitimin önemine ve kadın haklarına değinmektedir. Başka bir ifadeyle bu romanda toplumun zihniyeti, dönemin sosyal manzarası ve yazarın gelecekle ilgili arzuları yer almaktadır.

Edebî eser, hiç şüphesiz onu vücuda getiren yazarın hayatı ile tarihî ve sosyal çevresiyle de yakından ilgilidir (Kaplan, 1992: 8). Bu bağlamda, yazarın edebî kişiliği hakkında kısa bilgi sunulması isabetli olur.

Gerçek adı Taylaqbay olan eğitimci ve yazar Tayır Jomartbayulı, 1884 yılında Şişis Qazaqstan (Doğu Kazakistan) Eyaleti, Abay İlçesine bağlı Muqır köyünde dünyaya gelmiştir. Tayır Jomartbayulı, ünlü Kazak düşünürü Abay Kunanbayev'in talebesi şair Kökbay Janatayulı ve Ağaşayaq olarak tanınan ozan Berikbol Köpenulı ile akrabadır. 1937 yılında birçok Kazak aydınıyla birlikte tutuklanıp, idam edilen Tayır Jomartbayulı 1956 yılında resmen aklanmasına rağmen eserleri üzerindeki yasak 1980 yıllarına kadar devam etmiştir. Zira yazarının siyasi meselelerle sorgulanmasından dolayı, bu eserlerin Sovyet Dönemi'nde yetmiş yıl boyunca basılması, okunması ve çoğaltılması yasaklanmıştır. Kazak aydınlarının gayretleri sonucunda *Qız Körelik* romanı 1982 yılında yeniden basılmıştır.

2018 yılında Tayır Jomartbayulı'nın *Qız Körelik* romanı Ankara'daki Kazakistan Büyükelçiliği ve Keçiören Belediyesi'nin destekleriyle Aşur Özdemir tarafından Türkçeye aktarılmıştır. Edebiyat araştırmaları, edebiyat tarihleri ve okul ders kitaplarında Tayır Jomartbayulı'nın *Qız Körelik* romanıyla ilgili bilgi yok denecek kadar azdır. Hatta ön araştırma sırasında romanla ilgili ayrıntılı tahlil çalışmalarına da rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu romanın çağdaş metin tahlili yöntemlerine göre incelenmesi ve Türk kültür hayatına tanıtılması çalışmanın esasını oluşturmaktadır.

Çalışmanın Yöntemi

Metin tahlili çalışmamızın teorik ve metodolojik temeli olarak Türk edebiyatı bilginleri Mehmet Kaplan, Şerif Aktaş ve Nurullah Çetin'in teorik eserleri metodolojik kılavuz olarak kullanılmıştır. Ele aldığımız romanın edebî değerini ortaya koymak amacıyla Prof. Dr. Şerif Aktaş'ın metin tahlili üzerine hazırladığı teorik çalışmalarına başvurulmuştur. Ayrıca bu çalışmada edebiyat eleştirisi bilimine özgü karmaşık, sistematik, karşılaştırmalı, nesnel-analitik, tarihsel olarak sistematik analiz, özetleme, genelleme yöntemlerine dayalı olarak metin tahlili yapılmıştır. Toplanan veriler anlam değerine göre, *Zihniyet, Yapı, Tema, Dil ve Anlatım* alt başlıkları altında incelenmiştir. Araştırmamızda anlatma esasına bağlı metnin doğası dikkate alınarak, *Qız Körelik* romanının olay örgüsündeki kişi-mekân-zaman kavramları arasındaki bağlantı metodolojik ve teorik bilgilere istinaden sunulmuştur.

Romanın Tahlili

Zihniyet

Bir edebî metnin zihniyetiyle ilgili bilgi verirken, eserin yazıldığı döneme hâkim olan zevk ve anlayışı da göz önünde bulundurmalıyız. Aktaş'ın ifade ettiği gibi (2013: 37), her eser yazıldığı dönemi belirleyen her türlü güç ve düşünce hareketinin etkisi altında kaleme alınır veya söylenir. Bu bağlamda 20. yüzyılın başından itibaren Kazak edebiyatında gelişmeye başlayan modern hikâye ve roman türlerinde ideolojik açıdan tema ortaklığı belirgindir.

Sovyet Hükümetinin ilk döneminde kısa hacimli mensur eserler yazmaya alışkın olan yazarlar, roman hacminde eserler de yazmaya başlamışlardır. Bunun nedeni, zamanın ve insanın talebi ile zevkin değişmesidir (Shaikenova, 2019: 3). Genel olarak 20. yüzyılın başında kaleme alınan Kazak romanlarında, toplumdaki aksaklıklar, sosyal yaşam ve kadın eşitliği vb. temaların gerçekçi ifadelerle dikkatlere sunulduğunu görmek mümkündür. Bu bağlamda Tayır Jomartbayulı'nın Kazak edebiyatının ikinci romanı olarak bilinen *Qız Körelilik* adlı eserinde de siyasi ve sosyal olaylarla filizlenen yeni dönemin zihniyeti yansıtılmaktadır.

Kaplan'ın dediği gibi (1992: 8), edebî eserde anlaşılmayan bazı telmihler ancak yazarın biyografisi, çevresi veya yaşadığı devir ile çözülebilir. *Qız Körelilik* romanında da hâkim anlatıcı, insan haklarıyla ilgili görüşlerini betimlemeleri aracılığıyla sunmaktadır. Romanda 20. yüzyılın başında Orta Asya topraklarında sürdürülen yaşam manzarası çeşitli yönleriyle tasvir edilmektedir. Ancak bu romanda dönemin şartlarından dolayı siyasi konulara yer verilmemiştir. Zira eserde milletin sosyal durumu düzelmeden hür ve huzurlu yaşamının mümkün olmadığı dolaylı yollarla hissettirilir. Bu yüzden genç neslin eğitim alması, usul-u cedit okullarında kendilerini geliştirmeleri arzu edilmektedir. Fransız ihtilalinden (1789) sonra Rusya'da yaşanan 1905 devrimi, Rus sömürgesine maruz kalan Türk kökenli halkların millî mücadeleleri vb. siyasi olayların dönemin ideolojisini etkilemiş olduğu bir gerçektir. Yazar romanda Rus çağrışımını hiç kullanmamıştır. Ancak Avrupa ülkelerinin teknolojiye ileride olduğuna değinmektedir. Hazır teknolojiye para karşılığında sahip olanın başarıya ulaşamadığını ima eder. Romanın birimlerinde yer alan masal ve destanlara has anlatımlar, geleneksel yaşam şartları ve arzu edilen düşünceler yazarın duygularının ifadesi olmakla birlikte yeniçağa geçiş sürecini de göstermektedir.

Yapı

Anlatma esasına bağlı edebî metinlerde yapı üzerinde dururken bu eserlerin tamamlanmış birer sistem olduğunu hatırlamak, her sistemin kendisini meydana getiren birimlerden oluştuğunu düşünmek, bu birimler arasındaki ilişkinin varlığını kabul etmek gerekir (Aktaş, 2013: 40). İlk baskısındaki şekliyle 43 sayfalık kısa bir eser olmasına rağmen *Qız Körelilik*, çok yoğun bir anlatıdır; eserin olay örgüsü de basit değildir. Bundan dolayı çok kısa olmasına rağmen "roman" olarak adlandırılmıştır (Özdemir, 2018: 13). *Qız Körelilik* romanı 12 birimden oluşmaktadır. Bu birimler romanın ilk baskısında yazar tarafından Romen rakamıyla belirtilmiştir. Söz başı başlığı altında verilen ilk birim manzum ve düz yazı karışık sunulmaktadır. *İlk birimde* Semey şehrinde yaşamakta olan İsa adlı Özbek göçmen tüccarın ailesi, birinci karısından çocuğu olmadığından dolayı ikinci defa evlenmesi ve Jakiş adlı kumasından Aynikemal adlı kızının dünyaya gelmesi anlatılmaktadır. Aynikemal çocukluğundan itibaren zeki bir kız olarak yetişir ve eğitime olan ilgisiyle kendisini gösterir. *İkinci birimde* Aynikemal'in usul-u cedit tarzında eğitim almak üzere Ufa şehrinde bulunduğundan söz edilir. Dönemin zor şartlarına yılmadan memleketten uzak bölgede altı sene bulunan Aynikemal eğitimini başarıyla tamamlayıp köyüne döner. Hem zeki hem de çekici Aynikemal'in güzelliği köy arasında dillere destan olmaktadır. Aynikemal'i oğluna isteyenlerin de sayısı artar. *Üçüncü birim*, üç zengin oğullarının Aynikemal'e evlenmek isteyip, dünür geldiklerinden başlamaktadır. Bu durum karşısında kız babasının tedirgin olması olay örgüsünde şöyle ifade edilmektedir:

Eğer Aynikemal'i Adilhan'a verecek olsa diğer iki bey, İsa Bay'a ömür boyu düşman olacak. Eğer Mukaş'a vereyim dese diğer ikisi birlik olup yine İsa Bay'a düşmanlık besleyecek. "Halayığın

kendi boncuğu kendine yük.” Fehvasınca İsa Bay’ın öz kızını kocaya vermesi büyük bir mesele hâline geldi. Şimdi ne etsem de bunlardan kurtulsam diye bir çare düşünmeye başladı. Biraz düştükten sonra kızına,

-Gözümün nuru, şu üç herife ne denecekse sen de, senin cevabını ben kabul ederim; yeterli şunlardan beni kurtar, dedi (Jomartbayulı, 2018: 34).

Aynikemal ise, bu delikanlıların arasında ayırım yapmadığını söyleyip kendi şartını şöyle anlatır:

Siz mala mülke muhtaç değilsiniz, yalnızca bilgi ve bilime muhtaçsınız. Dünyada ilim ve bilime önem veren milletler düşünüp taşınarak kimi buharlı gemi, kimi araba, kimi saat yapıp dünyaya dağıtıyorlar. Böyle yeni çıkan şeylere “icat” diyorlar. Elbette bu tür icatları siz kendiniz yapamazsınız! Lakin sizden istediğim başkadır: Her biriniz bir padişahlığa gidin! Gittiğiniz şehirleri gezerek dünyada yeni icat edilmiş üç şey bulup getirin! Üçünüzden hanginizin bulunduğu şey diğerlerinden güzel, insanoğlu yapmamıştır denecek kadar olağanüstü, insan aklını âciz bırakacak düşürecek harika ve şaşırtıcı olursa hiçbir mal mülk talep etmeden ona varacağım! (Jomartbayulı, 2018: 36).

Dördüncü birimde, üç damat adayının uzak bölgelere sefere çıktığı anlatılır. Her biri ceplerine beşer bin akçe alırlar. Adilhan Bey, İngiliz Krallığı’na; Mukaş Bey, Alman Krallığı’na, Seyithan Bey ise Fransız Krallığı’na gider. Dönüş tarihlerini belirleyip “Omsk şehrinde buluştuktan sonra birlikte köye döneceğiz” diye sözleşirler. Bu birimde üç delikanlının birbirine rakip olmasına rağmen, dürüst davrandığı betimlenmektedir. *Beşinci birimde*, İngiliz kralının yaşadığı Londra şehrinin pazarından üç bin akçeye bir saatte istediğin yere götüren kilimi satın alan Adilhan’ın sevinçli durumu tasvir edilir. *Altıncı birimde*, Almanya’nın Berlin şehrine ulaşan Mukaş’ın macerası anlatılmaktadır. O da üç bin akçe karşılığında uzaktaki bir kişinin ne yaptığını görebilen dürbüne benzer türkbün adlı aleti satın alır. Türkbünde ses yoktur ve sadece görüntüyü yansıtabilmektedir. Mukaş Bey de dünyada eşi benzeri olmayan eşya bulduğuna sevinerek geri döner. *Yedinci birimde*, Fransa krallığının bulunduğu Paris şehrine giden Seyithan Bey’in acemice davranışları betimlenir. Seyithan Bey daha önce yurtdışına çıkmadığından dolayı yabancı dil bilmez. Büyük şehrin mimari özelliklerine hayran kalarak gezerken yolunu kaybeder. Paris’e ticaret amacıyla giden Kazanlı bir Nogay’ın yardımıyla ölen kişiyi hayata döndüren bir kavalı üç bin akçeye satın alır. *Sekizinci birimde*, köylerine dönmek üzere Omsk şehrinde buluşan üç delikanlı, satın aldığı icatlarını birbirine gösterirler. Hangisinin daha iyi olduğunu düşünürler. Bu tartışma romanda şöyle tasvir edilmektedir:

Üçünün de maksadı İsa’nın kızını almak olduğu için türkbün ile kıza baktılar. Aynikemal ölmüş, sağ yanına yatırılmış, öylece duruyor. Derhâl üç bey sehaba bindi ve bir saatte İsa Bay’ın avılına vardı. Varır varmaz Aynikemal’in ağzına lastikle iyice üflediler, o saat can geldi, Aynikemal tekrar hayata döndü. Bundan sonra üç bey evvelkinden daha şiddetli bir tartışmanın içine düştü (Jomartbayulı, 2018: 39).

Dokuzuncu birimde, Aynikemalle evlenmek isteyen delikanlıların münakaşası devam etmektedir. Buzun üzerine halk toplanarak, kız aranızdan kimi isterse onunla evlensin, seçimi kıza bırakın diye öneride bulunurlar. Ancak üç delikanlı seçimin kıza verilmesine razı olmaz. Bu sırada söz alan Aynikemal, şöyle diyerek tartışmaya son verir:

- Beyler, münakaşa etmeyin, birinizin diğerinizden üstün olduğunu düşünmüyorum, benim için üçünüz de aynısınız. Kimin bilim ve bilgisi bana denk ise ve kim herhangi bir alanda bilgiyle beni yenerse veya sorduğum sorulara cevap verirse veya benim bitirdiğim bir medrese gibi bir medreseden şahadetname alırsa onunla evleneceğim. Hiçbiriniz okumamışsınız, hiçbir şey bilmiyorsunuz; az da olsa bir şeyler okuyup öğrenmiş bir kişi olarak hayatımı sizin gibi gündüz yiyip içerek gece yatıp uyuyarak dört ayaklı hayvanlarca geçirmem kendime büyük bir ihanet, nefsimi büyük cinayet değil midir? Benim maksadım mal mülk sahibi bay adama kadın olmak değildir;

kim benim kadar bir ilim sahibi olup cahil halkın gönlünü, gözünü açmayı hedef olarak seçerse işte o vakit ben o adamın ömürlük hizmetkârı olurum. Ben de öyle millet hadimi, ağır yükleri yüklenmekten çekinmeyen erlerin gölgesinde yürüyerek okumamış cahil kadınların gönlünü, gözünü açmayı maksat edinmişim. Şimdi beyler, benim günahıma girmeyin, beni malın kölesi edip biçare mazlum hatunlardan biri hâline getirmeyin, size varacak durumda değilim (Jomartbayulı, 2018: 40).

Kızın bu sözleri karşısında cevap bulamayan köyün cahil delikanlıları oradan sessizce dağıldılar. Ancak boşuna uğraştıklarına ve kızın bu davranışına kızarak, bir hile yapıp kızı kaçırmayı ve zarar vermeyi düşünürler. *Onuncu birimde*, Ufa'daki Darülmualimin Medresesinden mezun olup memleketine dönen Tarambay adlı yoksul bir adamın oğlu Muhammed Ali'nin durumu betimlenir. Muhammed Ali, Kazaklar içinde yaşayan İsa adlı Özbek tüccarın Aynikemal adlı güzel kızı olduğunu duyarak, onun evinde birkaç gün misafir olur. Bu sırada kızı yakından tanıma fırsatı bulur. Kız da onu inceler; birbirinin huyunu, tabiatını ve ahlakını da beğenen gençler birbirinden pek hoşlanırlar. Sonsuza dek birlikte olacaklarına söz verirler. Daha sonra Aynikemal manzum ifadelerle anne babasına mektup yazarak, Muhammed Ali ile evlenmeye razı olduğunu bildirir. Anneler ve babası da Muhammed Ali'yi beğenmişlerdir ve kızlarının tercihini desteklerler. Bu haberden etraftakilerin haberdar olmasını istemezler. Zira etraftakilerin Muhammed Ali ile Aynikemal'e zarar edeceğinden korkarlar. *On birinci birimde*, iki sevgili, kızın anne babasının yardımıyla gizlice köyden uğurlanır. Semey şehrine gidip nikâh kıydırıp, düğün yaparlar. Bu duruma Muhammed Ali'nin anne babası da sevinirler. Olay örgüsünde mutlu çiftlerin evlilikten sonraki hayatı şöyle tasvir edilmektedir:

Muhammed Ali oğlan çocuklarını, Aynikemal ise kız çocuklarını okutuyordu; böylece ikisi de halka birinci derecede faydalı adamlar olarak ömür sürmeye başladılar (Jomartbayulı, 2018: 44).

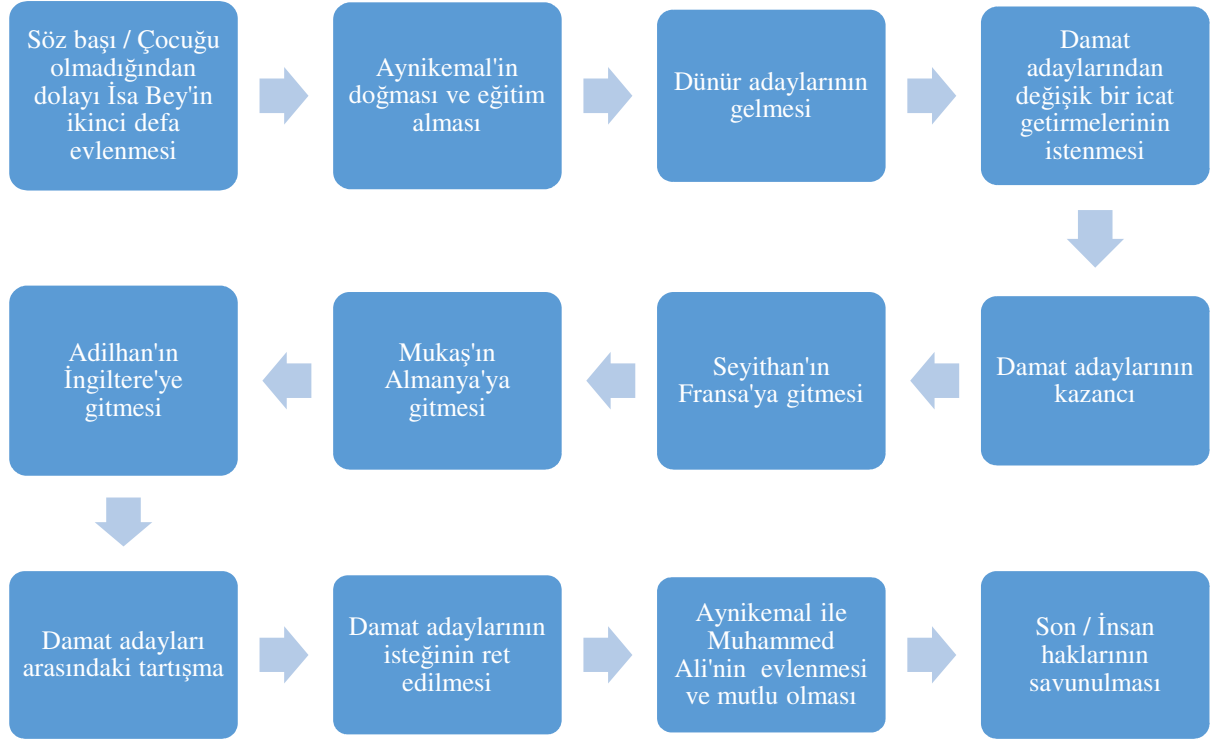
Romanın *on ikinci birimi* ise sonuç niteliğinde sunulmuştur. Hâkim anlatıcı, mezkûr kız seçici beylerin cahil ve bilgisiz olduklarından dolayı Aynikemal'e sahip olmadığını anlatır. Ancak bu mezkûr kız seçici beyler o kadar para harcayıp, kızın gönlünü almayı denemesine rağmen hiçbirisi başarılı olmadılar. Onlar da bu başarısızlığın nedenine kaderimiz derler. "Allah nasip etmemiş" diye Cenabıhakk'a bağlayıp günahkâr olurlar. Hâkim anlatıcı, bu durumu eleştirerek herkesin tercih hakkının olduğunu şöyle bildirmektedir:

Allah Teala için insanın farkı yoktur, her insane ihtiyar vermiştir Allah. Ayrıca Padişahımız Hazretleri "Herkesin erki kendisindedir; gerek erkek gerek kız, akil baliğ olan kişiyi hiç kimse bir şeye zorlayamaz." diye kanun nizam çıkardı.

Erk sahibi bahtlı kızlar ileride kendisini rezil ve perişan etmeyecek birini sevmeye gayret ederler. Kimi sevip kiminle ömür sürseler iyi bir hayatları olur; akıl ve feraset sahibi kızlar, bülüğa erdikten sonar bunu düşünerek kendi dengini ararlar, kendileri için hangi adam hayat arkadaşı olmaya daha layıkça onu arayıp bulmaya çalışırlar. Anlayışı kıt ve akılsız kızlar ise "Kör tavuğa her şey buğdaydır" fehvasınca erkek olsun da nasıl olursa olsun diye düşünürler ve ana babasının kendisini üç beş kuruş karşılığında satmasına razı olurlar (Jomartbayulı, 2018: 45).

Hâkim anlatıcı, romanın sonunda sevdiği kişiyle değil, anne babası ile akrabalarının tercihiyle evlenmekte olan genç kızların mutsuz durumuna acıdığını dile getirir. Olay örgülerinde (Şema 1) toplumdaki meselelere değinerek, eğitimin önemine ve insan haklarına dikkatleri çevirmek ister.

Şema 1.Qız Körelilik romanında olay örgüsünün gelişmesi ve birim adları

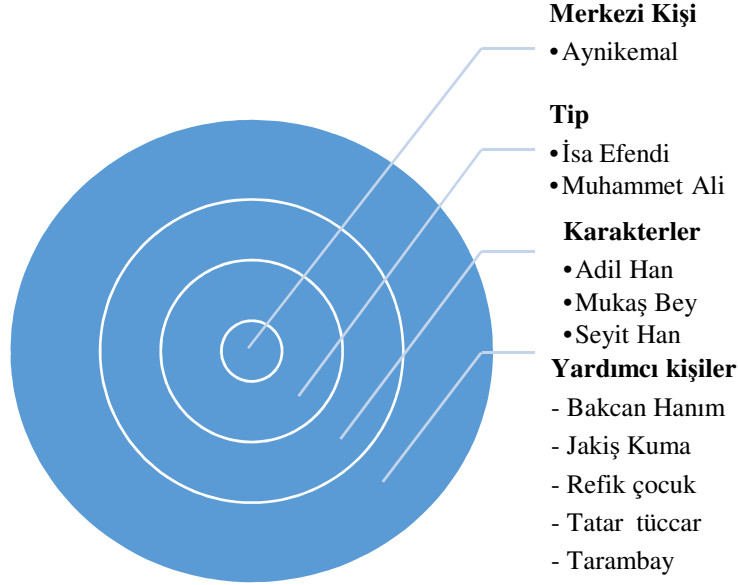

Kişi unsurları:

Hangi şekilde olursa olsun, şahıs kadrosunu teşkil eden fertler itibari âlemden ve bu âlem içinde yer alan diğer unsurlardan ayrı düşünülemezler. Eserde tezahür eden şekliyle, çok defa itibari âlemi şekillendiren unsurların başında şahıs kadrosuna has hususiyetler yer alır (Aktaş, 1991: 148-149).

Qız Körelilik romanında İsa Efendi ile Aynikemal hariç kişi unsurlarıyla ilgili ayrıntılı tasvir yapılmamıştır. Kişi kadrosu fazla değildir. Olay örgüsü merkezî kişi etrafında gelişir. Bu bakımdan romandaki kişi kadrosunu *Merkezî kişi, Tip, Karakter ve Yardımcı kişiler* olarak (Şekil 2) göstermek mümkündür.

Şekil 2. Qız Körelık romanında kişi kadrosunun özellikleri

Romanın merkezî kişisi olan Aynikemal, İsa'nın kızıdır. Hem akıllı ve eğitim almış hem de güzel bir kızdır. Romanda Aynikemal'in tasviri şöyle yapılmaktadır,

Pek zeki ve kavrayışlı bir kız olan Aynikemal, on yaşını doldurmadan iptidai ve rüştiye sınıflarını bitirdi. Aynikemal'in zekâ ve kavrayışına muallim de hayret ediyordu zira kız, dünyada bu denli zeki insan bir var mıymış dedirtecek kadar zeki idi. Ayrıca Aynikemal birlikte okuduğu Kazak balalarının tembelliğine üzüldü ve bu hususla ilgili daha on yaşında iken düşünüyor, şiir yazıyordu. Yine yeni çıkan romanları, İbrahim Kunanbayoğlu'un şiirlerini ve ibretli hikâyeleri de çok okuyordu (Jomartbayulı, 2018: 25).

Romanda çağdaş insanlardan farklı bir kişiliğiyle tip olarak betimlenen İsa Efendi, merkezî kişi Aynikemal'in babasıdır. Yeniçağa uygun olarak eğitim almanın önemini sezinmektedir. Kızının eğitim almak için uzak bölgelere gitmeyi istemesini ve evlenmeyle ilgili görüşlerini destekler. Romanda İsa Efendi'nin tasviri şu ifadelerde verilmektedir,

Az çok tahsil görmüş İsa her şeyden haberdardı lakin yerli halkın parti, dava, niza işlerine karışmazdı; bundan dolayı da ekseriyet tarafından sevilip sayılırdı; nüfusa bile Kazak olarak yazılmış, Kereyler ile aynı nahiyede yaşamaya başlamıştı; Kazak geleneklerine göre yer içer, onlardan biri gibi yaşardı. İsa, herkesin sevgisini kazanmış sevimli bir bay idi. Yalnız, mal mülk sahibi bu zavallının elli yaşına gelmesine rağmen çoluk çocuğu yoktu. Dolayısıyla İsa bay, çocuğu olmayışına pek üzüldüyordu (Jomartbayulı, 2018: 23).

Olay örgülerinin gelişmesinde yardımcı kişilerin de katkısı vardır. Bakcan Hanım, İsa'nın birinci karısıdır. Kocasının biricik kızı Aynikemal'in uzak bölgelere gitmesini istemez. Komşu köyden varlıklı birisinin oğluya evlenmesini isabetli görmektedir. Jakiş, İsa'nın kuması ve Aynikemal'in annesidir. Fakir bir ailenin kızı olduğundan dolayı 50 yaşındaki İsa Efendi'nin kuması olmaya razı olur. Jakiş'in ikinci çocuğu Refikbay ise, Aynikemal'in erkek kardeşidir. Romanda Refikbay ile ilgili bilgiler şöyle verilmektedir,

İmdi Aynikemal, medreseyi beş yılda bitirip altıncı yıl memleketine dönmeye karar verince baharda evine mektup göndererek "Semey'de 7 Mayıs'ta at hazır olsun." diye yazdı. Artık Ufa'da yaşaması için bir sebep kalmamıştı. O gittikten sonra hamile kalan öz anası Jakiş oğlan doğurmuştu; çocuğun adını Refikbay koymuşlardı. Ardından doğan kardeşi altı yaşına basmıştı. İşte

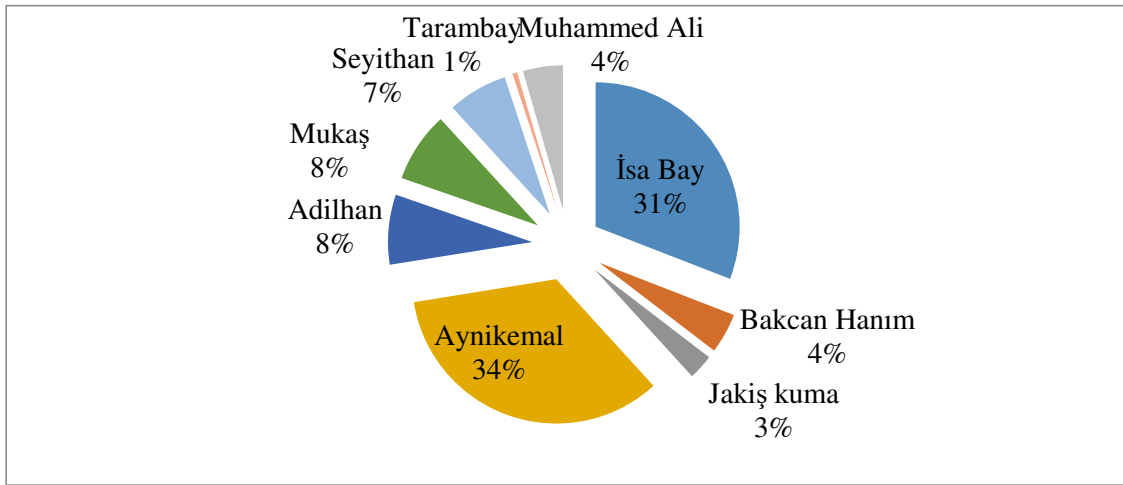
hem bu küçük kardeşini bir an evvel görmek isteyen hem de elini ve akrabalarını çok özleyen Aynikemal, bir an evvel memleketine varmak üzere trene bindi (Jomartbayuli, 2018: 32).

Olay örgülerinde karakter olarak karşımıza çıkan kişiler damat adaylarıdır. Zengin oğlu olmasına rağmen okullarda usul-u cedit eğitimi almamış bu şahıslar Aynikemal'in takdirine mazhar olamaz. Damat adaylarının tasviri kadimci zihniyet etkisinde gelişen bireyleri çağırıştır-maktadır. Olay örgüsünde şöyle betimlenmektedir,

Argın uruğundan Adilhan Kivandikoğlu, Nayman uruğundan Mukaş İmanbayoğlu, Kerey uruğundan Seyithan Atıgayoğlu üçü de bay, mala mülke ihtiyacı olmayan beylerdi. Üçünün de muradı bir bakanın bir daha baktığı, güzelliği dillere destan olmuş bir kız almaktı. Üçü de gezme-dik yer bırakmamışlar lakin gönüllerindeki güzel kıızı bulamamışlardı (Jomartbayuli, 2018: 32).

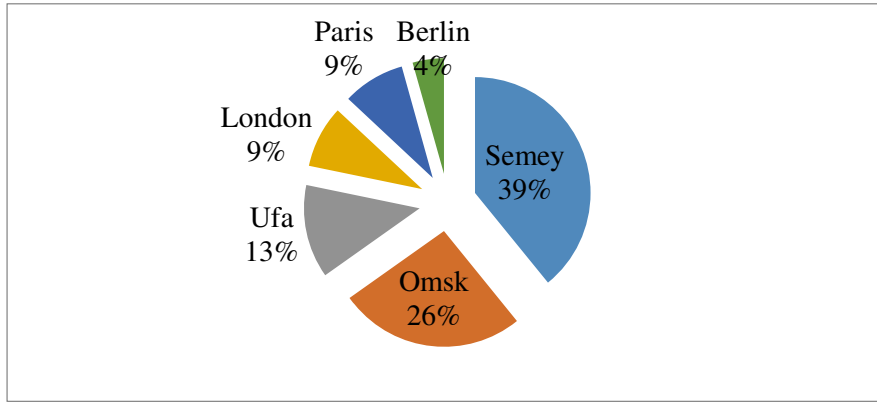
Olay örgüsündeki kişi unsurlarının yüzdesine baktığımızda daha çok Aynikemal ve İsa Bay adlarının anıldığını (Şekil 3) görmek mümkündür.

Şekil 3. Qız Körelık romanında kişi unsurlarının yüzdesi

Mekân unsurları:

Qız Körelık romanında mekân unsurunun ayrıntılı tasviri yapılmamıştır. Hâkim anlatıcı kişinin, mekân ve zaman unsurlarının tasvirine değil, düşüncelerini yansıtmak amacıyla temaya önem vermeye çalıştığı söylenebilir. Olaylar Semey şehrinin bir köyünde geçmektedir. Taşradan şehirlere, şehirlerden yurtdışına kadar giden mekân betimlemelerinde eğitim teması ön planda görülmektedir. Bu ifadelerle hâkim anlatıcının büyük şehirlerdeki ve Avrupa'daki gelişmelere dikkatleri çekmek istediği ortadadır. Mekân adlarının kullanım yüzdesine istinaden, Semey, Omsk ve Ufa şehirlerinin sırasıyla daha sık belirtildiği görülmektedir (Şekil 4). Zira yazar bu şehirlerin adını birkaç kere anarak, bölgedeki hayat şartları, eğitim kurumları ve ulaşım araçlarıyla ilgili kendi gözlemlerini yansıtmaktadır.

Şekil 4. *Qız Körelık* romanında mekân adlarının yüzdesi

Zaman betimlemeleri:

Zaman, romanda kendisine yer verilen olayların geçtiği, olup bittiği, cereyan ettiği nesnel, vaka ve anlatma zaman dilimlerini karşılayan bir kavramdır (Çetin, 2009: 126). *Qız Körelık* romanında 20. yüzyılın başında Kazak toplumundaki sosyal meseleler söz konusu olmaktadır. İleriye veya geriye yönelik zaman atlama tekniği yapılmaksızın bir ailenin 5-6 senelik yaşamı zaman betimlemesi açısından sırasıyla anlatılmaktadır. Romanın merkezî kişisi Aynikemal'in 10 yaşına kadar köyde eğitim alması, daha sonra eğitimini geliştirmek amacıyla Ufa'da altı sene bulunması romandaki zaman akışını göstermektedir. 20. yüzyıl başında şehirlerarası ulaşım şartlarının zor olduğu şu zaman ifadelerinden anlaşılmaktadır,

Bir iki günde Omsk şehrine geldi, oradan nehir vapuruna binerek üç dört günde Semey'e ulaştı (Jomartbayulı, 2018: 32).

Bunun yanı sıra romanda zamanla ilgili masalsı ifadelerle rastlamak mümkündür: *Üstüne binip uçacak olursanız bir saatte istediğiniz yere varırsınız. Ayrıca bunun adı fener değil "sehab"dır* (Jomartbayulı, 2018: 32).

Hâkim anlatıcı, olay örgülerinde zamanın kıymetli olduğunu ve gençlik çağında alınan eğitimin verimli olduğunu hissettirmeye çalışmaktadır.

Tema

Olay örgüsünde yer alan her birim, başka birim veya birimlerle ilişkilidir. Olay örgüsünü oluşturan birimler arasındaki ilişkinin en kısa ve yalın ifadesi metnin temasıdır (Aktaş, 2013: 26).

Eğitimin önemi, sosyal aksaklıklar ve kadın eşitliği temeline dayanan bir olay örgüsü etrafında kurgulanan *Qız Körelık* romanında bireyin sosyal şartlar karşısındaki mücadelesi söz konusu olmaktadır. Romandaki bu temel düşünce, gerçekçi ve masalsı ifadelerle karışık sunularak, imkân ve imkânsızlığı temsil etmeleriyle de somutlaştırılabilir. Çalışmamızın Yapı bölümünde sunduğumuz birimlerin ortak payına dayanarak, *Qız Körelık* romanının ana teması "sosyal adalet ve eğitimin önemi" olarak belirtilebilir.

Dil

Aktaş'ın ifade ettiği gibi (2013: 50), her metin beraberinde yazılı veya sözlü söz servetini getirir. Geleneksel halk hikâyesi tarzında keleme alınan *Qız Körelık* romanında kalıp ifadeler, atasözü ve deyimlere, yabancı sözcüklere yer verilmeden, halkın günlük konuştuğu dil aracılığıyla mensur ve manzum ifadelerle tasvirler yapılmaktadır. Diyaloglarda da konuşma dilinin özelliklerine fazlaca rastlanması roman kişilerinin kimliğini yansıtmaktadır. Romanın daha ilk cümlesinden başlayarak yalın bir dil ile kurulan sade üslûbun eserin sonuna kadar devam ettiği

belirgindir. Hâkim anlatıcının, kişilerarasında gelişen diyaloglarda da bu kısa ve yalın cümleleri tercih ettiği görülmektedir.

Anlatım

Aktaş'ın dediği gibi (2013: 16-17), her metnin kendine özgü anlatım biçimi vardır. Bazı metinler öğretmeyi, bazıları düşündürmeyi, kimileri sezdirip duygulandırmayı amaçlar. *Qız Körelik* romanında Tanrısal anlatım konumu görmek mümkündür. Bu anlatıma "hâkim anlatıcı" da denilmektedir. Tepebaşı'ya göre (2012: 179), bu anlatım konumunda anlatıcı, tıpkı diğer anlatıcılar gibi gerçekte yazar tarafından yaratılmış olup romanların kurmaca kahramanları gibi özgün kişilikleriyle tanınırlar.

Bunun yanı sıra *Qız Körelik* romanında eleştirel anlatım belirgindir. Romanın büyük bir kısmında hâkim bakış açısıyla dikkatlere sunulan olay örgülerinde fiil/isim kipleri, üçüncü tekil kişi "o" zamiriyle çekimlenmektedir. Aslında romanda kahraman-anlatıcının dikkatiyle sunulan kısımlar, hikâyenin içinde bir hikâye şeklinde sunulan ve hâkim bakış açısı içinde yer alan kısımlardır. Romanda yazar olayın düğümünün çözümü için hikâye içinde hikâye yaratmıştır. Müellif eserinde destan ve masal anlatı unsurlarına çok yer vermiştir. Bu elbette medrese tahsili görmüş, Rus ve Batı edebiyatlarını yakından tanıyan müellifin gerçek romanı bilmediği anlamına gelmez.

Tayır Jomartbayulı romanda destan ve masal anlatı unsurlarına yer vererek hem olay örgüsünü ilgi çekici hale getirmiş hem yerli ve millî unsurları romana sokmuş hem de anlatıya farklı bir estetik boyut kazandırmıştır (Özdemir, 2018: 14). Hâkim anlatıcının, romanın gelişme kısmında okurunun dikkatini çekmek için hayali, gerçek dışı ve olağanüstü ifadelerle yer verdiği görülmektedir.

Roman tekniği bakımından eleştirilecek birçok yönü bulunmasına rağmen gerek anlatımı gerek dili gerek olay örgüsü gerekse tezi ile *Qız Körelik* romanı Kazak edebiyatı tarihinde önemli yere sahip bir eserdir. Bir eğitimci olan Tayır Jomartbayulı'nın asıl maksadı haddizatında güzel bir roman yazmak değil, devrin tutulan türü olarak romandan faydalanarak düşüncelerini en hızlı ve ilgi çekici bir şekilde okuyucuya ulaştırmaktır (Özdemir, 2018: 14).

Romanda mektuplaşma üslubu, nesir ve nazım karışık ifadeler yazarın his ve duygularının tercümanı olarak sunulmaktadır. Yazarın, merkezî kişi Aynikemal'in ağızından sosyal aksaklıkları yansıtarak, topluma didaktik bakımdan doğruyu göstermeye çalıştığı ortadadır.

Değerlendirme ve Sonuç

Qız Körelik romanı, olay örgüsü, dili, üslubu ve iletisi bakımından Kazak nesrinde çığır açan bir eserdir. Kadın hakları meselesi Kazak edebiyatı için yeni bir tem değildir. Ancak Tayır Jomartbayulı'nın meseleyi ele alışı çağdaşlarının Mirjakıp Dulatov'un anlatımından oldukça farklıdır. Zira Tayır Jomartbayulı eserinde geleneksel Kazak anlatı unsurlarını alabildiğine kullanmış, ayrıntıya girmemesine rağmen olay örgüsünü karmaşıklaştırmış, mekânı Avrupa'ya kadar genişletmiş, en önemlisi ise başlık karşılığı rastgele kişilere verilen kızlara bir çıkış yolu göstermiş, umut ışığı olmuştur. Olay örgüsünde merkezî kişi konumundaki Aynikemal'in babası Taşkentli Özbek, annesi yerli Kazaktır. Köyde Tatar öğretmenden okuma yazma öğrenen Aynikemal, Ufa'ya giderek eğitim alır. Olay örgüsünde Özbek kimliği (Sart ifadesiyle) yerleşik tüccarı andırmaktadır; Tatar kimliği ise, eğitimci olarak tasvir edilmektedir. Yerel halkın ise kadimci zihniyetin etkisinde olduğu çağırıştırılmaktadır. Yerli zengin yöneticiler itibarını kullanarak kız babasını sıkıştırır ve istediği olmayınca etnik çatışma yapmayı planladığı ima etmektedirler. Yazar böylece roman türünün aracılığıyla toplumdaki insan haklarını didaktik bakımdan ele alarak, çözüm önerilerini sunar. Etnik kimliklere bölünmeden vatan topraklarına sahip çıkılması gerektiğini hissettirir. Dolayısıyla kökeni ve inancı ortak Kazak, Özbek ve Tatar gibi Türk kökenli Müslüman halkların birbiriyle kaynaşan huzurlu yaşamından kesitler sunar.

Romanda yer alan olağanüstü olaylar Doğu edebiyatının geleneksel destan ve masallarından esinlenerek anlatılmaktadır. Bu bağlamda yazar, Fransa, İngiltere ve Almanya gibi Batı

ülkelerini ütöpik mekân niteliğinde göstererek, Avrupa'daki yenilikleri ve gelişmeleri vurgulamaktadır. Olay örgüsünde güzelliği dillere destan olan kıza aşk damat adayları, kızın gönlünü kazanmak için binlerce parasını harcıyıp Avrupa'ya giderler ve oradan harika icatları satın alırlar. Bu şekilde kızın gönlünü kazanırım diye sevinirler. Ancak hiçbiri çağdaş eğitim almış bilgin kıza layık bir damat olayım diye gayret göstermezler. Hatta bu damat adayları kendileri mektep görmemiş cahil olmasına rağmen, itibarlarına ve mal varlıklarına güvenip, kız ailesinin karşısında hava atarlar. Bu ifadelerle yazar, topluma açık mesaj vermektedir. Metnin ana düşüncesinin bölgedeki birlik berberlik ve eğitim almanın önemi olduğu belirgindir. Romanda sadece kadın hakları değil, erkeklerin toplumdaki yeri de anlatılmaktadır. Bu bağlamda fakir olmasına rağmen bilgin delikanlı Muhammed Ali'nin de kazanmasına şans verilmektedir. Bunun yanı sıra aile huzuru, ailedeki anne ve babanın desteği ve geleneksel örf-adetlerin topluma etkisi söz konusu olmaktadır. Yazarın düşüncesi "İnsan haklarının korunması lazımdır. Avrupa ülkeleri gibi gelişmiş ülkelerden hazır icatları alacağımıza, kendimizi geliştirerek yeni icatları kendimiz üretelim. İdealimiz olan amacımıza ancak bu şekilde ulaşabiliriz" ifadesiyle pekişmektedir. Yazarın bu önerileri günümüz için de geçerlidir.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %50, İkinci Yazar %50.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKLAR

AKTAŞ, Ş. (1991). *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.

AKTAŞ, Ş. (2013). *Anlatma Esasına Bağlı Metinlerin Tahlili*. Ankara: Berikan Yayınları.

ÇETİN, N. (2009). *Roman Çözümleme Yöntemi*. Ankara: Öncü Kitap Yayınları.

ISMAGULOV, Zh. (2009). "Романның алғашқы үлгілері" *Қазақ романы: өткені мен бүгіні* ("İlk Kazak romanları" *Kazak Romanı: Geçmiş ve Bugünü*). Almatı: Almatı Baspaüyi.

JOMARTBAYULI, T. (2018). *Kız Görelim Romanı*. (Türkçeye aktaran: Aşur Özdemir). Ankara: Sonçağ Yayınları.

KAPLAN, M. (1992). *Hikâye Tahlilleri*. 4. Baskı. İstanbul: Dergâh Yayınları.

ÖZDEMİR, A. (2018). "Kız Görelim Romanı hakkında". *Tayır Jomartbayuli. Kız Görelim Romanı*. Ankara: Sonçağ Yayınları.

SHAİKENOVA, G. (2019). "Kazak Edebiyatında Roman Türü ve Gelişmesi". *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C.2, (1), 1-7.

TEPEBAŞLI, F. (2012). *Roman İncelemesine Giriş*. Konya: Çizgi Kitapevi Yayınları.

DERLEME MAKALE

Sadullah Hayri DURMAZ

Ankara Hacı Bayram Veli Üni.
Lisansüstü Eğitim Enst.
Sosyoloji Bilim Dalı
Doktora Öğrencisi

durmazfull@gmail.com

0000-0003-0410-5582

10.56387/ahbvedebiyat.1108492

Gönderim Tarihi: 25.04.2022

Kabul Tarihi: 25.12.2022

Alıntı: DURMAZ, S. H. (2022).
"Uygulamalı Dil Bilim: Bilinmeyene
Yolculuk". *AHBVÜ Edebiyat
Fakültesi Dergisi*, (7), 77-93.

EMEKLİLİK YAŞININ BELİRLENMESİ

ÖZ: İnsan yaşamını konu alan bilimler yaşam sürecini çeşitli olay ve gelişmelere dayalı olarak bölümlere ayırmaktadır. Doğumla başlayan yaşam çocukluk, ergenlik, yetişkinlik ve yaşlılık aşamalarından geçerek ölümle son bulmaktadır. Her insanın farklı yaşadığı sürecin büyük çoğunluğu fiziksel, sosyal ve psikolojik ihtiyaçların karşılanması amacıyla çalışarak geçmektedir. Tarihsel süreç içerisinde sosyal, teknolojik ve fiziksel şartlardaki farklılaşmalar toplumların yaşam alışkanlıklarını ve çalışma şartlarını değiştirmiştir. Sanayi devrimiyle birlikte hızla değişen üretim yöntemleri ve bunun toplumsal yapıdaki yansımaları hem emek piyasasının, hem de emek piyasasının dışına herhangi bir sebeple çıkmak durumunda kalan insanların görev, sorumluluk ve haklarını düzenleme ve güvence altına alma zorunluluğunu getirmiştir. Bireylerin çalışma yaşamının sonlanmasından sonra kalan yaşamlarında hayatlarını sürdürebilmeleri için çeşitli haklara sahip oldukları "Emeklilik" kavramı ortaya çıkmıştır. Emeklilik; kişilerin yasalarca belirlenen koşullarda belli bir süre çalıştıktan sonra çalışma hayatından çekilmeleri ve geçmiş hizmetleri karşılığında, çalışmaksızın belirli bir gelire hak kazanmalarınıdır. Emekliliğin kişisel ve toplumsal algısı veya emekliliğin çalışan ve işveren (kamu/özel) açısından anlamı farklıdır. Bireyin cinsiyeti, ekonomik durumu, ruhsal ve fiziksel sağlığı, yaşam tarzı, aile yapısı, mesleki statüsü ve daha birçok etken kişinin emeklilik kararını ve emeklilikteki yaşantısını etkileyecektir. Çalışma yaşamından emekli yaşamına geçiş noktasının kronolojik olarak devletler tarafından belirlendiği yaş, "emeklilik yaşı" dır. Emeklilik yaşı ya da emekli olunan yaş insan yaşamında önemli bir geçiş noktasıdır. Bir son bulma ya da yeni bir başlangıçtır emeklilik yaşı. Bugün dünyamızda birbirine yakın olmakla birlikte farklı emeklilik yaşları uygulanmaktadır. 2020 yılı verilerine göre dünyada ortalama emeklilik yaşı erkeklerde 64,2 ve kadınlarda 63,4'tür. Emeklilik yaşının tespit edildiği tarihten günümüze kadar emeklilik yaşının belirlenmesinde etkisi olabilecek kavramların incelendiği çalışmada, günümüzde ülkeler tarafından emeklilik yaşının 60-65 yaş aralığında tespit edildiği, emeklilik yaşının belirlenmesinde bilimsel bir çıkış noktası olmamakla birlikte tespit edilen emeklilik yaşının insanların kronolojik, psikolojik, biyolojik ve sosyal yaşlarıyla uyumlu olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Emeklilik, Emeklilik Yaşı, Çalışma Yaşamı, Yaşlılık.

DETERMINATION OF RETIREMENT AGE

ABSTRACT: Life sciences dealing with human life divide the life process into sections based on various events and developments. Beginning with birth and ending with death, life consists of the stages from childhood through adolescence and adulthood to old age. Majority of the process in which each person lives differently is spent working in order to meet their physical, social and spiritual needs. In the historical process, the differentiations in social, technological and physical conditions have changed the living habits and working conditions of societies. With the Industrial Revolution, the rapidly changing production methods and its reflections on the social structure have brought about the obligation to regulate and secure the duties, responsibilities and rights of both the labor market and the people who have to leave the labor market for any reason. It is from this process that the concept of "retirement" has emerged, in which individuals have various rights to continue their lives after the end of their working life. Retirement is thus the situation in which individuals withdraw from working life after working for a certain period of time under the conditions determined by law and are entitled to a certain income without working in return for their past services. The personal and social perception of retirement or the meaning of retirement in terms of employees and employers (public/private) is different. An individual's gender, economic status, mental and physical health, lifestyle, family structure, occupational status and many other factors will affect the retirement decision and life in retirement. The age at which the transition point from working life to retirement life is determined chronologically by the states is the "retirement age". The age at which employees are entitled to retire is an important transition point in human life. Therefore, retirement age is an end or a new beginning. Although they are close to each other in our world today, different retirement ages are applied. According to the data of 2020a, the average retirement age in the world is 64.2 for men and 63.4 for women. In this study, in which the concepts that may have an impact on the determination of the retirement age from the first year when retirement age was agreed on to the present are examined, it has been concluded that today the retirement age is determined by countries as being in the range of 60-65 years. It has also been found out that although there is no scientific starting point in determining the retirement age, it has been observed that the determined retirement age is compatible with people's chronological, psychological, biological and social ages.

Keywords: Retirement, Retirement Age, Working Life, Aging.

Giriş

Dünyada insan ömrünün uzaması, doğum oranlarının düşmesi ülkelerin demografik yapılarını değiştirmektedir. Toplumlar hızla yaşlanmaktadır. Yaşlanan toplum daha fazla emekli insan ve daha yüksek yaşlı bağımlılık oranı¹ demektir.

Demografik yapıdaki yaşlanma yönündeki bilgileri sayısal olarak ifade edildiğinde, 1950 yılında “ortanca yaş”² (medyan yaşı) tüm ülkeler için 23,6, Türkiye için 20,1’dir. Aynı oranlar 2020 yılında tüm ülkeler için 30,9 ve Türkiye için 32,7 olarak gerçekleşmiştir. 2060 yılı öngörüsü dünya ortalaması 37,6 ve Türkiye için 42,3’tür. Türkiye’nin “Yaşlı bağımlılık oranı” 1950 yılında 5,7 iken 2020 yılında 14,2 olmuştur. 2060 yılında 37,5 olacağı öngörülmektedir. Dünya ortalaması ise 1950 yılında 8,4; 2020 yılında 14,3’tür. 2060 yılında 28, 8 olacağı öngörülmektedir (WHO, 2020; TÜİK, 2020; UN, 2019). Rakamlar dünyanın ve Türkiye’nin yaşlandığını, çalışan nüfusun sosyal güvenlik sistemleri anlamında daha fazla yaşlı nüfusu finanse etmek durumunda kalacağını söylemektedir. Türkiye’de 2020 yılı Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) verilerine göre çalışan, emekli oranı (aktif/pasif) 1,87 olarak gerçekleşmiştir. Yani her emekliye karşılık 1, 87 prim ödeyen çalışan bulunmaktadır. Aynı oran 1955 yılında 8,19 ve 1995’de 2,40 ve 2018’de 1,7’dir (Erdem, 2017). Gelişmiş ülkelerde 4’e yakın olan oranın en az 2 olması hedeflenmektedir (Acar, 2008).

Sosyal güvenlik kavramının kamu politikalarında önemli bir yeri vardır. “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi”nin 25’inci maddesinde belirtilen “Herkesin, kendisinin ve ailesinin sağlığı ve iyi yaşaması için yeterli yaşama standartlarına hakkı vardır; bu hak, beslenme, giyim, konut, tıbbi bakım ile gerekli toplumsal hizmetleri ve işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, yaşlılık ya da kendi denetiminin dışındaki koşullardan kaynaklanan başka geçimini sağlayamama durumlarında güvenlik hakkını da kapsar.” hususlar sosyal güvenliğin konusudur (İnsan hakları evrensel beyannamesi (hsk.gov.tr); Ayhan, 2012).

Arıkan (1984), sosyal güvenlik kavramını yapılan tanımlamaların ortak noktalarından hareketle, sosyal risklerin iktisadi alanda neden olacağı sonuçlara karşı bireylerin korunması ve güvenliğin sağlanması, Tuncay (2021), sosyal güvenlik tanımlamalarındaki ortak noktalardan hareketle belli sayıdaki sosyal risklerin yol açabilecekleri gelir kayıplarına ve gider artışlarına karşı bir ülkede yaşayanların ekonomik güvenliklerinin sağlanması olarak tanımlamaktadır.

Devletlerin sosyal güvenlik alanındaki politikalarını yönlendirmedeki en önemli iktisadi mekanizma kamu ya da özel sektöre ait emeklilik fonlarıdır. Bu anlamda tüm devletler emeklilik sistemlerinin işlerliğinin devam etmesi için; emeklilik yaşı, ödenen primlerin oran ve miktarlarının değiştirilmesi, çalışanların daha uzun süre çalışma yaşamı içerisinde tutulmasına ve sisteme dâhil olmayanların sisteme dahil edilmesine yönelik reformlar yapmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, emeklilik sistemi içerisinde en önemli belirleyicilerden biri olan emeklilik yaşının nasıl tespit edildiğine yönelik araştırma yapmaktır. Emeklilik tanımının yapılmasını takiben konu tarihsel süreçte dünyada ve Türkiye’de geçirdiği safhalar ve emeklilik yaşının tespitinde ekonomik, sosyolojik, biyolojik ve psikolojik etkenlerin varlığı incelenmiştir.

2.Emeklilik Kavramı:

Emeklilik kelimesi; emek, emekli kelimesinden türetilmiştir. Türk Dil Kurumu (TDK) emekli kelimesini “Emek harcanarak elde edilen, zor, zahmetli.” ve “Belirli bir süre çalıştıktan sonra kanunlar gereği işi ile ilgisi kesilerek kendisine aylık bağlanmış olan kimse, tekaüt” olarak tanımlamaktadır (<https://sozluk.gov.tr/>). Türk Dil Kurumu İktisat Terimleri Sözlüğünde (2004) ise emeklilik “Kişilerin yasalarca belirlenen koşullarda belli bir süre çalıştıktan sonra çalışma hayatından çekilmeleri ve geçmiş hizmetleri karşılığında çalışmaksızın belirli bir gelire hak kazanmaları durumu” olarak ifade edilmektedir ([https://\(tdk.gov.tr\)](https://(tdk.gov.tr))).

¹ Çalışma çağındaki 100 kişiye düşen yaşlı sayısı.

²: Tüm nüfusun en küçükten en büyüğe kadar sıralanması sonucu ortada kalan yaş.

Canatan (2008: 105), emekliliği modern kentleşmiş toplumlarda belli bir sözleşmeye göre çalışan insanların belli bir yaşa geldiklerinde belli bir yılı ya da çalışma gününü tamamladıklarında karşılaştıkları bir olgu olarak ele almıştır.

Atchley'e (1982), göre ise emeklilik birey açısından, kişinin işinden ya da meslektan çekilmesi ve daha çok serbest vakit geçirmesi ya da özgürlüğün tadını çıkarmaya ya da sağlık sorunları ile baş etmek anlamlarına gelirken, işveren için emeklilik, emeklilik hakkı olan birinin istihdam edildiği meslektan çekilmesi anlamına gelebilmektedir.

Riley' ler ise emekliliği rol değişikliklerini içeren bir dönem olarak görmektedir (Riley ve Riley: 1982, Tosun: 2018'den).

Monk (1985), ise emekliliği, üretimsel olgunluktan işsizliğe geçişi göstermekte olan ve yaşlanma sürecine eşlik eden sosyal ve ekonomik sorunlar ile karşılaşmalar olarak tanımlamaktadır.

Schlossberg' in son yıllarda eleştirilen "Emeklilik bir şeylerden ayrılma anlamına gelir, bir şeye doğru gitme anlamına gelmez" tanımlamasını yapmaktadır. (Schlodberg: 2004, Akçay, 2015: 204'ten)

Psikolojik açıdan emekliliği değerlendiren Beehr ve Glazer'e (2000) göre emeklilik, çalışma yaşamının sonuna gelmesi ve sürekli bir geri çekilmedir.

Yukarıdaki tanımlardan yola çıkarak emeklilik devlet tarafından tespit edilen sürenin sonunda işten ayrılma ile başlayan, yaşlılık, yeni bir statü ve beraberinde yeni rollerin eşlik ettiği, geçmişte yapılan çalışmaya karşılık gelir elde edilen zaman dilimi olarak ifade edilebilir.

Tanımlamalarda; ayrılma, rol değişimi, çalışma hayatı, ödenen primler, yasal yükümlülükler, yaşlılık-emeklilik ilişkisi öne çıkmaktadır. Emeklilik çok boyutlu bir süreçtir. Emekliliğin ekonomik, sosyolojik, psikolojik ve hukuksal boyutları vardır.

Sosyal güvenlik sistemi, sosyal yardımlar ve hizmetler ile sosyal sigortalar aracılığıyla amaçlarına ulaşmaya çalışır (Tuncay, 2021: 7). Katımlı (primli) kısmını oluşturan sosyal sigortalar emekliliğin ekonomik boyutudur. Prim ödemeleri çalışan ve işveren tarafından yapılmakla birlikte devlet katkısı da söz konusudur.

Toplum; belirli bir bölgede birbirleriyle etkileşime giren ve bir kültürü paylaşan insanlar anlamına gelmektedir (Macionis, 2015: 88). İnsanlar maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılamak için gerek çalışma, gerekse çalışma sonrasında ki yaşamını toplum içinde sürdürecektir. Toplumun kültür aracılığıyla çalışma ve emekliliğe yüklemiş olduğu anlamlar, bireylerin emeklilik algısının belirleyicisidir. Çalışma ve emeklilik hayatının düzenlenmesinde, toplum ve onun oluşturduğu kültürün ekonomik unsurlar kadar belirleyici rolü vardır. Toplumun emeklilik kavramına ve emeklilere karşı oluşturduğu değer yargıları ve kültür emekliliğin sosyolojik boyutunu oluşturur.

Emeklilik sürecinin baş aktörü çalışmaya karar veren, çalışan, emekli olmaya karar veren, emekli olan insandır. Kişilerin emeklilik anlamında karar verme süreçlerinde yaşadıkları ve emeklilik döneminde kendisini ifade etme ve duygusal anlamda yaşadıkları emekliliğin psikolojik boyutudur.

Toplumların gelişmesi ve büyümesine paralel olarak, toplumlar da düzenin sağlanması için kurallara ve kuralların uygulanmasını sağlayacak otoriteye ihtiyaç duyulmuştur. Günümüz toplumlarında otoriteye sahip olan devletler toplumun veya devletin devamlılığını sağlamak için çalışma ve emeklilik hayatının hukuksal çerçevesini belirlemiştir. Çalışma ve emeklilik dönemine yönelik hak ve sorumlulukların belirlenmesinde ulusal ve uluslararası organizasyonlar ortaya çıkmıştır.

Çalışma hayatının belirlenmesine yönelik olarak Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), 1919 yılında, Birinci Dünya Savaşı'na son veren Versay anlaşması kapsamında, evrensel ve

kalıcı bir barışın ancak sosyal adalet temelinde inşa edilebileceği inancından hareketle kurulmuştur. Kuruluşu sağlayan komisyonda Belçika, Küba, Çekoslovakya, Fransa, İtalya, Japonya, Polonya, Birleşik Krallık ve ABD işçi, işveren ve hükümet temsilcileri bulunmaktaydı (www.ilo.org/global/about-the-ilo/history).

ILO, anayasasına göre sosyal adaleti ve uluslararası kabul görmüş insan ve çalışma haklarını desteklemeye kendini adanmıştır. Günümüzde Birleşmiş Milletlere bağlı bir kuruluş olan ILO'ya 187 ülke üyedir (www.ilo.org/global/about-the-ilo/mission-and-objectives). ILO anayasasında belirtilen hedefler:

- Günlük ve haftalık azami çalışma sürelerinin belirlenmesi,
- İşgücü arzının düzenlenmesi, işsizliğin önlenmesi ve yaşam için yeterli ücret sağlanması,
- İşçinin, işi dolayısıyla ortaya çıkabilecek sağlık sorunlarından, hastalıklardan ve kazalardan korunması,
- Çocukların, gençlerin ve kadınların korunması,
- Yaşlılık ve malullük durumlarında koruma, kendi ülkeleri dışında çalışan işçilerin korunması,
- Eşit değerde işe eşit ücret,
- Sendikalaşma özgürlüğü,
- Mesleki ve teknik eğitimin örgütlenmesi ve diğer girişimlerdir (www.ilo.org/ankara/about-us/WCMS_372874).

ILO sosyal güvenlik kapsamında yaşlılara emeklilik döneminde gelir güvencesi sağlanması gerektiğini ifade eder (www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/publication/wcms_067588.pdf). 1952 yılında yayımlanan 102 nolu sözleşmeyle sosyal güvenliğin minimum standartları belirlenmiştir. Bu standartlar; koruyucu sağlık, hastalık, işsizlik, yaşlılık, iş kazaları ve meslek hastalıkları, aile yardımı, analık yardımı, maluliyet yardımları ve ölüm yardımınıdır (www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377270).

Çalışma hayatının ve sosyal güvenlik sistemlerinin genel çerçevesi ILO tarafından belirlenmiş olsa da ülkelerin yasa ve uygulamalarında farklılıklar vardır.

3. Emeklilik yaşı:

Çalışanların, emeklilik dönemine ilişkin haklarını elde edebildikleri, iş yaşamından ayrılarak emekli olabildikleri devletler tarafından tespit edilen yaş olarak tanımlanabilir.

3.1. Tarihsel Süreç ve Dünya'da Emeklilik Yaşı:

Emeğin ortaya çıkışı insanla eş zamanlıdır. O günden bugüne emeğin kullanımı ve üretime dair uygulamalar değişmiş ve farklılaşmıştır. İlk toplumsal, ekonomik oluşum olarak adlandırılacak topluluklar yüzbinlerce yıl sürmüştür. Bu süreç içerisinde insanın yaşamına ufak el aletleri, ateş, avcılık, evcil hayvan yetiştiriciliği, tarım girmiştir. Tarım ve hayvancılığın ilerlemesi sonrasında toplumsal işbölümü ortaya çıkmıştır (Nikitin, 2012: 30-32). İş bölümü, emeği daha üretken hale getirmiş, artan üretim farklı ürünlerin toplumlar arası değişimine imkân sağlamıştır. 1750'li yıllara ulaşıldığında suyun gücünden yararlanıldığı, makinelerle dolu fabrikaların buhar makineleriyle işletildiği bir dönem başlamıştır (Macionis, 2015: 91).

18. yüzyılın son çeyreğinde, dönemin en güçlü devletlerinden İngiltere'de Sanayi Devrimi ile birlikte ekonomik yapıda meydana gelen dönüşümler, kaçınılmaz olarak toplumsal yapıda da köklü dönüşümlere neden olmuştur. Küçük esnaf ve zanaatkarın, hızla artan ekonomik gelişme karşısında rekabet etme şansının kalmaması, aynı zamanda tarımda da makineleşmenin artmasıyla, küçük toprak sahiplerinin topraklarından kopmaları, bu insanları o güne kadar geçimlerini sağladıkları işlerinden vazgeçerek, büyük fabrikalarda çalışmak zorunda bırakmıştır. Böylece dönemin, "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" anlayışın somut bir gereği olan;

“çok sayıda işçiye, az ücret vererek çalıştırmak” fikrinin hayata geçirilebilmesi için ihtiyaç duyulan “işgücü” son derece ağır koşullarda çalışmaya başlamıştır (Koray, 1987: 12).

19'uncu yüzyılda Amerikan ekonomisinin gidişatını değiştirecek olan Farancis Cabot Lowell ile ilgili olarak Eisler ve Weertheimer'in anlatımlarına göre, Lowell, Massachusetts'te 1810'lu yıllarda kurduğu fabrikasında çalışanların %90'ı kadınlardı. Çünkü kadınlar erkeklerle ödenen ücretin yarısına denk gelen haftada 2-3 dolar alıyorlardı. Günde 12-13 saat çalışan işçiler fabrikada kaldıkları için maaşlarının 1/3 ünü işverene geri veriyorlardı. İşten atılma riskiyle karşı karşıya olan çalışanlar için işçi haklarından söz edilmesi mümkün değildi (Macionis, 2015: 414).

1870 yılında o dönem için sanayileşmenin ileri olduğu İngiltere, Belçika, Almanya ABD gibi ülkelerde yıllık çalışma süreleri 3000 saatin üstündeydi. Çalışanlar haftada 60-70 saat çalışmak zorundaydılar. Aynı ülkelerin 2017 yılı yıllık çalışma süreleri nerdeyse yarı yarıya azalarak 1359-1700 saat aralığına inmiştir (Working Hours - Our World in Data). 1800'li yıllarda dünyada ortalama yaşam beklentisi 40 yaş altındaydı. 1950 yılına gelindiğinde Avrupa ülkeleri 60 yaş civarına erişmişken, ABD 68, Afrika 36 ve Asya 41'di (Life Expectancy - Our World in Data). Bugün ise yeni doğanlar için beklenen yaşam süresinin dünya ortalaması 73 dır (Life expectancy at birth (years) (who.int)). Bu veriler 1800'li yıllardan günümüze insan ömrünün uzadığını buna karşılık çalışma sürelerinin kısaldığını göstermektedir.

Toplumsal eylemlerin yapıldığı, kapitalizm ve sosyalizmin karşılıklı mücadelesine sahne olan bu yıllarda emeklilik kapsamında ilk atılım 1895 yılında Almanya'da Bismarck tarafından atılmıştır. Bismarck yürürlüğe koyduğu emeklilik sistemine göre emeklilik yaşı 30 yıl çalışmış olmak kaydıyla 70'ti. Emeklilik için engellilik ve yaşlılık olduğu iki farklı durum vardı. 1900 yılından sonra 65 yaşını geçenler engelli sayılarak emekliye sevk edilmeye başlanmıştır. Bu yıllarda Almanya'da ki yaşam beklentisinin 1865-67 doğanlar için 32,5 ve 1891-90 yılları arasında doğanlar için 42,3 olduğu düşünülürse tespit edilen emekli yaşının çokta anlamlı olmadığı görülecektir (Scheubel, 2013: 83).

Emeklilik yaşının Amerika Birleşik Devletleri'ndeki (ABD) gelişimine bakılacak olursa 1875 yılı için ilk emeklilik poliçesinin varlığından söz edilse de günümüz anlamına yakın sosyal güvenlik yasasının ilk çıkışı 1935 ve emeklilik yaşından söz edilecek tarih yine 1935'tir (<https://www.asppa.org/news/browse-topics/retirement-historical-perspective>). 1935 yılında emeklilik yaşı kadın ve erkelerde 65 olan ABD'deki beklenen yaşam süresi 1930 doğumlular için erkeklerde 58 ve kadınlar da 62'dir (<https://www.ssa.gov/history/lifeexpect.html>).

Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) verilerine göre OECD ülkelerinin 1949 yılında ki emeklilik yaşı ortalaması erkeklerde 64,3 kadınlarda 62,9'dur. Emeklilik yaşının en yüksek olduğu Kanada, Norveç ve İrlanda'da bu yaş erkeklerde 70 olarak belirlenmiştir. En düşük olan ülke Yunanistan'da emeklilik yaşı 55'tir. Bu verilere göre Türkiye'de emeklilik yaşı 1971 yılı için 60 ve 1983-2010 yılları arası için 45 olarak belirtilmektedir. Aynı verilere göre OECD ülkelerinin 2020 yılı için emeklilik yaş ortalaması erkeklerde 63,5, kadınlarda 62,9 olmuştur. En yüksek emeklilik yaşı İzlanda ve Norveç'te 67 olarak uygulanmaktadır. Verilerin tamamı incelendiğinde OECD ülkelerinin emeklilik yaşlarının birbirlerine çok yakın olduğu ve tüm haklardan istifade edilen emeklilik yaşının 60-65 yaş aralığında olduğudur. Söz konusu verilerde Türkiye'nin emeklilik yaşı yapılan emeklilik reformu kapsamındaki kademeli geçiş nedeniyle 48,6 olarak görülmektedir. Veriler 2050 yılında OECD ülkeleri için emeklilik yaşı ortalamasını erkeklerde 64,6 ve kadınlarda 64,4 olarak öngörmektedir (Pensionable Age and Life Expectancy, 1950-2050, OECD 2011).

OECD ülkelerinin emeklilik yaşı sonrası beklenen yaşam süreleri incelendiğinde; 1958 yılı için ortalama emeklilik yaşı erkeklerde 63,9 ve emeklilik sonrası beklenen yaşam süresi 13,4, kadınlarda 62,3 ve 17'dir. 2020 yılında bu değerler emeklilik yaşı için 63,5 ve 62,9'ken beklenen yaşam süresi sırasıyla 18,9 ve 23,2'dir (Pensionable Age and Life Expectancy, 1950-

2050, OECD 2011). 1958 yılından, 2020 yılında emeklilik sonrasında beklenen yaşam sürelerinde erkeklerde %41 ve kadınlarda % 36 artış olmasına rağmen erkekler için emeklilik yaşı geriye gitmiş, kadınlarda ise sadece % 0,09 artmıştır.

Elde edilen verilerinden emeklilik yaşıyla, insanların beklenen yaşam süreleri arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı düşünülebilir. 1958 yılından günümüze kadar geçen 62 yıllık süreçte emeklilik yaşı ortalaması erkeklerde 0,4 düşerken, kadınlarda 0,6 artmıştır. Buna karşılık emeklilik yaşı sonrası beklenen yaşam süresi ortalaması erkeklerde 5,5, kadınlarda 6,2 yıl artmıştır. 1958 yılında dünyada ortalama yaşam beklentisi 46, buna karşılık 2015 yılında beklenen yaşam süresi 71 olmuştur (<https://ourworldindata.org/life-expectancy>). Tarihsel süreçte çalışma süreleri önemli oranda kısalmış, insan ömrü uzamış fakat emeklilik yaşı çok değişmemiştir.

3.2. Türkiye’de Emeklilik Yaşı:

3.2.1. Sosyal Güvenlik Kurumu:

Türkiye’de sosyal güvenlik sistemi 2008 yılı öncesinde birkaç özel sandık dışında Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK), Emekli Sandığı ve Esnaf ve Sanatkarlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu (BAĞKUR) tarafından yürütülmekteydi. 2008 yılı öncesi çalışma hayatı kurumlar, çalışanlar ve düzenleyici kanunlar açısından şu şekildeydi:

Çizelge 3.1. Çalışma hayatını düzenleyen kurum ve kanunlar (2008 öncesi)

Sıra No	Kurumun Adı	Kanun	Kapsamı	Resmi Gazete Yayın Tarihi
1.	Emekli Sandığı(1950)	5434 Sayılı Kanun	Devlete ait kuruluşlarda çalışan memurlar	17.06.1949
2.	SSK*(1964)	506 Sayılı Kanun	İşçi Statüsünde Çalışanlar(Hizmet Akdiyle Çalışanlar)	29,30,31.07.1964 01.08.1964
		2925 Sayılı Kanun	Tarımda Hizmet Akdiyle Çalışanlar	20.10.1983
3.	BAĞKUR(1971)	1479 Sayılı Kanun	Kendi nam ve Hesabına Çalışanlar	14.09.1971
		2108 Sayılı Kanun	Muhtarlar	10.09.1977
		2229 Sayılı Kanun	Ev Kadınları	19.04.1979
		2926 Sayılı Kanun	Tarımda Kendi Adına Çalışanlar	20.10.1983

*Sosyal sigorta kolları ile ilgili ilk kanun, 27.06.1945 tarihli ve 4772 sayılı İş Kazaları, Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Kanunudur. Bu Kanuna dayanarak 16.07.1945 tarihinde 4792 sayılı İşçi Sigortaları Kurumu Kanunu çıkarılmıştır. 1945 yılında İşçi Sigortaları Kurumu kurulmuştur. 1950 yılında 5417 sayılı İhtiyarlık Sigortası Kanunu yürürlüğe girmiştir. Söz konusu uygulamaların hepsi 506 sayılı kanunda birleştirilmiştir (<http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/kurumumuz/tarihce#>).

20.05.2006 tarihinde çıkarılan 5502 sayılı kanunla SSK, Emekli Sandığı ve BAĞKUR; Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) çatısı altında birleştirmiştir. 31.05.2006 tarihinde ise 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu kabul edilmiştir. Kanun tam olarak 01.01.2008 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Çıkarılan kanunlarla;

1. Sigorta hak ve yükümlülüklerinin eşitlendiği, mali olarak sürdürülebilir tek bir emeklilik ve sağlık sigortası sisteminin kurulması,
2. Nüfusun tamamına eşit, kolay ulaşılabilir ve kaliteli sağlık hizmeti sunumunu amaçlayan genel sağlık sigortası sisteminin oluşturulması,
3. Sosyal sigortalar alanında norm ve standart birliğinin sağlanması,
4. Sosyal yardımların merkezi olarak izlenebildiği ve objektif yararlanma ölçütlerine dayalı bir sosyal yardımlar sisteminin oluşturulması hedeflenmiştir (T.C. Sosyal Güvenlik Kurumu (sgk.gov.tr)).

3.2.2. Emeklilik Yaşının Tespitine Yönelik Yasal Düzenlemeler:

08 Eylül 1999 tarihinde çıkarılan 4447 sayılı kanunla emeklilikle tüm çalışanlar için ortak olarak yaş düzenlemesi ve kademeli geçiş yürürlüğe girmiştir. 4447 sayılı kanun yürürlüğe girmeden önce (8 Eylül 1999 öncesi) Türkiye’de emekli olmak için gerekli şartlar kurumlara göre aşağıdaki gibidir:

Çizelge 3.2. 08.09.1999 öncesi sosyal güvenlik kurumları ve emekli olma süreleri

Sıra No	Kurum	Kanun No	Zorunlu Çalışma Süresi	
			Erkek	Kadın
1.	Emekli Sandığı	5434	25 Yıl	20 Yıl
2.	SSK	506	25 yıl / 5000 prim günü, 55 yaş/15 yıl/3600 prim günü,	20 yıl / 5000 prim günü, 50 yaş/15 yıl/3600 prim günü,
3.	BAĞKUR	1479	25 yıl veya 55 yaş, 15 yıl prim	20 yıl veya 50 yaş, 15 yıl prim

Bu bilgiler 1999 öncesinde çalışanların erkekler de 43 ve kadınlarda 38 yaşından itibaren emeklilik haklarına kavuşabileceklerini göstermektedir.

08.09.1998 tarihinde yayımlanan 4447 sayılı kanunun 56’ncı maddesinde yapılan düzenlemeyle kadınlarda emeklilik yaşı 58 erkeklerde 60 olarak belirlenmiştir. 08 Eylül 1999 tarihinden önce sigortalı olanlar için 25.08.1999 yılında yayımlanan 5434 sayılı kanunun 205’inci geçici maddesi ve sonrasında 23 Mayıs 2002 yılında yapılan düzenlemeyle emeklilik yaşı kademelendirilmiştir. 08.09.1998 ile 30.04.2008 arasında ilk kez sigortalı olanlar için 5510 sayılı kanuna geçici 9. Maddeyle özel hükümler konmuştur (4447, 5434, 5510 Sayılı Kanunlar).

Son olarak 16.06.2006’ da çıkarılan ve 2008 yılı ocak ayında yürürlüğe giren 5510 sayılı kanunun 28’inci maddesi gereğince emeklilik yaşı, 30.04.2008 tarihinden sonra çalışmaya başlayanlar kadın ise 58, erkek ise 60 yaşını doldurmuş olmalarıyla birlikte, işçiler (4/A) için 7200 prim ödeme gün sayısı, bağımsız çalışanlar (4/B) ve memurlar (4/C) için 9000 prim ödeme gün sayısı zorunluluk olarak belirlenmiştir.

Kanunun aynı maddesi gereğince 01.01.2036 tarihinden itibaren emeklilik yaşı kademeli olarak artırılarak 01.01.2048 yılından itibaren hem kadın hem de erkekler için 65 olarak uygulanacaktır. 01.01.2036 ile 01.01.2048 tarihleri arasında çalışanlar gerekli prim ödeme gün sayılarını doldurdukları tarihteki geçerli emeklilik yaşına tabi olacaklardır (5510 sayılı kanun).

4. Emeklilik Yaşının Tespiti:

Bu bölümde emeklilik yaşının nasıl tespit edildiği ve tespitinde ekonomik, biyolojik/fiziksel, psikolojik veya sosyolojik etkenlerin rolü tartışılacaktır.

4.1. Ekonomik:

Sosyal güvenlik sistemlerinin finansal yapısı ve işleyiş mekanizması önemlidir. Sosyal güvenlik, bireylerin istek ve iradeleri dışında oluşan fiziksel ve sosyal risklerin, kendilerinin ve geçindirmekle yükümlü oldukları kişilerin üzerlerindeki gelir azaltıcı ve harcamaları arttırıcı etkilerini azaltmak ve kişilere sağlıklı ve asgari bir hayat standardı garanti edebilmek olarak tanımlanabilir (Sosyal Güvenlik Kurumu, 2007: 7).

Sosyal güvenlik genel olarak bir kaynak tahsisi sorunu olup mali/iktisadi sistematığı olmayan bir sosyal güvenlik sisteminin varlığını sürdürmesi mümkün değildir (Akbulak ve Akbulak, 2004). Sosyal güvenlik sistemlerinde (emeklilik fonları) finansman yöntemi olarak dağıtım yöntemi ve kapitalizasyon yöntemi kullanılmaktadır (Güzel, 2021: 64).

Dağıtım yöntemi ("pay as you go"), aktif olarak prim ödeyenlerin pasiflere sağladığı faydaların, gelecekte emekli olduklarında aynı düzeyde fayda sağlamasını amaçlayan bir sistemdir. (Pennachi, 2003; Modigliani-Ceprini-Muralidhar, 2000; Güneş ve Yakar: 2004'ten). Sistem çalışanlardan toplanan primlerle emeklilerin ve cari dönem harcamalarının finanse edilmesi şeklinde çalışır. Başka bir anlatımla çalışanlar çalışmayanları (emeklileri) ödedikleri primlerle finanse etmektedir (Güzel, 2021; Ulutürk ve Dane, 2008).

Kapitalizasyon yöntemi (Funded Method), sosyal risklerin ileride doğuracağı ödemeleri karşılayabilmek için bir fon oluşturulması esasına dayanan bir yöntemdir (Korkusuz, 2022: 84; Güneş-Yakar, 2004). Fon biriktirme yöntemi olarak da adlandırılır (Güzel, 2021: 64). İşçi ve işverenler tarafından ödenen primler, primlerden elde edilecek faizler ve primlerin işletilmesinden elde edilecek gelirler özel bir hesapta toplanır, biriken bu fonlar gelir getirecek alanlarda değerlendirilerek ileride sigortalılara yapılacak ödemelerin kaynağını oluşturur (Tuncay, 2002: 151; Güneş ve Yakar, 2004). Kapitalizasyon yönteminde esas olan sigortalıların geleceklerini kendilerinin finanse etmesidir (Güneş ve Yakar, 2004).

Dağıtım esasına dayanan sistemlerde ödenen prim miktarının yüksek ve uzun olması, sistemde aktif olanların (çalışanlar) pasif olanlara (emekliler) oranının yüksek olması gerekir. Kapitalizasyon esasına dayanan sistemlerin geçerli olduğu genel veya bireysel emeklilik sistemlerinde ise çalışan açısından ileri yaşta emeklilik, daha fazla birikim oluşmasına imkân verecektir. Bu nedenle daha rahat bir emeklilik dönemi için emeklilik yaşının ileri ötelenmesi gerekmektedir. Her iki sistemin de ekonomik açıdan sürdürülebilir olması için, daha çok aktif üye ve daha çok prime ihtiyacı vardır. Uzun süreli çalışma hayatı, yüksek prim ve kısa süre alınabilen emekli maaşı sistemin daha kolay çalışmasını sağlayacaktır.

Sosyal güvenlik sisteminin sürdürülebilirliğinin sağlanması için emeklilik yaşının tespitine yönelik çalışmalarda kullanılan bazı kriterler;

- Beklenen yaşam süresine göre tespit edilen zorunlu prim ödenecek sürenin ayarlanması,
- Yaşlı bağımlılık oranının belli bir seviyede tutulmasına yönelik emeklilik yaşının belirlenmesi,
- Toplumun sürekliliği açısından nesiller arasında adaletin sağlanmasıdır (Shoven and Goda, 2008; Sanderson and Scherbov, 2007; Sanderson and Scherbov, 2008; United Nations, 2001, Şirin, 2013'ten).

Şirin (2013) tarafından söz konusu kriterler kullanılarak 1970-2010 yılları arasını kapsayacak şekilde yapılan çalışmada yaşlı bağımlılık oranı %25 ve işe başlama yaşı 15 olarak alındığında emeklilik yaşı erkeklerde 53 ve kadınlarda 55, yaşlı bağımlılık oranı %25 ve emeklilik sonrası yaşam beklentisi 15 yıl olarak alındığında emeklilik yaşı erkekler için 63 ve kadınlar için 67 olarak bulunmuştur. Çalışma göstermektedir ki tespit edilen kriterlere göre farklı emeklilik yaşlarına ulaşmak mümkündür.

Emeklilik sistemi demografik olarak değerlendirildiğinde Aktüeryal Denge, Ortalama Yaşam Beklentisi ve Yaşlı Bağımlılık Oranı önemli sayısal değerlerdir (Acar ve Kitapçı, 2008).

Aktüeryal denge gerçekleşecek, risklere karşılık kaynakların yeterliliğinin korunmasıdır (Korkusuz 2022). Daha basit anlatımla sosyal güvenlik sisteminin aktüeryal dengesi; ülkede kaç çalışanın kaç emekli, dul ve yetime baktığını gösteren rakamlardır (Uluçay, 2020). Aktüeryal denge, aktif sigortalı çalışanların pasif sigortalılara oranıdır. Aktif/pasif oranı gelişmiş ülkelerde 4 civarındadır. Oranın ikinin altına düşmesi risk olarak görülmektedir (Acar ve Kitapçı, 2008).

Teknoloji, tıp ve sosyal alandaki gelişmeler her geçen gün ortalama yaşam beklentisini artırmaktadır. Artan yaşlı bağımlılık oranı nedeniyle aktif nüfustan elde edilen prim gelirlerinin yaşlılık sigortasını karşılaması zorlaşacaktır.

OECD'nin hazırlamış olduğu 2019 yılı raporları ve Dünya Bankasının istatistikleri incelenmiştir. Tesadüfi yöntemle seçilen Türkiye, İtalya, Finlandiya, Japonya ve OECD' e ait yaşlı bağımlılık oranları, doğurganlık oranları³ve kaba ölüm hızı⁴ oranları kullanılarak Çizelge 4.1. oluşturulmuştur. Çizelgelerin oluşturulmasında ki amaç OECD ülkelerinin demografik yapılarındaki değişimin ve çalışan nüfus/yaşlı nüfus ilişkisinin yönünü ortaya koymaktır.

Çizelge 4.1. Yaşlı Bağımlılık Oranı/Doğurganlık Oranı/Ölüm Oranı (1960/2019/2050)

	Yaşlı Bağımlılık Oranı-1960 (%)	Yaşlı Bağımlılık Oranı-2019 (%)	Yaşlı Bağımlılık Oranı-2050 (%)	Doğurganlık Oranı 1960 (%)	Doğurganlık Oranı 2019 (%)	Ölüm Oranı (Kaba ölüm Hızı)2019 (%)
Japonya	10,4	52	80,7	2,17	1,36	1,094
İtalya	16,4	39,5	74,4	2,29	1,27	1,067
Finlandiya	13,5	40,1	51,4	2,77	1,35	0,987
Türkiye	7	14,2	37	6,50	1,88	0,53
OECD	20	32	52	3,19	1,66	0,855

Çizelge4.1. incelendiğinde, sosyal güvenlik sistemlerinin finansal olarak sürdürülebilirlikleri için önemli bir oran olan “Yaşlı Bağımlılık Oranlarının” seçilen ülkeler ve OECD için arttığı, doğurganlığın düştüğü görülmektedir. Doğurganlık oranlarının düşmesinin demografik yapıya yansması daha fazla yaşlı nüfus ve daha yüksek ortanca yaş olacaktır. Bu artış sosyal güvenlik sistemleri için daha fazla pasif üye (emekli) ve daha az aktif üye anlamına gelmektedir. Çizelgede verilen kaba ölüm oranlarının yıllar içerisinde önemli bir farklılık göstermemiştir.

³ Bir kadının doğurgan olduğu dönem olan 15-49 yaş grubunda doğurabileceği ortalama çocuk sayısı.

⁴ Bin kişi başına düşen ölüm sayısı.

Çizelge 4.2 Beklenen Yaşam Süreleri

	2015-2020 Yılları Arasında Doğanlar		2015-2020 Yılları Arasında 65 Yaşında Olanların Yaşam Beklentileri		2060-2065 Yılları Arasında 65 Yaşında Olacakların Yaşam Beklentileri(tahmini)	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
Japonya	81,3	87,5	19,9	24,7	23,8	28,8
İtalya	81	85,4	22,5	26,6	23,5	26,6
Finlandiya	78,7	84,5	18,5	22	22,8	26,1
Türkiye	75,9	81,3	16,3	19,6	21,6	24,1
OECD	82	85	18,1	21,3	23	25,2

Çizelge 4.1. ve 4.2 verileri(Demography - Fertility rates - OECD Data, Pensions at a Glance 2019 : OECD and G20 Indicators | OECD iLibrary (oecd-ilibrary.org), Death rate, crude (per 1,000 people) - OECD members | Data (worldbank.org)) (ölüm oranları 2017 OECD verileridir **Health at a Glance 2019: OECD Indicators.**) ile (<https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreHaber-Bultenleri.do?id=33711>) alınmıştır.

Çizelge 4.3. Emeklilik Yaşı ve Emeklilik Sonrası Beklenen Yaşam Süreleri(1983/2002/2020)

	Emeklilik Yaşı						Emeklilik Sonrası Beklene Yaşam Süresi					
	1983		2002		2020		1983		2002		2020*	
	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
Japonya	60	55	61	60	65	65	19	25,9	23,8	27,4	19,9	24,7
İtalya	55	55	57	57	62	62	17,1	28,8	20,9	28,1	22,3	25,5
Finlandiya	65	65	65	65	65	65	13	18	15,5	19,3	18,5	22
Türkiye	45	45	44	40	52	49	29,2	32,5	31,5	37,2	29,2	35,6
OECD	62,9	61,3	62,6	61,3	64,2	63,4	16,7	21,7	17,7	22,5	18,9	22,9

2020 verileri Current retirement ages | Pensions at a Glance 2021 : OECD and G20 Indicators | OECD iLibrary (oecd-ilibrary.org), 1983 ve 2002 verileri pension_glance-2011-5-en.pdf (oecd-ilibrary.org)

*2020 emeklilik sonrası beklenen yaşam süresi OECD'nin ilgili kaynaktaki 65 yaş üstü beklenen yaşam sürelerinin ülkelerin emeklilik yaşlarına uygulanmasıyla bulunmuştur.

Çizelge 4-2 ve 4-3 incelendiğinde görülmektedir ki, insan ömrü uzamakta, beklenen yaşam süreleri artmaktadır. Emeklilik yaşlarında değişim olmakla birlikte doğrusal bir değişim söz konusu değildir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki dünya nüfusu yaşlanmaktadır. Veriler emeklilik yaşının belirlenmesinde insan yaşamının uzamasından kaynaklanan finansal yükün emeklilik sistemine doğrudan emeklilik yaşının yükseltilmesi olarak yansımadağını göstermektedir. Bu durum sosyal güvenlik sistemlerinin her geçen gün daha fazla pasif üyeye sahip olacağını ve emeklilik sisteminin daha uzun süre emekli maaşı ödemek zorunda kalacağını göstermektedir.

4.2. Biyolojik:

İnsan yaşamının son dönemi olan yaşlanmayla ilgili fiziksel ve bilişsel değişikliklerin başlaması ve kişi üzerindeki etkisi farklılıklar gösterir. Yaşın ilerlemesi ile birlikte organizmada özellikle hareket sistemi ve duyu organlarında fonksiyonel gerileme olduğu da bir gerçektir. Kimileri bu değişiklikleri 50 yaşındayken tanışırken kimileri 80 yaşında fiziksel ve zihinsel sağlığını korumaktadır. Ünlü tarihçi Prof. Dr. Halil İNALCIK (1916-2016) "72 kitabım var, çoğunu 80'den sonra yazdım." demiştir (12.09.2015 Hürriyet/Kelebek). Harrison ve arkadaşları (2012) yaptıkları çalışmada ileri yaşlarda da yüksek performanslı yaşlı gruplarının varlığını kanıtlamıştır. Yaşlılar yeni bilgileri öğrenme hızları yavaşlamakla birlikte, gündelik konuları sağlıklı olarak değerlendirebilmekte ve akıl yürütebilmektedir (Salur, 2018: 10).

Yaşlanmayla birlikte tansiyon, diyabet, görme ve işitme kayıpları, kansızlık, damar tıkanıkları gibi rahatsızlıklar sıklıkla görülmekle birlikte rahatsızlıkların ortaya çıkması birçok farklı dış etkene bağlı olduğundan kronolojik yaşa bağlılığı geniş periyotlardadır. Örneğin görme sorunları 40, işitmeyle ilgili hassaslıklar 50 yaşında başlar. 90 yaşında ki bireylerin %90'ında önemli görme sorunları ve 70-75 yaş üstünde %60 oranında duyma sorunlarına rastlanır (Doğan vd., 2011).

Yapılan tıbbi çalışmalar da 40-50 yaş aralığına kadar beyinde önemli bir değişim beklenmemektedir. 50-65 yaş periyodunda bilişsel değişim başlamaktadır. 40 yaşından sonra her 10 yılda bir hipokampus⁵ %5 küçülmektedir (Lezak vd., 1995; Kaptanoğlu, 2012; Salur, 2018; 15'ten).

Biyolojik yaşlanmanın genel özellikleri olarak artan ölümler, doku biyokimyasında meydana gelen değişimler, fizyolojik değişiklikler ve hastalıklara karşı artan hassasiyet olarak ifade edilebilir (Nalbant, 2006). Başlıca biyolojik yaşlanma teorileri (Hayflick, 1985; Somay, 2017; Ankara Ü.)

- Genetik ve DNA Hasar Teorisi: Yaşlanmanın şifresinin genlerde olduğu ve telomer⁶ uzunluğuyla ilgilendir,
- Serbest Radikaller⁷ Teorisi (Mitokondrial teori): Oksidan maddelerin artması ve hücrelerde birikmesi,
- İmmünolojik ve Endokrin Teori: Hormonların miktarındaki azalma veya bağımsızlık sistemindeki zayıflama,
- Epigenetik Teori: DNA dizisinde değişiklik olmaksızın gen ekspresyonunda oluşan değişiklikler,
- Kullanılmaya bağlı eskime teorisi: Yaşayan organizmaların makinelere benzetilmesidir.

Biyolojik yaşlanmanın başka bir boyutu da kişinin damar yaşı yani kardiyovasküler yaşlanmasıdır (Koldaş, 2017). Damar yapısındaki farklılaşma kalbin ağırlığının ve kalınlığının artmasına sebep olur. 80 yaşlarında kalp kası kalınlığında %30 oranında artış görülür. Kalp,

⁵ Beyinde bulunan hafıza ve yön bulmayla ilgili bölgedir.

⁶ Ökaryotik doğrusal kromozomların uçlarında bulunan, herhangi bir gen kodlamayan, özelleşmiş heterokromatin yapılarıdır.

⁷ Oksijen ve besinlerin, metabolik yollarla enerjiye çevrilmesi sırasında ortaya çıkan maddeler.

vücudun ihtiyacı olan aynı miktardaki kanı pompalamak için daha fazla çalışmak zorunda kalır (Karakaş, 2016). Damar yaşlanması olarak adlandırabileceğimiz yaşlanma kronolojik yaşlanmayla paralellik arz etse de her kişinin maruz kaldığı iç ve dış etkenlere göre farklılık gösterecek, emeklilik yaşının tespitiyle doğrudan bir bağ kurulamayacaktır.

Yaşlanmayla birlikte, oluşan yeni kemik miktarı azalır. 40-50 yaşlarından itibaren kemik yoğunluğunun azalmaya başladığı ve kemik remodelizasyonunun⁸ arttığı, Kemik kütlesi ve gücünün azalması ile birlikte, yaşlılarda yaygın olarak görülen kemik kırılabilirliğinin ve boyda kısalmanın ortaya çıktığı belirtilmektedir (Karakaş, 2016).

Yaşlanmayla birlikte kaslarda kitle, güç, kalite ve fonksiyon azalması meydana gelir (Eyiğör, 2014). Sağlıklı bir gençte vücut ağırlığının %30'u kastır. Yaşlanmayla birlikte bu oran azalır. Bu azalma 25-50 yaşlarında yılda %0.4 iken daha sonraki yıllarda %1'dir. Kişi 75 yaşına geldiğinde kas kitlesinin hemen hemen yarısı kaybolmuştur. Mevcut kasların gücünde de yaşla birlikte azalma meydana gelir (Hayal, 2005; Çakmak, 2004; Grobler, 1998; Karakaş, 2012'den). Kas ve kemik yapısındaki bu değişim kişilerin hareket yeteneğini ve fiziksel güç kullanarak yapılan faaliyetlerde çalışmasını güçleştireceği belirtilmiştir.

Sonuç olarak fiziksel veya biyolojik yaşlanmayla, kronolojik yaşlanma paralel gitse de benzer olaylar uzun zaman sürecine yayılmaktadır. Yaşlanmayla ilgili vücutta başlayan önemli farklılaşmaların 50 yaşında başladığı, 60-70 yaş aralığında hissettirdiği ve daha ileriki yaşlarda tesirinin artarak devam ettiği söylenebilir. Bu kapsamda genelde 60-65 yaş aralığının uygun görüldüğü emeklilik yaşı ile biyolojik olarak meydana gelen farklılaşmalar birbirine yakın zaman aralığındadır. Fakat söz konusu yaşın tespitinde kişinin biyolojik yapısı ve fiziksel yaşlanması göz önüne alınarak yapıldığına dair bir araştırma bulgusuna rastlanmamıştır.

4.3. Psikolojik:

Erik Erickson insan gelişimini 8 evreye ayırmıştır (Macionis, 2015: 120). Bebeklik dönemiyle başlayan bu evreler yaşlılıkla bitmektedir. Zaman içerisinde yapılan çalışmalar ve insan yaşamının uzaması Ericson'un çalışmasını baz almakla birlikte ufak farklılaşmalar veya yaşla eşleştirmelerde değişikliklerin olduğu çalışmalarda görülmektedir. Örnek olarak ilk yetişkinlik (18-40), yetişkinlik (40-65) ve yaşlılık dönemi (65 üstü) olarak adlandırılan üç dönem veya erken orta yetişkinlik (40-50), geç orta yetişkinlik (50-70), erken yaşlılık (70-85) ve geç yaşlılık (85 üstü) olmak üzere yapılan sınıflandırmalar da görülmektedir (Chung, 2018). Yetişkinlik döneminin sonlarına doğru yaşlanmayla birlikte bilişsel (dikkat, öğrenme, hafıza kullanımı, akıl yürütme ve dil becerileri) ve psikolojik (duygu durum, motivasyon ve sorunlarla baş çıkma becerileri) davranış şekillerinde farklılaşmalar(kayıplar) başlar. (Cangöz, 2009; Karakaş ve Durmaz 2017). Farklılaşmalar her birey için aynı olmayacaktır. Son dönemde sağlıklı olduğu düşünülen yaşlılarda yapılan araştırmalar sağlıklı bilişsel yaşlanmanın da mümkün olabileceği yönündedir (Harrison vd., 2012; Salur, 2018: 24'ten). Yapılan çalışmalar iyi yaşlandığı düşünülen kişilerin beyin büyüklüklerinin de bilişsel işlev kapasitelerinin de orta yaşlılara ya da genç erişkinlere yakın olduğu yönündedir (Salur, 2018: 25).

Psikolojide yaşam boyu yaşlanma, gelişimsel psikolojinin konusudur. Baltes'e göre yaşlanmayı anlamak ve araştırmak için genel olarak kullanılan "Yaşam Süresi Yaklaşımı"nın beş temel önermesi vardır (Vise, 2018: 48):

- Gelişim ömür boyu sürer, bu görüşü savunanlar insan yaşamındaki hiçbir dönemin diğer bir dönemden daha önemli sayılmayacağını iddia ederler.
- Plastisite, beynin çevre ile olan etkileşiminin ve öğrenme deneyiminin sonucunda, değişme ve yeniden yapılanma kapasitesine sahip olması olarak tanımlanır. Park ve Bishof, Plastiseyi temel alan birçok araştırma da bilişsel süreçlerde ileri

⁸ Erişkinlik boyunca görülen ve birbirini izleyen yapım/yıkım sürecidir.

yaşlarda belirli bir düşünüş yaşansa da bu düşünüşe müdahale edilebileceği ve bilişsel gelişim yaşanabileceği ve bunun kalıcı olabileceğini ifade etmişlerdir (Park ve Bishop, 2013; Vise, 2018: 50'den).

- Tarihsel Bağlantılar, insanın gelişimine ve deneyimlerine tesir eden olgular mutlak suretle incelenmelidir.
- Kazanç ve Kayıp, bu yaklaşım gelişimin birbiri ardına gelen kayıp ve kazançlardan oluştuğunu kabul eder. Örneğin orta yetişkinlikten geç yetişkinliğe geçişte akışkan zekâda⁹ azalmaya karşılık kristal zekâda¹⁰ artış gözlemlenmektedir (Cunningham, Clayton ve Overton, 1975; Vise, 2018: 51'den).
- Çok disiplinlilik, yaşlanma ve insan gelişimi farklı bilim dallarının bir arada yaklaşımıyla tam olarak anlaşılabilir.

Psikolojide kişiliğin yaşlanma sürecine etkisinde önemli bir ilgi alanıdır. Kişilikle ilgili kalıtsal özellikler ve yaşam boyunca karşılaşılan kişisel olayların ne kadar etken olduğu tartışılmaktadır. McCrae ve Costa (1994) beş faktöre (nevrotiklik, dışa dönüklük, gelişime açıklık, yumuşak başlılık, sorumluluk) dayanan kişilik ölçümü araştırmaları sonucunda 30 yaş civarında kişiliğin büyük ölçüde kalıtsal olarak oluştuğunu iddia etmişlerdir (Vise, 2018: 53). Aynı kapsamda yapılan Baltimore Araştırması, kişiliğin her alanda oldukça durağan bir örüntüye sahip olduğunu tespit etmiştir (Roberts ve Walton, 2006).

Psikolojik farklılaşmalar açısından "Kişilik" le ilgili yapılan çalışmalar her ne kadar yaşam süresince genelde aynı kalmakla birlikte çocuk sahibi olmak, emekli olmak gibi bazı olayların değişime sebep olabildiği Berkeley çalışmalarıyla tespit edilmiştir. Berkeley boylamsal araştırmaları, bireylerin en stabil olan özelliklerinin entelektüel deneyim, kendine güven yeniliklere açık olmakten en çok değişim gösteren özellikler ise kendini kontrol etmek olarak ifade etmişlerdir (<https://avys.omu.edu.tr/public/yeliz.kindaptepe>).

Cumming ve Henry, "Growing Old: The Process of Disengagement"(1961) kitabında ileri yetişkinlik veya yaşlılık olarak tanımlanan 60-65 yaş aralığında sosyal ilişkilerin zayıflamaya başladığı ve bu dönemden sonra yaşam doyumunun azaldığını iddia eder. Cumming ve Henry' e göre bu dönemde üç önemli değişim gerçekleşir (Morris, 2002: 193):

- **İlgiyi kesme dönemi,**
- **Bireysellik dönemi,**
- **Kabullenme dönemi.**

Psikolojik yaşlanmanın belirtileri olan algılama, öğrenme, problem çözme gibi belleğe dayalı yetilerin yavaşlaması ve yeni karşılaşılan durumlar da yaşanan uyum sorunları kronolojik yaşla doğru orantılı ilerlemektedir.

Sonuç olarak emeklilik yaşının 60,65 veya 70 olarak tespitinde yaşın veya yaşlanmanın psikolojik boyutunun doğrudan bir tesiri olduğuna yönelik bir veri bulunamamıştır. Ancak halen uygulanmakta olan emeklilik yaşı, gelişim psikologlarınca ileri yetişkinlik dönemi olarak ifade edilen zaman aralığı ve bu döneme özgü psikolojik değişimlerle uyumludur.

4.4. Sosyolojik:

Emeklilik yaşının belirlenmesine sosyolojik açıdan bakıldığında yaş ve yaşlı kavramları sosyolojik olarak incelenmelidir. Sosyolojik açıdan yaşa dair çalışmalarda sıkça kullanılan iki önemli kavram olan "sosyal yaş" ve "sosyal yaşlanma" terimlerini tanımlayacak olursak: Sosyal yaş, içinde yaşanan toplumun beklentilerini ifade eden yaştır (Canatan, 2018: 16). Sosyal yaşlanma, Baran'ın tanımlamasıyla yaşama yaşayarak yıllar katmak, öğrenmek, kültürleşmek ve deneyim sahibi olmaktır (Baran, 2016: 77).

⁹ Genel zekânın biyolojik olarak etkilenen boyutudur. Yeni bilgilerle akıl yürütme yeteneğidir.

¹⁰ Önceden öğrenilmiş bilgileri kullanabilme becerisidir

Yaşlanma kronolojik veya psikolojik olduğu kadar kültürelidir. Toplumun yaşlı olarak adlandırıldığı kesimin kronolojik olarak karşılığı hem tarihsel süreç içerisinde hem de günümüzde bölgesel olarak farklıdır. Toplumun yaşla ilgili oluşturduğu normlar ve beklentiler kişilerin tüm yaşamını etkilemektedir. Kılık kıyafetten, yeme-içmeye, evlenmek ve çocuk sahibi olmaktan, konuşmaya, meslek seçimine aklımıza gelebilecek birçok konuda toplumun üyelerine yaşla ilgili dayattığı normlar bulunmaktadır.

Toplumların tarih içinde geçirdikleri evrelere bakacak olursak avcı ve toplayıcı toplumların hüküm sürdüğü dönemlerde insanlar 30 yaş civarında pasifleşmekte, toplum için yük olarak görülmeye başlanmakta ve dışlanmaktadır. Lenski, Nolan and Lenski tarafından yapılan araştırmada söz konusu dönemde insanların yarısından azının 20'li yaşlara ulaşabildiği görülmüştür (Macionis, 2015: 89). Bahçeci, pastoral ve tarım toplumlarının hüküm sürdüğü döneme gelindiğinde toprağın işlenmesinin önem kazandığı görülmektedir. Toprağını daha iyi işleyip diğer ailelere göre daha çok gelir elde eden aileler güç ve önem kazanmıştır. Gücü elinde bulunduranların daha otoriter bir yapıda olduğu bu dönemde yaşlı ve özellikle erkek olanlar önemli bir pozisyondadır. Yaşlı kişiler sözleri dinlenen, tecrübelerinden faydalanılan ve kendilerine saygı duyulan kişilerdir. Sanayileşmenin ve teknolojik gelişmelerin hızla ilerlediği sanayi ve sanayi sonrası toplumlarda makbul olan yaş grubu dinamik, üretken ve yaratıcı olduğu düşünülen gençlerdir. Gençlerin ön plana çıkmasıyla birlikte yaşlı çalışanlar çalışma yaşamının dışına itilmişler veya kendi iradeleriyle çalışma yaşamı dışına çıkmak zorunda kalmışlardır. Yaşlı nüfus daha az ücret ve daha az çalışma imkânına sahiptir. Son dönemlerde dünyanın genel olarak yaşlanması ve gelişmiş ülkelerde yüksek teknolojinin de etkisiyle bütün yaş gruplarının üretime dâhil olma ihtiyacı ortadan kalkmasının da etkisiyle yaşlı bakış açısında farklılaşmalar olmuştur. Bu durum, gerek yaşlı nüfusun, gerekse genç nüfusun üzerindeki üretime katkı açısından toplumsal baskıyı azaltmıştır.

Tarihsel süreçte toplumların değişimiyle birlikte kronolojik yaş sosyal yaş farklılıkları ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de kadınların evlenme yaşının zaman içinde geçirdiği değişim toplumun yaş algısındaki farklılaşmayı gösterecektir. 1978 yılında yapılan Türkiye Doğurganlık Araştırmasına (TDA) göre kadınların 18 yaş altı evlenme oranı %57,3' tür (Tezcan, 2003). 2016 yılı TÜİK verilerine göre oran %28,2 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK Aile Yapısı Araştırması 2016). Oranlar ilk evlenme yaşının kronolojik karşılığının yıllar içerisinde değiştiğini, toplumun kadınların evlenmesini uygun gördüğü evlenme yaşının (sosyal yaş) kronolojik olarak büyüdüğünü göstermektedir.

Türkiye'de emeklilik yaşının 08.09.1999 tarihinden itibaren kadınlarda 58 ve erkeklerde 60 olarak belirlenmesi ve yapılan değişikliğin çalışanlar açısından kademelendirilerek uygulanmasına başlanmıştır. Toplum 1999 öncesinde 40'lı yaşlardaki emekliliği kabul ederken, bugüne geldiğimizde 40'lı yaşlar tüm meslek grupları ve toplum açısından mesleki kariyerin devam ettiği bir dönem olarak görülmektedir.

Emeklilik yaşının belirlenmesine yönelik Dora L. Costa (1998) tarafından Amerika Birleşik Devletleri (ABD) verilerini baz alınarak yazılan "The Evolution of Retirement: An American Economic History, 1880-1990" kitabında ABD için emeklilik yaşının ilk belirlendiği 1934'de 65 öncesi yaşlar için emeklilik önerilerini ekonomik gerekçelerle reddedilmiştir. Costa 65 yaşın tarihinin daha gerilere gittiğini ve Bismarck'a dayandığını söylemektedir (Costa, 1998). Costa söz konusu yaşın insanlar için belirleyici bir yaş gibi geldiğini ve bu yaştan sonra kişilerin çalışma hayatında olamayacağını düşüldüğü 20. Yüzyılın başlarında yaşlanmayla verimlilik arasında ters orantı olduğu iddialarını dile getirmektedir. Costa bunu destekleyen bilimsel çalışmaların çokta yeterli olmadığını söylemiştir.

5. Sonuç:

Ekonomik, biyolojik, psikolojik ve sosyolojik boyutlarıyla emeklilik yaşının nasıl belirlendiğine yönelik çalışmada:

- Emeklilik yaşının doğrudan bilimsel bir çalışmanın sonucunda tespit edilmediği,
- Emeklilik yaşının ilk kez Bismarck tarafından öngörüldüğü,

- Bismarck dönemindeki ortalama yaşam süresi dikkate alındığında emeklilik gibi bir kurumun ekonomik sistem açısından sorun teşkil etmemesi için emeklilik yaşının önce 70 ve sonrasında 65 olarak tespit edildiği,
- Tespit edilen bu yaşın günümüzde gelenekselleşmeye başladığı,
- Ekonomi açısından emeklilik yaşının olabildiğince ileri ötelenmesinin ekonomik sistem açısından mantıklı olduğu,
- İnsanların 50'li yaşlardan itibaren mental ve fiziksel farklılıklara maruz kalmakla birlikte büyük oranlarda dikkate değer farklılaşmaların 60, 65 hatta 70'li yaşlarda meydana geldiği,
- Kişilerin yaşlanmayla birlikte fiziksel ve bilişsel kayıplara uğramakla birlikte, söz konusu kayıpları ikame edebilecek farklı özellikler geliştirebildiklerini,
- Emeklilik yaşının psikolojik olarak yaşlanmanın başlangıcı olarak görüldüğü söylenebilir.

Tarihsel süreç içerisinde insanın yapmış olduğu faaliyetlerin kronolojik karşılığı ileri doğru ötelenmiştir. Çalışma hayatına başlama veya ayrılma (emeklilik), evlilik, çocuk sahibi olma gibi faaliyetlerin yapılma zamanı daha ileri yaşlara ötelenmiştir. Fakat emeklilik yaşının yıllar içerisindeki OECD verilerine göre yapılan analizden de görüleceği gibi pek farklılaşma göstermese de belki de geline son nokta da emeklilik yaşı, kronolojik yaş ve sosyal yaş birbiriyle daha anlamlı olarak kaynaşmıştır.

Gelişen teknoloji nedeniyle daha az zaman, emek ve kaynak kullanarak daha fazla katma değer elde edilebilen günümüzde ülkeler; emeklilik yaşının belirlenmesinde ekonomik kriterlerle birlikte kişinin psikolojik, sosyolojik, biyolojik durumunu dikkate alan, çalışma hayatını ve emeklilik dönemini düzenleyici sosyal politikalar geliştirebilirler.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FINANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKLAR

- ACAR, İ., KİTAPCI, İ. (2008). "Sosyal Güvenliğin Demografik Boyutu: Türkiye'deki Emeklilik Sistemindeki Değişim", *Maliye Dergisi*, Sayı 154, s.77-98.
- AKÇAY C.(2015). *Yaşlılık ve Emeklilik*. (2.Baskı) Ankara: PEGEM Akademi.
- Akbulak, S. ve Akbulak Y. (2004), "Sosyal Güvenlik Kurumlarının Kaynak Sorunları ve Çözüm Önerileri", *Sosyal Güvenlik Kurumlarının Kaynak Sorunları ve Çözüm Önerileri*, içinde Ankara: Maliye Hesap Uzmanları Vakfı Yayınları, Ekonomik ve Mali Araştırma Yarışması, Yayın No:17. 134-152
- Ankara Üniversitesi , <https://acikders.ankara.edu.tr/mod/resource/view.php?id=54873>
- ARIKAN, G. (1984). "Türkiye'deki Sosyal Güvenlik Kurumlarının Merkez Örgütlerinde Bir Uygulama", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 151-159
- ATCHLEY, R. C. (1982). "Retirement as a Social Institution", *Ann. Rew. Social*, 8, s.263-287
- Ayhan, A. (2012). "Sosyal Güvenlik Kavramı ve Sosyal Güvenlik İlkeleri", *Sosyal Güvenlik Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Sayfa 41-55
- BARAN-GÖRGÜN, A. (2016). *Yaşlılıkta Sosyal İzolasyon ve Yalnızlık. Yaşlılık Sosyolojisi*, Ceylan H. (Editör), Nobel Yayınları, Ankara.
- BEEHR, T.A.; GLAZER, S. (2000) "Work and Nonwork Predictors of Employees' Retirement Ages", *Journal of Vocational Behavior* 57, 206-225
- CANATAN, A. (2008). *Sosyal Yönleriyle Yaşlılık*. (1.Baskı) Ankara: Palme Yayıncılık.
- CANGÖZ, B. (2009). *Yaşlılıkta Bilişsel ve Psikolojik Değişim. Geriatri: Multidisipliner Yaklaşım*. Türk Eczacılar Birliği Yayını, No:4.
- CHUNG, D. (2018) "The Eight Stages of Psychosocial Protective Development: Developmental Psychology". *Journal of Behavioral and Brain Science*, 2018, 8, 369-398

- COSTA, D.L. (1998). *The Evolution of Retirement: An American Economic History, 1880-1990*. University of Chicago Press S.6-31
- ÇAKIR, Ö. (2011). *Emekliliğin Psiko Sosyal Boyutu*. Ankara, Türkiye Emekliler Derneği
- DOĞAN, A. vd.(2011). "Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Polikliniklerine Başvuran Geriatrik Hastaların Özellikleri: Çok Merkezli Tanımlayıcı Araştırma". *Turkish Journal of Physical Medicine and Rehabilitation*, Vol 57 ,Num 3,s.143-149
- ERDEM O. N. (2017). *Türkiye'de Kamu Emeklilik Sistemlerinin Aktüeryal Modellemesi*, Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı Uzmanlık Tezi.
- ERDOĞMUŞ F. (2022). Bir Kamu Politikası Olarak Sosyal Güvenlik Temelinde Emeklilik, İşletme Ekonomi Ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, Sayı: 2 / 377 - 396
- EYİGÖR S. (2014). Sarkopeni, *Türk Osteoporoz Dergisi/Turkish Journal of Osteoporosis* 5. Ulusal Osteoporoz Kongresi Özel Sayısı, 7-8.
- GÜNEŞ, İ.; YAKAR, S. (2004). "Sosyal Sigorta Finansman Yöntemleri ve Türkiye'de Sosyal Sigorta Kurumlarının Finansman Yöntemlerinin Değerlendirilmesi", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13 (2).
- GÜZEL, A.; OKUR, A.R.; CANIKLIOĞLU, N. (2021). *Sosyal Güvenlik Hukuku*, (19. Baskı), İstanbul, Beta Basım Yayım.
- Harrison T.M, Weintraub S, Mesulam M, Rogalski E.(2012) Superior Memory and Higher Cortical Volumes in Unusually Successful Cognitive Aging J Int Neuropsychol Soc. 18(6): 1081–1085.
- HAYFLICK, L. (1985) Theories of Biological Aging, *Experimental Gerontology*, Vol. 20, pp. 145-159
- HÜRRİYET GAZETESİ KELEBEK EKİ,12.09.2015.
- İNTERNET: İnsan Hakları evrensel beyannamesi, İnsan hakları evrensel beyannamesi (hsk.gov.tr), 10.11.2022 tarihinde erişilmiştir.
- İNTERNET: <http://www.sgk.gov.tr/> 15.01.2022 tarihinde erişilmiştir.
- İNTERNET: SGK Tarihçe <http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/kurumumuz/tarih> 13.12.2021 tarihinde erişilmiştir.
- İNTERNET: Türk Dil Kurumu – Dilimiz Kimliğimizdir (tdk.gov.tr) 30.11.2021 tarihinde erişilmiştir.
- İNTERNET: <https://www.ilo.org/global/lang--en/index.htm> , 15.4.2022 tarihinde erişilmiştir.
- İNTERNET: www.ilo.org/ankara/lang--tr/index.htm ,15.04.2022 tarihinde erişilmiştir.
- İNTERNET: <https://www.asppa.org/news/browse-topics/retirement-historical-perspective>,21.12.2021 tarihinde erişilmiştir.
- İNTERNET: <https://www.ssa.gov/history/lifeexpect.html>, 15.12.2021 tarihinde erişilmiştir.
- İNTERNET: <https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33711>) 12.03.2022 tarihinde ulaşılmıştır.
- İNTERNET: <https://ourworldindata.org/working-hours#are-we-working-more-than-ever>11.03.2022 tarihinde ulaşılmıştır.
- İNTERNET: Life Expectancy - Our World in Data 11.03.2022 tarihinde ulaşılmıştır.
- İNTERNET: Life expectancy at birth (years) (who.int) 12.03.2022 tarihinde ulaşılmıştır.
- İNTERNET: <https://avys.omu.edu.tr/public/yeliz.kindaptepe> 1.03.2022 tarihinde erişilmiştir.
- İNTERNET: sozluk.gov.tr 01.11.2021 tarihinde erişilmiştir.
- KARAKAŞ, S. (2012). "Yaşlanmanın Anatomisi". *Turkish Family Physcian*, Cilt 3, Sayı:1,S.23-29
- KARAKAŞ, S.; DURMAZ, H. (2017). "Yaşlılık Dönemi Psikolojik Özellikleri ve Moral". *Kocatepe Tıp Dergisi*, Sayı:18, S.32-36
- KOLDAŞ, Z. L. (2017). "Yaşlılık ve kardiyovasküler yaşlanma nedir"? *Türk Kardiyoloji Derneği Araştırmaları*, 45 Suppl 5: 1–4
- KORAY, M. (1987), *Endüstri İlişkileri*, İzmir: Karınca Matbaacılık.
- KORKUSUZ, R.; UĞUR, S. (2022). *Sosyal Güvenlik Hukuku*, (8.Baskı), Bursa, Ekin Basın Yayım.
- MACIONIS, J.J. (2015). *Sosyoloji* (13. Basımdan Çeviri). Ankara: Nobel AkademikYayıncılık
- MONK, A. (1985). *Preretirement planning programs*, A. Monk (Eds.) Handbook of Gerontological Services, New York: Van Nostrand Reinhold Company Inc., s.322- 340

- MORRIS, C. G. (2002). *Psikolojiyi Anlamak*. (3. baskı). (H. B. Ayvaşık ve M. Sayıl, Çev.). Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- NALBANT, S. (2006). Yaşlanmanın Biyolojisi, *Türk Fizik Tıp Rehabilitasyon Dergisi*, 52 (Özel Ek A), 12-17
- NIKITIN, P. (2012). *Ekonomi Politik*, Ankara: Sol Yayınları.
- OECD Pensions at a Glance 2019 : OECD and G20 Indicators | OECD iLibrary (oecd-ilibrary.org)
- OECD Demography - Fertility rates - OECD Data
- OECD 2011 Pensionable Age and Life Expectancy, 1950-2050.
- OECD Indicators Health at a Glance 2019 :
- OECD Health at a Glance 2019
- OECD Pensions at a Glance 2021
- ROBERTS, B. W; WALTON, K. E. (2006) "Personality Traits Change in Adulthood: Reply to Costa and McCrae". *Psychological Bulletin*, Vol. 132, No. 1, 29 –32
- SALUR, G. (2018). "Yaşlanmanın Psikolojisi", A. Duben. (Derleyen) *Yaşlanma ve Yaşlılık*. Birinci Baskı. İstanbul. Bilgi Üniversitesi Yayınları, s.9-25.
- SCHEUBEL, B. (2013). "A Historical Perspective on the Social Security Hypothesis", Chapter 3 Bismarck's Pension System (pp. 77-104)
- SOMAY, G. (2017). "Yaşlılık Nasıl Oluşur? Yaşlılık Nasıl Oluşur?"- Prof. Dr. Göksel Kalfa Somay - Prof. Dr. Göksel Somay (gokselsoy.com)
- SOSYAL GÜVENLİK KURUMU (2007). *Sosyal Güvenlik Reformu: Uygulama Öncesi Yeni Yaklaşım*. Ankara, Sosyal Güvenlik Kurumu Yayınları.
- ŞİRİN, İ. (2013). "İdeal Emeklilik Yaşının Belirlenmesi ve Yaşlanmadaki Gelişmeler: Türkiye Üzerine Bir İnceleme", *Sosyal Güvenlik Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, Sayfa 79-100
- TOSUN, Y. (2018). "Yetişkinlerde Emeklilik Dönemine İlişkin Planlama Eğiliminin -Konya İli Kulu İlçesi Örneği-Çözümlemesi". Yayımlanmış Y. Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 505450
- TÜİK (2020). <https://data.tuik.gov.tr> 13.03.2022 tarihinde erişilmiştir.
- <https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33711>
- TUNCAY, A.C. ve EKMEKÇİ, Ö. (2021). *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*. 21. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları
- ULUTÜRK, S. ve DANE, K. (2009). "Sosyal Güvenlik: Teori, Dönüşüm ve Türkiye Uygulaması", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi (Yaz)*, s.114-142
- WİSE, R. (2018). "Yaşlanmanın Psikolojisi", A. Duben. (Derleyen) *Yaşlanma ve Yaşlılık*. Birinci Baskı. İstanbul. Bilgi Üniversitesi Yayınları, s.47-66.
- WHO (2002). Active Ageing A Policy Framework. <https://extranet.who.int/agefriendlyworld/wp-content/uploads/2014/06/WHO-Active-Ageing-Framework.pdf>.
- WHO (2020). <https://www.who.int> 10 Mart 2022 tarihinde erişilmiştir.
- WHO (2021).<https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/dementia> 10 Mart 2022 tarihinde erişilmiştir.
- WORLDBANK DATA (worldbank.org)
- UN (2019). <https://www.un.org/en/> 10.Mart.2022 tarihinde erişilmiştir.
- 506,1479, 5510, 5434 Sayılı Kanunlar. Mevzuat Bilgi Sistemi 10 Kasım 2022 tarihinde erişilmiştir.

İKTİDAR SEÇKİNLERİ

Arş. Gör. Muhammed Yusuf ERTEK¹

YAYIN TANITIMI

MILLS, C. Wright (2017). *İktidar Seçkinleri*, Çev: Prof. Dr. Ünsal OKSAY, İnkılâp Kitabevi, ISBN: 978-975-10-3821-0, 663s.

Bu çalışma ile Charles Wright Mills'in "İktidar Seçkinleri" ismiyle Türkçeye kazandırılan kitabının içeriği, kitabın biçimi, çevirmen ve kitabın içeriği gibi başlıklar altında bir kitap incelemesi ile kitabın bölümlerine dair bir içerik kritiği yapılması amaçlanmaktadır. Ayrıca kitabın sahip olduğu hacme binaen bir okuma tavsiyeleri kısmı ve pekiştirmeye yönelik tavsiye de çalışmaya eklenmiştir.

Kitabın Biçimi

İktidar Seçkinleri, kitabı 1956 yılında Oxford Üniversitesi Yayınlarından "The Power Elite" ismiyle yayınlanmıştır. The Power Elite, 2019 yılında "İktidar Seçkinleri" ismiyle İnkılâp Yayınevi tarafından yayın hakkı alınarak basılmıştır. Bu çalışmada incelenen ve içerik kritiği yapılan kitabın basım yılı 2021 yılıdır. Kitabın çeviri görevini Ünsal OKSAY üstlenmiştir. Kitap 663 sayfadır. Kitap santimetre bazında, 21,3 x 13,3 x 3,8 ebatlarındadır.

Yazar Hakkında

Yazar Charles Wright Mills, 1916-1962 seneleri arasında yaşamış Amerikalı bir sosyologdur. Akıcı bir dil ve içgörücü bir anlatıma sahiptir. Ele aldığı konuların önem kazanması, bugün de C. W. Mills'in önemini artmasının sağlamıştır. Demokrasiye ve birey olarak insanın "onur" taşıması gerektiğine inanır. Mills, bir sosyolog, eleştirci, yazar ve hümanist olarak anılır. C. W. Mills'in "Sociological Imagination (Sosyolojik Düşünce veya Sosyolojik Tahayül isimleriyle çevrilmiştir), White Collar (Beyaz Yakalılar) isimli eserleri yanında en bilindik eseri The Power Elite (İktidar Seçkinleri) kitabıdır. İktidar Seçkinleri, C. W. Mills'in sosyolojisinin bir olgunluk eseri olarak nitelenebilir.

Çevirmen Hakkında

Kitabın çevirmeni Ünsal Oksay 1939 yılı, Urfa doğumludur. Balıkesir Lisesi'nden sonra Ankara Siyasal Bilimler Fakültesini bitirmiştir. Bir dönem UNESCO bursuyla Standford Üniversitesinde İletişim Araştırmaları Merkezi'nde eğitim almıştır. Türkiye'de iletişim biliminin kurucularından kabul edilir. 1968'de Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne bağlı olan İletişim Fakültesi'ne geçmiştir. 1973 yılında "Azgelişmişlik Açısından Kültür Değişmeleri" tezi ile siyaset bilim doktoru, 1982'de "19. Yüzyıldan Günümüze Kitle İletişimin Kültürel İşlevleri: Kuramsal Bir Çalışma" teziyle doçent, 1988'de "Çağdaş Fantazy Popüler Kültür Açısından Bilimkurgu ve Korku Sineması" yapıtı ve diğer çalışmaları ile profesör olmuştur. 2002 yılında emekliliğinin ardından çeşitli vakıf üniversitelerinde görev almıştır. Oksay, 2009 yılında vefat etmiştir.

Kitabın İçeriği

Kitap Amerikan toplumundaki iktidar seçkinlerinin kimler olduğu, nasıl iktidar seçkini olduklarını, iktidar seçkinliğinin neyi ifade ettiğini, iktidar seçkinlerinin yetkilerinin ve gücünün boyutlarını incelemeye çalışır.

Kitap, "Anmak İstediklerim" başlığı yanında 15 bölüm ve her bölümün bir alt bölümü niteliğinde toplam 84 kısımdan oluşmaktadır. Kitapta bir "Sonuç" başlığı veya benzeri alışıldık

¹ Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Araştırma Görevlisi, muhammedyusufertek@sdu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-8167-7723.

bir son bölüm bulunmamaktadır. Kitabın her bölümüne bir numara ve isim, her kısmına ise sadece bir numara verilmiştir. Kitabın bölümlerinin isimleri ve sahip olduğu kısımların sayısı parantez içinde aşağıdaki gibidir:

1. Üst Çevreler (8 kısım)
2. Yerel Sosyete (5 kısım)
3. Metropolitan 400 (5 kısım)
4. Ünlüler (5 kısım)
5. En Zenginler (6 kısım)
6. Üst Yöneticiler (6 kısım)
7. Şirket Dünyasındaki Zenginler (5 kısım)
8. Savaş Beyleri (7 kısım)
9. Askerlerin Nüfuzu (7 kısım)
10. Siyaseti Yönetenler (3 kısım)
11. Denge Teorisi (5 kısım)
12. İktidar Seçkinleri (7 kısım)
13. Kitle Toplumu (6 kısım)
14. Tutucu Düşünce (5 kısım)
15. Üst Ahlaksızlık (4 kısım)

Kitapta ilgili bölüme ait dipnotlar her bölümün sonuna ayrı ayrı eklenmiştir.

Bölümlerin İçeriği

Kitabın ilk bölümü olan “Üst Çevreler” kısmen bir giriş niteliği taşımaktadır. Yazar kitabın bu bölümünde toplumu üst, orta ve alt sınıf biçiminde tabakalara ayırarak incelemektedir. “İktidar Seçkinleri” dediği grubun aldığı kararların da almadığı kararların da önemi vurgulanmaktadır. Buna göre Devlet, şirketler ve ordu hiyerarşisi içinde “anahtar” niteliğinde birtakım konumlar vardır. ABD’de iktidar ve egemenlik, ekonomik, siyasal ve askeri alanda yığılmış haldedir. Öte yandan aile, eğitim ve din sosyal kurumları artık eskisi kadar toplum üzerinde etkili değildir. Bu kurumlar adeta orduya, şirketlere (ekonomiye) ve siyasal yönetim mekanizmasına hizmet eder haldedir.

Amerikan toplumunun iktidar seçkinlerini; ekonominin zenginleri, siyasal yönetim mekanizması ve ordudaki üst düzey askerler meydana getirmektedir. Bu çevreler sahip oldukları para, prestij, iktidar ve yaşam biçimleri ile değerlendirilebilir. Çoğu sıradan insanın sahip olmadığı imrenilecek bir hayata sahiptir. Fakat C. W. Mills, seçkin olmak için bunlara sahip olmak gerekmediğini, seçkin olarak da bunlara sahip olunabileceğini belirtmektedir. Seçkin olmak, sayılan şeylere sahip olunabilmesi için bir üs niteliğindedir.

Servet, iktidar seçkinlerinin bulunduğu kurumlar aracılığıyla elde edilmektedir. C.W. Mills’e göre kapitalist düzende, siyaset servete giden yolda pek çok anahtarı elinde bulundurmaktadır. Prestij sahibi olabilmek ise toplumsal yapının önde gelen kurumsal birimlerine bağlı olabilmekten geçmektedir. Servet, iktidar ve prestij, ne kadar büyükse daha büyük prestij elde etme olanağı o denli artmaktadır.

İktidar seçkinlerinin birbirlerinden haberdar olduğu düşünülür. Fakat bu sınıf içinde olanlar bir sınıfın üyesi olduklarının farkında değildir. Yine de bu sınıftan olanlar, birbirlerinden hoşlanırlar, aralarında kolay anlaşır, birbirleriyle evlenir ve benzer düşünce yapılarına sahiptir.

Amerikan toplumunun Avrupa’daki gibi bir feodal dönemden geçmemiş olması iktidar seçkinlerinin oluşumunda son derece önemli bir etkidir. Çünkü Amerikan toplumunda burjuvaziye karşı çıkacak bir aristokrat ya da asiller sınıfı olmamıştır. Dolayısıyla burjuvazi hem servet hem iktidar hem de prestij alanında en başından itibaren bir tekel olabilmıştır. Böylece, Amerikan toplumundaki üst tabaka “orta sınıf” üyesi kimselerin yükselmesiyle oluşmuş bir tabaka olarak belirtilmektedir.

Üst tabakaya yönelik lehte veya aleyhte bazı düşünceler ortaya çıkmaktadır. C. W. Mills bunların Hristiyanlık geleneği ile bağlantısını vurgular. Buna göre, seçkinlerden olmayan bu

tarz moral düşünceler, daha aşağı toplumsal konumlara mahkûm edilenlerin daha yüce insanlardır. Bu gibi fikirler alt tabakada memnuniyetle karşılanır. Çünkü hem üst tabakayı eleştirmek hem de bir gün üst tabakaya erişmek noktasında bu düşünceler ümitleri yaşatmaktadır.

İktidar seçkinlerinin tam olarak kimler olduğunun ifade edilebilmesi için toplumdaki görünürlükleri ve etkileri incelenmelidir. C. W. Mills, herkesin aynı tarihi yaşadığını fakat tarihe aynı oranda yön vermediğini söylemektedir. Dolayısıyla ordudaki bir çavuş ile Pentagondaki general, bir seyyar satıcı ile holding sahibi ve bir şerif yardımcısı ile ABD başkanının kararları aynı ölçüde etki etmeyecektir. Bu yüzden bu çizginin nereden çekildiği, iktidar seçkinlerinin kimler olduğu veya olmadığına dair bilginin ayrıntısını da ortaya koyacaktır.

C. W. Mills, toplumu etkileyen büyük kararların sayıca küçük çevreler tarafından verilen kararlar olduğunu belirtmektedir. ABD'nin attığı atom bombaları, Kore Savaşı ve II. Dünya Savaşına girme kararları bu gibi kararlardır. Üstelik bu gibi kararlar, büyük oranda tarihin her döneminde de zaten böyle oluşmaktadır. Dolayısıyla, C. W. Mills, tarihi etkileyen büyük kararların arkasında merkezileşmiş bir iktidar ordusunun varlığına işaret etmektedir.

C. W. Mills iktidar seçkinlerini işaret ettikten sonra, seçkinlerin bağlı olduğu kurum ya da kuruluşların işleyişlerini hatırlatır. İktidar seçkinleri, bu "ihtiyaçları" göz önünde bulundurmalıdır. Veyahut bu kişiler oynamakla yükümlü oldukları rollerine uygun kararlar almalıdır. Böylece İki soru ortaya çıkmaktadır. *Seçkinler rollerini kendileri mi saptar ve belirler? Veya seçkinlerin iktidarlarını, içinde yer aldıkları kurumların onlara yüklediği roller mi belirler?* C. W. Mills bu soruya kaderci bir bakışla veya salt iktidar seçkini iradesiyle gerçekleştirdiği yanıtının verilmesinin, yeterli olmayacağı ve yüzeysel düzeyde kalacağı inanmaktadır. Çünkü bazı iktidar seçkinleri, düpedüz kendilerine verilen rollerin adamı olmaktadır. Bazıları ise rollerini kendileri belirlemek istemektedir. Rollerin adamı olanları tarih ve mevcut literatür zaten yazmaktadır. Rollerini kendileri belirleyenler ise Hitler'in kendini "lider ve şansölye" ilan ettiği anda, Roosevelt'in ABD'yi II. Dünya Savaşına sokma kararında veya Truman ve etrafındakilerin Japonya'ya atom bombasını atma kararında ortaya çıkmaktadır. C. W. Mills, işte bu iktidar seçkinlerinin, artık sadece kendi rollerini değil, milyonlarca başka insanın icra edecekleri rolleri de belirlediğini ortaya koymaktadır.

C. W. Mills, birinci bölümün ilk yedi kısmında yaptığı bu değerlendirmelerinin ardından, Amerikan toplumundaki iktidar seçkinlerinin iradelerinin nereye kadar uzandığını ve nerelerde kısıtlandığının bilinmesini önemli bir sorun alanı olarak görmektedir.

C. W. Mills'e göre, kitabının birinci bölümün ilk yedi kısmında, tarihin tümüyle mevki ve kimlikleri hemen anlaşılabilir bir grup "kötü" veya "kahramanın" eseri olarak görmek, bu görüşe sahip olanların bir kaçış noktasıdır. Çünkü *toplum yapısındaki değişimlerin zamanla nasıl olup da çeşitli iktidar seçkinlerine olanaklar hazırladığını ve söz konusu iktidar seçkinleri gruplarının bu olanaklardan nasıl yararlandıklarını veya yararlanmadıklarını anlayabilmek ve bu hususun üzerine düşünmek* gerekir. Aksi görüşlere sığınmak, bir kaçmak eğilimidir. C. W. Mills'e göre; tarihi kötülerin eseri veya tesadüf ile kaderin eseri olduğuna dair görüşlerin ikisi de toplumdaki iktidar olgusunu anlamaktan kaçmaktır. İktidar sahibi kimselerin, toplumda neleri nasıl yaptıklarını anlamaktan kaçınmaktır.

C. W. Mills, birinci bölümde yukarıdaki gibi bir çerçeve içinden okuyucusuna kitabın geri kalanındaki hususların ipuçlarını verir. Ardından birinci bölümün son kısmında (8. kısım) kitabın ilerleyen bölümlerinde ele alacağı konular hakkında bilgi vermektedir.

Kitabın ikinci bölümü olan "Yerel Sosyete" başlığında, Amerikan toplumunda küçük kasabalar veya küçük kentlerde yer alan zengin aileler ele alınmaktadır. İlgili aileler o yörenin insanı tarafından tanınır, yerel gazetelerde çıkarlar, radyo veya gazete sahibidir. Bölge için önemli birer işverendir. Yerel sosyete arasında yakın ilişkiler vardır ve sınıf bilincine sahiptir. C. W. Mills bu bölümde, kitabın tamamında olduğu gibi bizzat yaptığı bir saha araştırmalarının nitel ve nicel verileri ile kamuoyundaki dergi ve/veya haberlerin verilerini kullanarak savını güçlendirmektedir. Protestan ahlakının yerel sosyete bazında hayat tarzını nasıl etkilediği, bu bölümde ele alınır.

Kitabın üçüncü bölümü olan “Metropolitan 400” başlığında Mills, Amerikan toplumunda Avrupa’daki Paris, Londra, Roma gibi bir ulusal bir kent merkezi olmadığından, fakat yine de ABD’nin büyük kentlerinden bir birlik ve beraberlik içinde olan üst sınıfın oluşumundan bahsetmektedir. Amerikan toplumu gibi bir göçmenler toplumu için, pek fazla kuşak geriye gidiş söz konusu değildir. Nitekim Amerikalılar da soy zincirine önem vermemektedir. C. W. Mills bu üst sınıfların bir araya geldikleri kulüpleri ele almaktadır ve onların birer “statü asansörü” işlevi gördüğünü bu bölümde anlatır. Yerel sosyete olduğu gibi bu üst sınıfın da hayat tarzında Protestan ahlakının etkisi görülmektedir. Nitekim bu üst sınıfın üyeleri de çoğunlukla ya Protestan veya diğer Protestan sınıflarına (mezheplerine) mensuptur. Metropolitan 400 sınıfının çocukları, eğitimlerini benzer kurumlarda almaktadır. C. W. Mills buraları o sınıfın üyesi çocukların yapacağı evlilikler için birer Pazar yeri olarak nitelemektedir. Bu sınıf üyelerinin benzerlikleri, kurdukları kulüpler ve okudukları okullar vasıtası ile güçlenmektedir.

Kitabın dördüncü bölümü olan “Ünlüler” başlığında, gelgelelim ünlü kişilerin kimler olduklarına girizgahı okuyucuyu karşılamaktadır. C. W. Mills’e göre, Amerikan toplumunda öyle bir noktaya gelinmiştir ki, radyo ya da televizyonlarda, gevezelik yapmaktan başka marifeti olmayan “profesyonel şaklabanlar”; bakanların, devlet adamlarının, ordunun üst kademesindeki komutanların ve büyük sanayi kuruluşlarının başındaki yöneticiler gibi kişilerin büyük hayranlıklarını kazanırlar. Ünlülerin ortaya koyduğu “yıldız sistemi”, ünlülerin aralarında kurduğu sınıf bilincini anlatmaktadır. Bu sınıf bilincinin oluşturulduğu yegâne mekân ise “Cafè Sosyetesidir”. “Amerikan Güzeli” olmak isteyen kızlar, buralara katılmaktadır. Onlar ünlü olmak isteyen Amerikan kızlarıdır. “Masrafı şirketten ödenen kadınlar” bir süre sonra ünlüler dünyasındaki yerlerini alır. Masrafları şirketine ödetmek, nihayetinde kârlı bir iş haline gelmektedir. Fakat madalyonun bir de öbür yüzü vardır. Toplumun alt tabakası veya fakirler için bambaşka bir boyut söz konusudur. Amerikan güzellerinin Cafè sosyetesinde yaptıkları ile, diğer genç kızların yaptıkları aynı nitelikte olsa da toplum için aynı görünümde olmayacaktır. “Amerikan Kadını” seçilen kızlar başarı elde ederken, diğerlerinin yaptıkları günah ve günahkârlıktan ötesi değildir. Halka kalırsa günahkâr olanlar, sadece zenginlerin işsiz güçsüz çocukları ile taşradan gelme yoksul kızlardır.

Kitabın beşinci bölümü olan “En Zenginler” başlığında, şaşılacak derecede zengin olanların, Amerikan toplumunun sandığı gibi uzaklarda olmadığı veya yok olup gitmedikleri ele alınır. *Milyoner üreten Amerikan kapitalizmi* bu bakımdan çok iyi durumdadır. C. W. Mills en zenginleri anlatırken “Hırsız Baron” ifadesini kullanır. Hırsız baronlar için *On milyon insandan onar cent çalmak, silah zoruyla banka soyup 100 bin dolar almaktan çok daha kolaydır*. Öte yandan Amerikan toplumu açısından yeteneklilikte tek ölçüt paradır. Hatta şu soru sorulur: *madem bu kadar zekiymişsin, niye zengin değilsin?* C. W. Mills bu bölümde tezini güçlendirmek adına onlarca nicel veriyi paylaşmaktadır. Bunların bazıları kendi çalışmalarının neticeleri iken bazıları ise bölümün dipnotunda işaret ettiği kaynaklardan alınan rakamlardır. Bu bölümde zengin olmak için ilk ve en zor olan kısmın büyük sıçramayı yapmak olduğu anlatılmaktadır. O noktadan sonra para kazanmak da servet edinmek de kolaylaşmaktadır. Öte yandan para kaybetme riski de azalmaktadır. O nokta öyledir ki, *orta sınıftan bir iş adamı 50 bin dolar borca girse, çok güç durumda kalmış demektir. Fakat 2 milyon dolar borçlanmanın yolunu bulan birisine, kredi açan kimseler sırf borcunu ödeyebilirsin diye, tekrar yardım edip para kazanması için elinden tutmaktadır*.

Kitabın altıncı bölümü olan “Üst Yöneticiler” başlığında, şirketlerin başındaki “yönetici ve uygulayıcılar” ele alınmaktadır. Bunlar, eski, kaba ve modası geçmiş işletmecilerin yerine, tarafsız, uzman arabulucular olarak şirket yönetim kademesine gelmişlerdir. Bazıları bunları büyük zenginlerden farklı gruplar görmektedir. Fakat C. W. Mills, onların artık birleşik bir yapıya kavuşmuş, mülkiyet ve ayrıcalıklar dünyasında son derece iç içe girmiş olduklarını ifade etmektedir. Bu yöneticiler, konuşan kendileri olmadıkça dinlemeyi sevmez, kitap okumaz, şiir, tiyatro veya roman ile ilgilenmez, “brifing”leri tercih eden kimselerdir. Bunun aksi olanlar da zaten kendi çevrelerinde şaşkınlıkla karşılanmaktadır. Bu kişilerin bilgi düzeyleri, *toplantı salonlarında ve ilgili dostlarından duyduklarından kapıp öğrendiklerinden* ibarettir. Sordukları sorular nettir; para kazanıldı mı, kazanıldı ise ne kadar ve kazanılmadı ise niçin?

Kitabın yedinci bölümü olan “Şirketler Dünyasındaki Zenginler” başlığında, şirketleşme çatısı altında örgütlenmiş zenginler sınıfı ele alınmaktadır. Bu grup içinde mülkiyet sahibi zenginlerin yanında, aldıkları yüksek ücretler ve gelirler sayesinde ayrıcalıklı bir üst yöneticiler tabakası bulunmaktadır. Bu tabakanın tüm üyeleri temsil ettikleri sınıfın bilincinde olup, vakıflar aracılığı ile nasıl mal varlığı çeşitlendirilir, sürekli hale getirilir ve vergi avantajları nelerdir, çok iyi bilmektedir. Diğer yanda cimriler ve tutumsuzlar ise bölümde ele alınan diğer bir kesimi ifade etmektedir.

Kitabın sekizinci bölümü olan “Savaş Beyleri” bölümünde, ordudaki iktidar seçkinlerinden amiraller ve generallerden bahsedilmektedir. ABD’nin jeopolitik konumu, onu savaşlardan ve eski dünyanın kavgalarından uzak tutmuştur. Karadan önemli bir tehlikesi altında olmayan ABD, donanmasına önem vermiştir. Karadaki ayaklanmaları bastırmada, kara ordusu kadar etkin olmayan donanmada, generaller ve amiraller politik işlere karışma olanağı da bulamamışlardır. Fakat sonrasında, Amerikan Kongresi’nde amiral ve generallerin eşleri bile, çay partilerinde çay yerine kahve ikramına nail olma statükosunu elde edebilecek konuma ulaşmışlardır.

Kitabın dokuzuncu bölümü olan “Askerlerin Nüfuzu” başlığında, Amerikan askerleri ile toplumun bağları ele alınmaktadır. Evvelinde toplum seçkinleri ile iletişimi dahi olmayan askerler, artık iktidar seçkinlerinin kardeşi ve hatta ağabeyi olabilecek hale gelmişlerdir. Askerlerin, sivillerle ilişkilerinde ağırlıklarını koyma çabaları, amiral ve generallerin kendi bildiklerini yapma istekleri veya beğenmedikleri kararları hasır altı etmek veya o karara uymama alışkanlıkları bilinmektedir. Fakat pek tabii, ABD’nin yine de askerlere ihtiyacı vardır. Amerikan tarihinde zamanla bu ilişkiler, askerlerin iktidar seçkinleri arasında en güçlü grup haline gelmesini sağlamıştır. Çünkü ABD’nin dünya devleti haline gelmesi ile, ordu ve ordu yetkilileri gerek ülke içinde gerek uluslararası sahada daha önemli konumlara gelmişlerdir. Yüksek rütbeli askerler, dolaysız olarak diplomatik ve siyasal çevrelere girmek durumunda kalmıştır. Bir yandan da orduya aktarılan bütçe de hep büyümüştür. Bu sayede devlet içinde askerin rolü de artmıştır. Askerler, modern savaş nedeniyle isteseler de istemeseler de bu konuma erişmişlerdir. C. W. Mills’e göre *böylece askerler, nasıl ekonomik yönden güçlü bir hale geldiler ise, artık ekonomide de askerlere söz hakkı tanınması gerekmiştir.* ABD’de eğitim kurumu ve üniversitelerin mali ihtiyaçları malumdur. Askerlerin ihtiyaçları ve mali güçleri üniversitelerle ilişkilerinde bir unsur olmaya başladığında ise, eğitim politikaları da bu minvalde gelişmeye başlamıştır. C. W. Mills, askerlerin bu mali gücünü bir de halkla ilişkiler alanında devreye sokmaya başlamasının, düpedüz bir propaganda olduğunu ifade ederek bu bölümü kurgulamaktadır.

Kitabın onuncu bölümü olan “Siyaseti Yönetenler” başlığında, ABD başkanı olabilmenin portresi ele alınır. Mills, bir sosyolog olarak kesin çizgiler çekmeye dikkat eden kalemiyle, ABD başkanlarının portreleri dışında, *diğer yöneticiler ile parti politikacılarının da nasıl bir ortamda yetiştikleri veya yetişmiş olabileceğini* ayrıntısıyla beraber bu bölümde ele almaktadır.

Kitabın on birinci bölümü olan “Denge Teorisi” başlığında, C. W. Mills, liberal görüşü ve halkın buna olan inancını eleştirmek için ayırmıştır. C. W. Mills, görünmez el ve pazar ekonomisinin neyi ifade ettiğini okuyucuya hatırlattıktan hemen sonra, iddia edilen dengeyi eleştirmektedir: *Bir taraf için gerçekten bir denge sağlarken diğer taraf için ise tam bir dengesizlik.* Bunun açıklaması ise arkasından gelmektedir: *Çünkü, toplumda üstün duruma geçebilmiş gruplar, bu egemenliklerinin anlaşılmasında, sarsıntıya uğramaması için elbette ki toplumda adaletli bir iktidar dengesinin bulunduğunu ileri sürecek; buna herkesten önce kendileri inancaktır.* Bu durum uluslararası ilişkilerde de büyük devletlerin küçük devletlere verdiği ahlak dersinde kendini gösterecektir. Hiçbir gerçek ya da tüzel kişilik, bu “status quo”yu değiştirmek istememektedir. C. W. Mills bu bölümde ayrıca Amerika’da yerleşmiş olan Spoils System’i (ganimet sistemi)ni de ele almaktadır. Daha sonra ise kongre üyelerinin samimiyetsiz ve çıkara dayanan ilişkileri detaylandırılmaktadır.

Kitabın on ikinci bölümü olan “İktidar Seçkinleri” başlığı, kitabın başında “asıl konumuz” olarak ifade edilen başlıktır. C. W. Mills bu noktaya kadar yüzlerce sayfa kurgusunu inşa etmiş,

akabinde asıl konusunu açıklamaya girişmiştir. Amerikan toplumunda iktidar seçkinlerinin konumunu değiştirecek bir “devrim” yaşanmamıştır. Deniz zırhlıları toplarını saraya çevirmemiş, süngü zoruyla meclis dağıtılmamıştır. Bu tabloda C. W. Mills’e göre Amerikan toplumunun iktidar seçkinleri, dört tarihsel aşamadan geçmiştir. C. W. Mills kitabını kaleme aldığı 1950’li – 1960’lı yılları ise iktidar seçkinleri için beşinci aşama olarak kabul etmektedir. Bu aşamaların önemli dönüm noktaları, I. ve II. Dünya savaşları, New Deal dönemi ve bugün soğuk savaş niye nitelendirilmekte olan dönemdir. C. W. Mills’in yaşadığı dönemin ekonomik sistemi, *devamlı savaş ekonomisidir*. Artık siyasal yönetim mekanizması yok olmasa bile gücü eskisi kadar değildir. ABD’nin kararları, büyük şirketler ve generaller ile amirallerin çıkarlarının birleştiği alanlarda oluşmaya başlamıştır. Askeri ekonomik ve siyasal iktidar seçkinleri içinde, iktidardan en büyük ölçüde yararlanabilenler, askeri seçkinlerdir. Bu bölümde iktidar seçkinlerinin kimi temsil ettiği sorunu da ele alınmaktadır. İktidar seçkinlerinin psikolojik yönden artık nasıl bir “sınıf bilinci” inşa ettiği, kurdukları network ve sosyal ortamlarından C. W. Mills’in yaşadığı döneme kadar uzanan bir çizgide ele alınmaktadır. Bölümün sonunda, toplumun üst ve orta düzeylerine eğildikten sonra, Amerikan toplumunun büyük bir alanını kapsayan alt tabakalar hatırlatılarak diğer bölüme geçilmektedir.

Kitabın on üçüncü bölümü “Kitle Toplumu” başlığıdır. Amerikan toplumundaki yaygın anlayış “büyük Amerikan kamusu”nun her şeyin önünde geldiği, hiçbir şeyin kamudan büyük ve önem taşımadığı yönündedir. Nitekim siyasal iktidar meşruiyetini; liberal teori taraftarları da iktidar sistemine dair yorumlarının dayanağını, kamudan almaktadır. C. W. Mills, iktidar seçkinlerinin özellikleri ve durumlarını anlaşılmasında, kamu toplumundan kitle toplumuna geçişin büyük önem taşıdığını bu bölümde ifade etmektedir. Bir toplumun kamu toplumu mu, kitle toplumu mu olduğunu gösteren belirgin özelliği başat haberleşme biçimidir. Kamu toplumunda, en önemli haberleşme biçimi, eşit koşullarda taraflar düşünce, görüş ve kanaatlerini ifade edebilecekleri tartışma ortamına sahip olmalarıdır. Kitle iletişim araçları kamu toplumunda tartışma ortamını genişletmek ve canlı tutmakla görevlidir. Kitle toplumundaki en önemli haberleşme biçimi ise eşit tartışmanın dışındadır. Biçimsel iletişim araçlarıyla yapılan ve kamuyu sadece kitle iletişiminin tüketicisi ve kendine verilenin alıcısı sayan bir iletişim söz konusudur. Kitle toplumundaki kamu, kitle iletişim araçları ne veriyorsa, yalnız onu öğrenebilmektedir.

Kitabın on dördüncü bölümü “Tutucu Düşünce” başlığıdır. C. W. Mills kitabının bu bölümünün tamamında, iktidar seçkinleri tezine karşı eleştirilere veya eleştiri gruplarına yönelik kaleme almıştır. C. W. Mills, toplumdaki bazı aydın ve bilim adamlarını bilerek ya da bilmeyerek iktidar seçkinlerinin beğeneceği düşünceler ürettiğini, bunların iktidar kurumuna dair gözlemlere dayanmadığını ve bu faaliyetlerin toplumdaki bireylerin siyasal konulara karşı verdiği önemi azalttığını belirtmektedir. İşte aydınların ve bilim adamlarının bu düşünce yapısı ve tutumları, bu bölümde “tutucu düşünce” başlığı altında irdelenmektedir. Tutucu düşünce sahipleri, kitabın bu bölümünde eleştirilir.

Kitabın on beşinci bölümü olan “Üst Ahlaksızlık” başlığında, C. W. Mills, siyasal ve ekonomik alandaki ahlaksızlık olgusunun toplumun geneli açısından bir sorun olduğu üzerinde durmaktadır. Toplumda, “Para kazanmayı” tek başarı ölçüsü sayılan bir düşünce gelişmiştir. Akabinde bu düşünce, para sahibi olmayanları suçlayacak kadar kötü boyuta ulaşmıştır. Çıkarıcılık ve işini bilir olmaya dayanan ahlak yapısındaki toplumda, vicdan sahibi bireyler yetişmez olmuştur. En kötüsü, artık toplumda bunu önleyebilecek başka bir değer de kalmamıştır. Toplumdaki üst çevreler, topluma örnek olacak niteliklere sahip değildir. Üst çevrelerin, üst düzeye gelebilmiş olmaları, bu kimselerin ahlakî yönden değerli olmalarından değildir. *İnsanlık tarihinde eşi görülmedik bir güç ve iktidar sahibi olan iktidar seçkinleri, bu durumlarını, düpedüz örgütlenmiş bir sorumsuzluk sistemi içinde iş görebilmelerine olanak sağlayan bugünkü Amerikan toplum yapısına borçludur.*

Kitabı Okumaya Yönelik Tavsiyeler

Kitapta C. W. Mills’in tüm bölümleri kaleme alırken aynı tarzı benimsediği görülür. Buna göre her bölümün başında bir ila üç sayfa arasında bir giriş kısmı yer almaktadır. Akabinde yer alan tüm kısımların başlangıcı ve son kısımları ise birer giriş ve sonuç mahiyetindedir. Fakat

bu durum, kitabın yalnızca on beş bölümünün girişi ve seksen dört kısmının başlangıç ve son kısımlarının okunmasının yeterli olacağı algısını yaratmaması gereklidir. Çünkü C. W. Mills'in kurgusunda ele aldığı meseleye dair can alıcı kısımlar, metnin ortalarında birçok nitel ve nicel veri işaret edilerek izah edilmektedir.

C. W. Mills kitabın birçok yerinde aynı kültürü ve tarihi paylaştığı okuyucularının rahatlıkla zihninde canlandırabileceği, lakin çeviriyi okuyan başka iklimlerden insanların ilk etapta bağlam yakalamakta zorlanabileceği birtakım ABD tarihi olay, olgu ve kurumlarını işaret ederek cümle içinde ve bölüm veya kısımların kurgusunda kullanmaktadır. Bunlar okuyucuyu bazı noktalarda defalarca aynı sayfa veya sayfaları okumaya itse de kitabın bütününe bakıldığında bu tarz metinler son derece azınlık durumdadır. Dolayısıyla okuyucunun karşılaştığı bu tarz metinlerde göstereceği sabır kitabı bitirdiğinde alacağı hazzın yanında ehemmiyet arz etmektedir.

Pekiştirmeye Yönelik Bir Tavsiye

C. W. Mills kitabını *The Power Elite*'i 1956 senesinde yayınlamıştır. *İktidar Seçkinleri*'nin çevirmeninin de kitapta işaret ettiği gibi, kitabın ele aldığı konuların güncelliği C. W. Mills'in geçen zamana rağmen önemini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, *The Power Elite*'in yayınlanışından tam altmış bir sene sonra, ABD'nin iktidar seçkinlerinin Afganistan'ın işgali sürecini anlatan bir adeta C. W. Mills'in kurgusunu pekiştiren bir yapıya sahiptir. David Michôd tarafından yazılan ve yönetilen 2017 yapımı "War Machine" isimli filmin bilhassa ilk otuz dakikasında ABD'nin iktidar seçkinleri işlerini yaparken sergilenmektedir. Bu noktada ilgili filmin C. W. Mills'in iktidar seçkinleri tezi bağlamında izlenmesi yahut bir inceleme veya içerik analizinin yapılması, bu çalışma kapsamında tavsiye edilmektedir.

MORTEZA NURAYÍ-ZEYNEB AHMADVEND - I. PEHLEVİ DÖNEMİNDE İRAN TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

Murat CELEP¹

YAYIN TANITIMI

Morteza NURAYÍ, Zeyneb AHMADVEND (2010). *I. Pehlevî Döneminde Türkiye-İran İlişkileri* (روابط ایران و ترکیه در دوره پهلوی اول), İsfahan: Kenkaş Yayınları. ISBN: 978-600-136-010-7, 142s.

Modern dönemlerde benzer tarihi olgulara sahne olan Türkiye ve İran'da özellikle I. Dünya Savaşı sonrası süreç, bu olguların daha somut bir renge büründüğü dönemi ifade etmektedir. Meşrutiyet devrimlerini geride bırakarak otoriter modernleşme yönünde adımlar atan söz konusu iki ülkenin yönetici elitleri, hedeflerini uygulamak için içte güvenliği sağladıktan sonra komşularıyla iyi ilişkiler tesis etme yönünde bir irade ortaya koymuşlardır. Bu bağlamda ülkelerinde uygulamak istedikleri hedefler ve yine tarihin bu döneminde bölgede ve dünyada şekillenen şartların da bir araya gelmesiyle geçmişteki ihtilafları ortadan kaldırarak olumlu bir gündemin takip edilmesi her iki ülkenin öncelikli politikası olmuştur.

İran'da iki ülkenin bu son derece kritik dönemini mercek altına alan ilk çalışmalardan biri olan bu kitap, Zeyneb Ahmadvend'in aynı adı taşıyan yüksek lisans tezinin Murteza Nurayi'nin de katkılarıyla kitap haline getirilmiş halidir. Teorik bir altyapı içermeyen ve tarihsel perspektifle ele alınan çalışma, birkaç İngilizce eser dışında tamamen Farsça kaynaklardan istifade edilerek meydana getirilmiştir. Bu durum ileride değinileceği üzere zaman zaman yazarların yargılayıcı nitelikte değerlendirmelerde bulunmalarına yol açmıştır. Kitap bir giriş ve iki bölüm şeklinde düzenlenmiş olup her bölüm kendi içinde üç kısımda incelenmiştir.

Giriş bölümünde iki ülke ilişkilerinin mahiyetine dair bilgi veren yazarlar, devamında çalışmanın temel direklerini oluşturan en önemli kaynakların tanıtımlarını yapmaktadır.

İlk bölümde Safeviler ve sonrasını içeren dönemlerden Pehlevî dönemi sonlarına kadar olan zaman dilimini esas alan İran tarihine ve söz konusu dönemlerde İran'ın Osmanlılarla olan siyasi ve askeri ilişkilerine dair bilgiler aktarılmakta ve ardından Atatürk dönemi Türkiye'si kısaca ele alınmaktadır. Bu bölümde dikkati çeken hususlardan birisi yazarların coğrafyayı temel alan bir tarih okuması yaparak Ahameniler İmparatorluğu ile Doğu Roma imparatorluğu arasındaki mücadeleye işaret etmeleridir. Yazarlara göre Safeviler döneminde İran'ın karşısına Doğu Roma'nın varisi ve yine yayılcı bir güç olarak şimdi Osmanlı Devleti çıkmıştır(13). Bu bölümde İran'da yerleşik bazı tarih okumalarını tekrarlayan yazarlar, Safeviler döneminde İran'da baskın mezhep haline dönüşen Şiilik mezhebini, öteki olarak konumlandırılan Osmanlılara karşı İran'ın siyasi ve milli birliğini tesis eden bir olgu olarak değerlendirmektedirler(14). Öte yandan Şah İsmail'in uygulamalarını siyasi ve milli birlik kaygısı ile açıklayan yazarların biraz sonra Yavuz Sultan Selim'in kendi tebaasından 40.000 Şii Türkü öldürdüğünü bir kısmını da kendi tasarrufu altındaki Avrupa'daki topraklara sürdüğünü(15) iddia etmeleri ele alınan çalışmada yazarların tutumuna dair önemli bir ipucu mahiyetinde değerlendirilebilir. Nitekim bu yaklaşım, Pehleviler dönemine kadar sunulan tarih anlatısında Osmanlıların yayılcı, fırsatçı ve uzlaşmaz şeklinde nitelendirilmek suretiyle kendini daha belirgin şekilde göstermektedir(24-40). Rıza Şah dönemine ayrılan birinci bölümün ikinci kısmında, Rıza Han'ın iş başına gelişi hadisesinin Meşrutiyet döneminden 1921 yılına kadar olan süreçte yaşanan hadiselerin milliyetçi bir diktatörün iş başına gelmesine zemin hazırladığı yönündeki klasik tarih anlatısı burada da tekrarlanmaktadır. Devamında Rıza

¹ Tahran Üniversitesi, İran Tarihi Doktora Öğrencisi, muratclp29@gmail.com.

Şah'ın iş başına geldikten sonra Türkiye'de yaşanan hadiselerin İran'a doğrudan etkisi olduğu ifade edilmekte ve bu bağlamda örneğin Türkiye'de saltanatın ve hilafetin kaldırılması ile cumhuriyet rejiminin kurulması Rıza Şah'ın gelecekte uygulayacağı faaliyetlerde bir örnek görevi görmüştür denilmektedir. Bununla birlikte ulema ve bazı devlet ricali cumhuriyet rejimine İslami ilkelerle örtüşmediği gerekçesiyle muhalefet etmiş ve neticede Şah bu amacından vazgeçmiştir. Fakat gücü ele aldıktan sonra da ulemanın gücünü zayıflatmaya yönelik bir politika benimsemiştir(49). Bu kısımda dikkati çeken hususlardan bir diğeri de Rıza Şah'ın uygulamış olduğu reformlar nedeniyle onun bir nevi İran'ın Atatürk'ü olduğu şeklinde yapılan benzetmedir(47). Rıza Şah'ın Türkiye ziyaretinden döndükten sonra İran'da başörtüsünün yasaklanması, onun Atatürk'ten ilham alarak bu uygulamayı yürürlüğe koyduğu şeklinde bir tasvir sunulmasına yol açmıştır(51). Bu bölümün üçüncü kısmı Atatürk dönemi Türkiye'sine ayrılmış olup oldukça yüzeysel bilgileri ihtiva etmektedir.

Rıza Şah dönemi İran-Türkiye ilişkilerinin ele alındığı ikinci bölümde, I. Dünya Savaşı'nın ardından her iki ülkede ortaya çıkan yeni siyasi rejimlerin birçok açıdan benzer hedeflere sahip olduğu vurgulanmaktadır. Bu bağlamda din yerine milliyetçilik, modernizasyon, iç ve dış düşman algılamalarındaki ortaklık, iki ülkeyi birbirine yaklaştıran etmenlerdir. Bununla birlikte yazarlara göre Rıza Şah'ın önündeki tarihi, ekonomik ve toplumsal engeller Atatürk'e nazaran daha fazladır. Kanaatimize göre yaygın bir görüş haline dönüşen bu düşünce daha fazla araştırmaya muhtaçtır. Zira Osmanlı'da olduğu kadar yoğun ve sistematik denilemese de Kaçarlar dönemi İran'ı da modernleşme yolunda önemli atılımlar kaydetmiştir. Öte yandan yazarlar Atatürk'ün yaptığı devrimlerle Rıza Şah'a güç verdiğini düşünmektedirler(65). Yazarlara göre bu dönem Türkiye'sinde hâkim olan politikanın üç önemli özelliği bulunmaktadır; ülkenin toprak bütünlüğünü korumak, tüm dünya ülkeleri ve özellikle de komşularla dostluk ve barış ilişkileri tesis etmek ve yine ülkenin toplumsal ve iktisadi gelişimin devamlılığını sağlamak(68). Rıza Şah dönemi İran'ın dış politikası da benzer şekilde tüm milletlerle barış içinde yaşama önceliğine sahiptir. Buna ek olarak Rıza Şah'ın dış politikasında komünizme karşı özellikle komşularla ortak bir noktada buluşmak önemlidir. Bu bağlamda sınır sorunları ve uzun zamandan beri süregelen ihtilafların çözülmesi konusunda ülkenin dezavantajına da olsa bazı imtiyazlar vermek suretiyle bu sorunları çözme yoluna gidilmiştir(69). Yine Rıza Şah, idaresinin son dönemlerine doğru özellikle İngiltere ve Sovyetlerin ülkesindeki nüfuzunu kontrol etmek için üçüncü bir güce yani Almanya'ya yanaşmaktaydı(70-71). Devamında iki ülkenin resmi ilişkilerinin başlamasına değinen yazarlar, sonrasında 1926 yılında taraflar arasında imzalanan ve birbirlerine karşı iyi niyet göstergesi olarak değerlendirilen dostluk ve saldırmazlık anlaşmasına işaret etmektedirler. Ne var ki 1927 yılında sınır bölgeleri yeniden hareketlenmiş ve bu durum iki ülke arasında bazı sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur(73-74). Hemen ardından Kürtlere yönelik ayrı bir başlık açan yazarlar, Kürt aşiretlerinin sınır bölgelerinde ortaya çıkarttıkları çeşitli asayiş sorunlarına değinmekten başka özellikle Şeyh Sait isyanından sonra Türkiye'nin bölgedeki Kürtleri kendi isteği doğrultusunda kullanmadığını iddia etmektedirler(75-77). Burada dikkat çeken hususlardan birisi Azerbaycan Valisi Şerifüddeve Beni Âdem'e atfedilen bir rapordur. Şerifüddeve 1926 yılında bölgenin iktisadi yapısını ve yine özellikle Azerbaycan'daki Kürt aşiretleri meselesini açıklarken Türkiye'nin bölgedeki Kürtleri tahrik ettiği ve bu suretle İran'ı onların (Kürtlerin) silahsızlandırılması yönünde mecbur bırakacağını yine aynı şekilde Simko ayaklanmasında da Türklerin onu tahrik etmek suretiyle İran sınırındaki bölgelerde toprak iddia edeceğini ileri sürmektedir(78).

İran'da iki ülke ilişkilerini ele alan çalışmalara bakıldığında Pantürkizm meselesinin bu çalışmaların temel başlıklarından birisini oluşturduğu gözlemlenmektedir. Bu çalışmada da "pantürkizm meselesi" başlığı altında konu ele alınmıştır. Bu kısımda dikkat çeken hususlardan birisi bazı grupların kültürel kumaş altında Azerbaycan'da Farsça yerine Türkçeyi yerleştirmeye çalışmakta oldukları ve yine bölgeden merkeze gönderilen başka bir raporda da Türk Ocağı teşkilatının faaliyetlerine engel olunması gerektiği belirtilmektedir. Dikkat çeken başka bir raporda da Urmiye Başkonsolosluğu'nun kabul salonu kapısında Türk dillilerin

birlik zemini yazıldığına işaret edilmektedir(83). Devamında Pantürkçülük ideolojisinin tarihi arka planına kısaca işaret edilerek tüm Türkleri tek çatı altında toplama düşüncesi olan Turancılığın yerine bunun daha ılımlı bir formu olarak nitelendirilen Oğuz Türklerini (Azerbaycan, Kırım Kafkasya ve Osmanlı) bir araya getirmeyi hedefleyen Türkçülüğün ön plana çıktığı belirtiliyor(85). Ardından Türkçülüğün Azerbaycan'da tabanının bulunduğuna işaret edilerek bu meselenin içeride Panfarsizm ve Pantürkizm mücadelesine dönüştüğü ve yine bu durumun basına yansımaları paylaşılmaktadır. Bu bağlamda Panfarsistlerin Azerbaycan halkının Türk kökenli olduğunu inkar ettikleri belirtilmektedir. Yazarlar tarafından bu durum İran'da merkezi devletin tehdit algılaması bağlamında değerlendirilerek Panfarsizm ideolojisinin merkezi devlet tarafından bu duruma bir tepki olarak güçlendirilmeye çalışıldığı ifade edilmektedir. Rıza Şah hükümeti, bu amaçla kültürel alanda propaganda yaparak Türk dilinin cahillerin dili olduğu, bir dil olarak anılmaya değer olmadığı, Türkçenin bir dil olmayıp Farsçadan bozma lehçe olduğu, Azerbaycan halkının Türkçeyi zorla konuştuğu, Türk dilinin yağmacı ve kan dökücülerin dili olduğu şeklinde propaganda yapıldığını fakat bunların hiçbirinin bilimsel olmadığını bu propagandanın yalnızca Farsçılık ideolojisi açısından yapıldığı belirtiliyor. Yine Pişeveri hükümetinin kurulması da bu meselenin ne kadar ciddi olduğunu gözler önüne seren bir hadise olarak değerlendirilmektedir. Yazarlara göre Pehlevi rejimi bu hadisenin ardından her zamankinden daha fazla Farsçılık ideolojisini takip etmiştir(86-87). Tüm bunlarla birlikte yazarlara göre Türkiye ile Azerbaycan arasında var olan mezhepsel ihtilaf ile Osmanlı'nın Azerbaycan'ı işgali gibi sebepler bu ideolojinin burada (Azerbaycan'da) gelişmesini engellemiştir(88). İkinci bölümde ele alınan konulardan birisi de Furuği'nin Türkiye'ye gelmesi ve sınırdaki meselelerin halledilmesinin açıklanmasıdır. Bu kısımda dikkati çeken hususlardan birisi Furuği'nin, Türklere güven olmayacağı ve onların Azerbaycan üzerinde gözleri olduğu ve fakat şimdiki halde dünya konjonktürü ve Atatürk'ün gerçekçiliğinin Türkleri bu hedeften uzak tuttuğu şeklinde bir düşünceye varmış olmasıdır(90-91). Müşahedelerimize göre Furuği'nin bu düşüncesi İran milliyetçilerinin Türkiye ve Pantürkçülük algılamalarındaki klasik görüşlerinin günümüze uzanan temel referanslarından biridir. Bu bölümde 1929 Sınır İnceleme Komisyonu adıyla ele alınan konuda Türkiye, sınır meselesinde genel itibarıyla uyumsuz ve kendi menfaatleri doğrultusunda dayatmacı bir tutuma sahip taraf olarak tasvir edilmektedir(94-99). Bununla birlikte 1931 Tahdid-i Hudut anlaşması ile sınır sorunları çözüme kavuşmuş, 1932 yılında 1926 yılında imzalanan dostluk ve saldırmazlık anlaşması güncellenmiştir(99-101). Bu bölümde yine Rıza Şah'ın 1934 yılında Türkiye'ye gerçekleştirmiş olduğu ziyaret de çeşitli açılardan değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Rıza Şah'ın beraberinde getirmiş olduğu heyet ve mahiyeti, takip edilen güzergâh, ziyaret edilen yerler, ziyaretin yerli ve yabancı basındaki yansımaları ve Şah'ın getirdiği hediyeler gibi hususlara dair bilgiler aktarılmıştır(101-107). İkinci bölümün son kısmı ise Rıza Şah'ın Türkiye ziyareti sonrası yaşanan gelişmelere ayrılmıştır. Buna göre söz konusu ziyaret sonrası iki ülke arasında sınır güvenliği ve emniyeti, adli, ticari, denizcilik, ikamet, gümrük ve veterinerlik gibi alanlarda yapılan anlaşmalara işaret edilmiştir(108). Devamında birçok çalışmada önemli bir olgu olarak kabul edilmiş olan bu ziyaretin Rıza Şah üzerindeki etkileri incelenmiştir. Söz konusu döneme dair araştırma yapmış olan diğer araştırmacılar gibi bu çalışmanın yazarları da Rıza Şah'ın Türkiye ziyaretinin kendisi üzerinde büyük bir etki yarattığı ve keşf-i hicap (başörtüsü yasağı), şapka kanunu, yüksek askeri üniversitenin kurulması, Fars haber ajansının kurulması gibi uygulamaların bu ziyaret sonucunda gerçekleştirildiğini ifade etmektedirler(109-112). Kitabın sonunda ise Sadabad paktı ve bu paktın hangi amaçlarla şekillendiği ve son olarak paktın İran açısından sonuçları ele alınmıştır. Çalışma yazarlarına göre Sadabad paktı, İngilizler tarafından Sovyetlerin Basra körfezi, Orta Doğu petroleri ve Hindistan gibi bölgelere doğru yayılmasına engel olunması amacıyla iki dünya savaşı arası dönemde çeşitli vesilelerle İran, Türkiye ve Afganistan devletleri arasında bir iş birliği kurmaya yönelik çabaların ürünüdür(112). Devamında yazarlar tarafından Sadabad paktının siyasi ve maddi açıdan İran'ın zararına buna karşın Afganistan, Türkiye ve Irak'ın ise faydasına olduğu iddia edilmektedir. Onlara göre askeri bir bölge olma özelliğine sahip olan Ağrı dağının yüksek kesimlerinin Türkiye'ye devredil-

mesi ve yine İran'ın Irak ile olan sınır hattının belirlenmesinde İran'ın Irak lehine taviz vermesi İran'a atfedilen başlıca zararlardır. Bunun yanı sıra komünizm tehlikesine karşı oluşturulmuş olan Sadabad paktı, II. Dünya Savaşı'nın akabinde İngiltere'nin Sovyetler ile müttefik olmasıyla hedeflediği amaca ulaşamamıştır. Öte yandan 1941 Eylülünde müttefikler tarafından İran'ın işgal edilmesi sırasında anlaşma taraflarının İran'a yardım etmemiş olmaları da anlaşmanın içi boş bir anlaşma olduğunu göstermiştir(122) .

Genel bir değerlendirmeye çalışmada kullanılan kaynaklar bağlamında oluşan zan ile Türk diline hâkim olmadıklarını varsaydığımız yazarların çalışmada yalnızca İran kaynakları ile yetinmeleri başta objektiflik sorunu olmak üzere yapılan bazı değerlendirmelerin dar kapsamlı bir niteliğe bürünmesine de yol açtığı ifade edilebilir. Öyle ki yazarların zaman zaman yorumlama/değerlendirme yapmaktan daha çok adeta yargılama/savunma kaygı/güdüleriyle hareket ettikleri söylenebilir. Ayrıca çalışmada İran arşiv belgelerinden de kısıtlı olarak istifade edilmiş olması çalışmanın önemli handikaplarından bir diğeridir. Belirtmeye değer bulduğumuz bir başka husus ise kitabın genel bir başlık içermesine karşın içeriğinin yalnızca siyasi ve askeri konuları kapsıyor olmasıdır. Tüm eksikliklerine rağmen iki ülke arasındaki ilişkilerdeki önemli dinamiklerin İran kaynakları bağlamında ve İranlı araştırmacılar tarafından nasıl ele alındığı ve Osmanlı ve onun ardılı olan Türkiye Cumhuriyeti'ne bakış açısının nasıl olduğunu göstermesi bakımından çalışmanın öneme sahip olduğu söylenebilir.

İSTANBUL VE ANADOLU'DAN SINIF PROFİLLERİ

Turgut ÇILGIN¹

YAYIN TANITIMI

BORATAV, Korkut (2004). *İstanbul ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri*, İmge Kitabevi, ISBN: 9755334149, 169s.

Korkut Boratav, bu eserinde 1978-1988 yılları arasında Türkiye gelir dağılımındaki makroekonomik değişimin, mikro ekonomik boyutlarda işçi, memur ve köylülerin emek gücünü nasıl etkilediğini ve iktisat, siyaset bilimi ve sosyoloji disiplinlerinin alanlarına girerek disiplinler arası yansımalarının ne şekilde olduğunu çözümlenmeyi amaçlamıştır. Araştırmanın temelini, İstanbul'da Pendik, Kartal, Eyüp ve Bayrampaşa ilçelerindeki 800 hane ve 3498 kişiyle, Anadolu'da ise 19 köyde 845 hane ve 4525 kişiyle yapılan anketler oluşturmuştur. Kitap beş bölümden oluşmaktadır. İstanbul anketi verilerine göre 3498 kişinin arasında 245 emekli, 131 öğrenci ve 975 çalışan bulunmaktadır. Çalışanların % 83'ü erkek, %16'sı kadındır. Çalışmada belli bir grubun belli bir özelliğinin genel ortalamadan ne kadar saptığını anlamak için genel ortalama oranı (G/O) kullanılmıştır. G/O oranı hem gruplar arası karşılaştırmalara hem de her hangi bir grubun genel ortalama ile karşılaştırılmasına imkân vermektedir. +1'in üzerindeki oranlar, söz konusu değişkenin belli bir değer bakımından o grubun genel ortalamasının üstünde yer aldığını ifade etmektedir.

Çalışmada, İstanbul semtlerinde ve Anadolu köylerinde yaşayanların sınıf profilleri çıkarılarak, yakın dönemin Türkiye tarihine damgasını vurmuş bazı vakalarının, bu sınıfları nasıl bir yapısal, davranışsal ve ideolojik değişime soktuğu ve ne şekillerde farklılaşmaya, benzeşmeye ve sınıflar arası geçişlere neden olduğu araştırılmıştır. Araştırmada, toplumsal sınıfları birbirinden ayıran özellikler, bu toplum sınıflarının kendine has özellikleri, sınıflar arası geçişlerin ve profillerin zaman içerisindeki yönü, sınıfsal konumlarıyla bağlantıları araştırılan süreçleri oluşturan değişkenler ve bu bağlantıların toplumunun geçmişi ve geleceği hakkındaki anlayışımızı nasıl zenginleştirdiği gibi konular yer almaktadır.

Araştırmada kullanılan anketler, uluslararası bir araştırma projesi kapsamında yapılmış anketlerdir. Kitap, bu anket bulgularının yorumlanması sonucu oluşturulmuştur. Kitap ilk başlarda tümevarımsal bir metodolojik görüntü verse de, kavramsal çerçeve ile ampirik malzeme arasında köprü kurma çabasına binaen çok zor bir metodolojik çabayı gerektirmiştir. Bu çerçevede, toplumsal sınıflardan oluşan bir bağımsız açıklayıcı değişkenler kümesi ile açıklanması beklenen olgu ve süreçlerin dönüşümünden oluşan bir bağımlı değişkenler kümesini inşa etmek ve bunu yaparken anket verileri ile kuramdan türeyen kavramsal çerçeve arasında uygun bir yaklaşım noktası bulmak oldukça ince ve zor bir çalışma metodolojisidir.

Boratav çalışmasında, sınıfsal çözümlenmeler yaparken, sınıf tanımlamalarının ve bu tanımlamalarla ilişkili ampirik ölçüt ve göstergelerin geliştirilmesinde, kuram, kavramsal çerçeve, ampirik malzeme ve istatistiksel bilgiler arasında köprülerin kurulmasına gayret etmiştir. Toplumsal sınıf gruplamasından hareketle ele alınan sorunların çözümlenmeye çalışılması toplumu anlama bakımın iyi bir yöntem olmuştur. Ana sınıflandırmanın yanı sıra, toplumsal sınıflardan türeyen alt gruplandırmalar da yapılmıştır. Çalışmada ilk etapta kentsel ve kırsal sınıf ve alt grupların tanımlamaları yapılarak devamında bu grupların anketlerde ortaya çıkan sosyoekonomik özellikleri saptanmıştır. Bunu yaparken bağımsız değişkenler arasındaki ilişkileri tespit ederek hareket edilmiştir. Daha sonra, kent ve kırsal gruplar arasındaki sınıf değiştirme olgusu araştırılarak kuşaklar arası ve kuşak içi dikey sosyal hareketlilik açısından göstergeler inşa edilmiştir. Bir dizi bağımlı değişkeni açıklamak için açıklayıcı değişkenlerden

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Turgut Çılğın, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi Anabilim Dalı, 205221021@kocaeli.edu.tr, ORCID NO: 0000-0003-1629-9759.

faydalanılmıştır. Sosyal sınıf aidiyeti, incelenen nüfusun sınıflandırılmasında kullanılan ana ölçüttür.

Toplumsal dinamikleri açıklamak için, maddeci tarih görüşünün, sınıf bakış açısına dayalı yaklaşımının üstünlüğüne inandığı için, Boratav, bu araştırmasında sınıf kuramını kullanmıştır. Bu yaklaşımda, toplumsal sınıflar artı değere el koyma yönünden ayrışmaktadır. Çalışmada yapılan sınıflama ile maddeci tarih görüşünün soyut gruplaması arasında benzerlikler bulunmaktadır. Bu ayrışan toplumsal taraflar, karşıtlık ilişkileri sergilemektedir. Artı değerlerin yeniden dağıtımı süreci, belli sınıfların alt gruplarını oluşturmaktadır.

Bu araştırma, kent ve köy emekçilerinin gelir düzeylerini düşüren bir bölüşüm sürecinin hüküm sürdüğü 1980'li yılların sonlarında planlanmıştır. Çalışmada yer alan anketlerin temel sorunsalı, bölüşüm dinamiklerinin olumsuz etkilerine ve değişen ekonomik koşullara karşı, kentli ve köylü emekçi ailelerin mikro düzeyde hangi tür savunma ve uyum mekanizmalarını geliştirebildiklerini tespit edebilmektir. Bu çerçevede iş koşullarında, üretim süreçlerinde ve emek kullanım biçimlerinde görülen dönüşümler, göç olgusu ve tüketim ve tasarruf ve yatırım biçimlerindeki değişimler incelenmiştir. Bu anlamda anketlerden çıkan sendikalaşma, sosyal güvenlik, hane reislerinin ikinci iş yapma/yapmama durumu, kadınların hane içinde veya dışında çalışma süreçleriyle ilgili olarak kent ve köy anketlerinin sonuçları yorumlanmıştır. Bununla beraber, tarım ekonomisinin üretim ve pazarlama kanallarındaki değişimlere dair saptamalarda bulunulmuştur.

Korkut Boratav çalışmasında, anket bulgularından hareketle kuramsal sınıf analizine imkân verecek bir gruplama yapmıştır. Böylece sınıf, grup, tabaka kategorilerini inşa etmiştir. Kent nüfusu için yaş, doğum yeri, babanın sınıfsal konumu, iş kolu, çalışan sayısı, kamu/özel sektör iş yeri gibi alternatif açıklayıcı değişkenler kullanılmıştır. Anket bilgilerinin büyük bir bölümü hane reisinden derlenen bilgilere dayanmaktadır. Kapitalist bir ortamda temel ve ilk sınıfsal ayırım doğal olarak sermaye ve işgücü arasında belirlemektedir. Yazar da bu hareket noktasında başlayarak anket sorularından hareketle ilk sınıfsal ayırımı ücretliler/maaşlılar ve işverenler olarak yapmıştır. Bu ayırmada sermayeyi temsilen 1 veya 2 işçi çalıştıranlara küçük burjuvazi, 3 veya daha fazla işçi çalıştıranlara ise orta-büyük burjuvazi şeklinde alt gruplandırılmaya gidilmiştir. Kendi hesabına çalışanlar sınıfı ara bir sınıf olarak sınıflanmıştır. Bu ara sınıf farklı 3 alt grubu içermektedir. Bunlar; küçük esnaflar ve zanaatkarlar, marjinal enformel işler yapanlar ve doktor, avukat, muhasebeciler gibi nitelikli ancak orta halli serbest meslek sahipleridir. Ücretliler/maaşlılar ise 4 alt gruba ayrılmıştır. Bunlar, yüksek nitelikliler, beyaz yakalılar, mavi yakalılar ve niteliksiz hizmet işçileridir. Anket sonucunda ücretlilere ek olarak emekliler ve işsizler olarak iki grup daha oluşmuştur.

Elde edilen bulgular İstanbul semtlerinde taşralı ve köylü niteliklerin ağır bastığını göstermektedir. Hane reislerinin % 85'i İstanbul dışından, % 45'i köylerde doğmuş, % 40'ının köyde tarlası bulunmaktadır. Taşra doğumluların % 21'i İstanbul'a son 10 yıl içinde gelmiştir. Bu veri 1980'lerde yaşanan fiyat şoklarının etkisiyle köyden kente göç sürecinin boyutlarını göstermesi açısından önemlidir. Sonuçlardan, emeklileri çıktığımızda, kent/metropol doğumlu olanların daha fazla mavi yakalı ve orta-büyük işveren/burjuvazi kesiminde yer aldıkları görülmüştür. Köylü olanların ise daha çok niteliksiz işçi ve işsiz grubunda yer aldığı görülmektedir.

Diğer taraftan, çalışmada, kırsal kesimdeki haneler üretim araçlarının mülkiyeti, hanenin aile üyeleri dışında işçi çalıştırıp çalıştırmadığı ve hanenin toprağını kiraya verip vermediği şeklinde 3 ana sınıfa ayrılmıştır. Köy anketinde böylece her hanede istihdam edilen aile dışı yabancı emek, hane içi emek, haneden ihraç edilen emek gibi veriler elde edilmiştir. Bu ana ölçütler ışığında kırsal kesim ile ilgili kapitalist çiftçi, zengin çiftçi, zengin köylü, orta köylü, küçük köylü, yoksul köylü, tarım işçisi ve rantiyeye şeklinde 8 farklı alt sınıflandırma oluşturulmuştur. Kırsal anketin verilerine göre orta, küçük ve yoksul köylü oranı % 62 olarak tespit edilmiştir. Sadece yoksul köylü grubunun oranı % 32'dir. Kapitalist ve zengin çiftçilerin oranı ise %11,5 olmuştur. Kırsal nüfusun % 21,7'sinin tarım dışı işlerle uğraştığı görülmektedir. Bu verilere göre kırsal bölgelerde yavaş yavaş tarımdan kopmaların ve kent ekonomisi ile karışık bir ilişkiler

ağının başladığı görülmektedir. Hayvancılık noktasında hayvanı olmayan köylülerin oranı küçük köylü grubunda %17, zengin köylü grubunda %23, tarım işçisinde % 51 ve rantıye grubunda ise % 47 olduğu görülmektedir.

Çalışma sonuçlarına bakıldığında, köy ve kent arasındaki ilişkilerin yoğunluğu dikkat çekmektedir. Köyde oturup kentte ev sahibi olanlar ile kentte çalışıp köyde ev ve tarla sahibi olanlar karşılaştırılarak yorumlanmıştır. Köy ve kent sınıfları arasındaki hareketlilik detaylıca incelenmiştir. Daha önce belirlenen kırsal nüfusa dair sınıflar arasında dikey ve yatay sosyal hareketlilik ile kentsel nüfus ve kırsal nüfus arasındaki sosyal hareketlilikler yorumlanmaya çalışılmıştır. Bununla beraber, kent ortamında ve kırsal kuşaklar arasında sosyal ve sınıfsal hareketlilikler de araştırılmıştır. Yazar, sınıflar arası ve kuşaklar arası hareketliliğe dair araştırma sonuçlarını sosyoekonomik, siyasi ve felsefi açıdan değerlendirmiştir. Sonuçlardan kapitalist çiftçi, zengin çiftçi, küçük köylü, yoksul köylü ve tarım işçisi gruplarının büyük oranda kuşaklar arası hareketliliğe kapalı olduğu görülmektedir. Bununla beraber, bu grupların kendi içsel türeme değerlerinin ise yüksek olduğu görülmektedir.

Çalışmada, eğitim düzeyi farklılıkları incelenirken kentsel ve kırsal nüfusa dair, okuryazar olma ve resmi eğitim sistemi içerisinde ulaşılan son aşama şeklinde iki gösterge kullanılmıştır. Eğitim düzeyi hem refah göstergesi hem de sınıf atlamanın bir yolu olarak değerlendirilmektedir. Eğitim düzeyi ile birlikte yaş, hane reisinin sınıfsal konumu, sınıfsal köken ve kentleşme derecesi açıklayıcı değişkenler olarak kullanılmıştır. Bu şekilde kırsal ve kentsel bulgular karşılaştırılarak yorumlanmıştır. Çıkan sonuçlara göre, eğitimden yoksun kalan insanların oranı kırsal nüfusta %26 ve kentsel nüfusta %14 olarak gerçekleşmiştir. Kırsal nüfusun eğitimden yoksun kalma oranının kent nüfusunun neredeyse iki katı olduğu görülmektedir. Hem kent hem de kırsal nüfusta eğitim düzeyini belirleyen en önemli etkenin yaş olduğu görülmüştür. Herhangi bir eğitim düzeyine girmesi mümkün olmayan yaş grupları bu sayısal analizin dışında tutulmuştur. Genç kuşaklardan yaşlılara doğru gidildikçe eğitim düzeyinin düştüğü tespit edilmiştir. Çıkan sonuçlara göre, Cumhuriyetin ilk dönemlerine rastlayan yaşlı grubun üniversite eğitim oranı bir sonraki dönemin nüfusuna göre daha yüksektir. 1980'lerin ekonomik koşullarına denk gelen en genç kent ve kır nüfus kuşağının eğitim düzeyi daha düşük çıkmıştır.

Sosyal sınıf aidiyetinin erkek ve kadın eğitim düzeyini belirlediği görülmüştür. Kent nüfusunda ücretlilerin küçük burjuvazi ve esnaf kesiminden daha iyi eğitim aldıkları görülmektedir. Kırsal kesimde ise üst sınıflarda eğitim düzeyinin yüksek alt sınıflarda ise düşük olduğu gözlenmiştir. Babaları kırsal sınıflardan ve hizmet işçilerinden oluşanların, babaları mavi yakalı olanlara göre daha dezavantajlı bir konumda oldukları görülmüştür. Genel anlamda metropollerden kırsal kesime doğru gidildikçe eğitim düzeyinin düşüklüğü ve kentli nüfus ile köylü nüfus arasında eğitim yönünden özellikle kadınlar ve erkekler arasında büyük farkların olduğu gözlerden kaçmamıştır. 1980'li yılların yoksulların aleyhine olan gelir dağılımına yol açan neoliberal politikalarının en genç kentli ve köylü nüfusun eğitim düzeyi üzerinde büyük rol oynadığı görülmektedir.

Araştırmada, sağlık sorunlarının incelenmesi için sağlık hizmetlerinden yararlanma dereceleri ve doğrudan doğruya sağlık durumu şeklinde iki tür gösterge kullanılmıştır. Araştırmada sağlık sorunlarıyla ilgili bu iki göstergeye dair sorular kadınlara yöneltilmiştir. İstanbul ve kırsal nüfusun sağlık hizmetlerinden yararlanma ve sağlık durumları arasındaki farklılaşmaları sınıf ve yaş gibi iki açıklayıcı değişken kullanılarak irdelenmiştir. Sonuçlardan sosyal sigortalı olmanın sağlıkla ilgili göstergeleri olumlu yönde etkilediği görülmüştür. Sigortasızlık oranı en yüksek olan işsizler ve marjinal esnaflar sağlık göstergeleri en düşük olan sınıflardır. Ortaya çıkan sonuçlardan sağlık sisteminde önerilmekte olan serbest piyasacı neoliberal çözümlerin getirebileceği tehlikeler konusunda da bazı işaretlere rastlanmaktadır. Kır ve kent nüfusu arasında sağlıkla ilgili göstergelerden, kırsal nüfusun istisnalar dışında sosyal güvenlik sisteminin dışında kaldığı görülmektedir.

Çalışmada ayrıca kent ve kırsal nüfusun bazı kültürel özellikleri ve konut sorununa dair özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır. İki gruba dair gazete okuma, kültürel etkinliklere katılım, köy dışına çıkma ve tatil yapma ile ilgili göstergeler saptanmıştır. Kendi konutuna sahip olan,

kira geliri elde eden, kooperatife üye olan şekilde veya eskiden kooperatif üyesi olmuş olanlar şeklinde kent nüfusunun konut sahibi olma oranları araştırılmıştır. Araştırmada İstanbul'da hane reislerinin % 60'ının kendi konutuna sahip olduğu görülmüştür. Kendi konutuna sahip olanların da o konutun imar durumu üzerinden arsa durumları ve buna bağlı olarak rant özellikleri incelenmiştir.

Ücretli/maaşlı grupların çalışma koşulları saptanırken iki tür gösterge üzerinden hareket edilmiştir:

- 1- Hane reisi iş kazası geçirdi mi? Geçirdiyse kaç defa?
- 2- İş yasalarınca öngörülen fazla mesai ve ücretli izin ne derece uygulanıyor?

Son sorunun yanıtı için ise iki alt soru hazırlanmıştır:

- 1- Yıllık izin süresine sayılmaksızın acil durumlarda günlük izin alınabiliyor mu?
- 2- Ücretli çalışanın fazla mesai ücreti almadan yasal mesai süresi dışında çalıştığı durumlar oluyor mu?

Elde edilen verilerden, işverenin günlük izinler konusunda işçiye tolerans göstermediği anlaşılmaktadır. Ayrıca, ek olarak çalışılan fazla mesailere ücret ödenmediği sonucuna da ulaşılmaktadır. Neoliberal serbest piyasa ekonomisinin kuralsızlaştırmalarına bağlı olarak, iş kânunu ve ilgili mevzuatların, işverenlerin yani sermayenin işine geldiği doğrultuda uygulandığı, ilkel bir sömürü düzeninin varlığı müşahede edilmektedir.

Ortaya çıkan verilere bakıldığında, 1980'li yılların olumsuz ekonomik koşulları neticesinde, köylü ailelerin üyelerinin bir bölümü hem köyden kente doğru, hem de tarımdan başka mesleklere doğru dış hareketlilik göstermektedir. Bu tür bir hareketlilik neticesinde aile üyelerinin, köy içinde tarım dışı faaliyetlere, köy içinde ücretli işçiliklere, köy dışında geçici/mevsimlik işlere ve kent ekonomisine yöneldikleri görülmüştür. Bu tür bir emek hareketliliği sadece köylüleri değil, sosyal hiyerarşinin büyük bir bölümünü etkilemektedir. 1980'li yılların neoliberal döneminde meydana gelen köylerden kentlere göç süreci, 16. ve 17. yüzyıllarda İngiltere'de yüne olan ihtiyaçtan dolayı tarımsal arazilerin otlaklara dönüştürüldüğü, köylülerin kentlere göçmek zorunda bırakıldığı ve böylece hem yün hem de bu yünün işlenmesinde kullanılacak işgücünün sağlandığı çitleme politikasını akla getirmektedir.

Boratav'ın bu çalışmasında ayrıca, İstanbul'daki kentli ve Anadolu'daki köylü ailelere dair, tüketim, dayanıklı tüketim malları sahipliği, borçlanma, tasarruf biçimleri, yatırım biçimleri ve üretim araçları mülkiyetinde değişimler gibi değişkenler incelenmiştir. Kent ve köy nüfusunun bu değişkenlere göre genel ortalamaları (G/O) arasındaki farklar, sınıflar itibarıyla dağılımlar ve yakın geçmişte gözlenen değişkenler ele alınmıştır.

Diğer taraftan, yapılan anketler, ideolojik tavırların ve siyasi davranışların açıklanmasında bireylerin sınıf konumlarının rolünün ne olduğunu ve sınıf aidiyetinin dışında ne gibi etkilerin ideolojik ve siyasi tavırların farklılaşmasına yol açtığına dair bulguları içermektedir. Türkiye toplumu üzerindeki, makro gözlemlerden hareketle ulaşılan yargılar, yani sınıfsal çözümlerinin artan önemine ilişkin çıkarımlar, bu kitabın ana temasını oluşturan sınıfsal konumun makro düzeyde hane halkı düzeyinde incelenmesinden elde edilen sonuçlardan bağımsızdır. Bu çalışmanın amacının, toplumsal çözümlerinde sınıfsal konumların önem taşıyıp taşımadığını pozitivist bir yöntemle sadece ampirik bir biçimde sınamak olmadığı görülmektedir. İncelenen alanlarda, konularda, değişkenlerde bireyin veya hanenin sınıfsal konumunun son derece önemli açıklayıcı etken olduğu görülmektedir. Çalışmada elde edilen bulgular, sınıfsal konumun rolünü arka plana atsaydı bile toplumsal sınıfların sosyoekonomik süreçlerin içinde oynadığı rol inkâr edilemez düzeyde bariz bir şekilde görülmektedir. Bu açıdan sınıf yapısının önemi hem makro hem de mikro açıdan bakıldığında yadsınamaz bir gerçeklik olarak ortadadır.

Korkut Boratav tarafından yapılan bu çalışma, yapıldığı dönemin gerek Şehir gerekse kırsal kesimdeki sınıfsal yapılarını, bu sınıfsal yapıların sosyoekonomik özelliklerini, sınıflar arası hareketliliği, Şehir - köy arası hareketliliği, dönemin ekonomik ve siyasi yapısının sınıflara olan etkilerini inceleyerek birçok değişik ama birbiriyle ilişkili, birbirini etkileyen, tetikleyen konularda değerli veriler sunmaktadır. Çalışma, neoliberalizmin Türkiye’de kuralsızlaştırmalara başladığı bir dönemin sosyoekonomik panoramasını orijinal bir metodoloji ile sunması yönünden çok değerlidir. 2020 yılından itibaren başlayan pandemi ve günümüzde devam eden Rusya-Ukrayna savaşı gibi küresel gelişmelerin, 80’li 90’lı yıllardaki neoliberal saldırıların yol açtığına benzer özellikte dönüşümlere sebep olacağı ve ancak bu defa kentlerden köylere bir g olacağı tahmin edilmektedir. Böylesi bir durum düşünüldüğünde, tüm dinamikler tekrar değişeceğinden, önümüzdeki bu yeni döneme dair, “İstanbul ve Anadolu’dan Sınıf Profilleri” gibi bir çalışmanın yapılarak kentlerden köylere tersine gn tüm yönleriyle tahlil edilmesinin Korkut Boratav’ın bu çalışmasının tamamlayıcısı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

BORATAV. K. (2004). *İstanbul ve Anadolu’dan Sınıf Profilleri*. 2. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi.